

Lunds universitet

Alexander Lindholm

Historiska institutionen

HISK37

Examinator: Dick Harrison

Handledare: Johan Östling

2026-06-02 kl. 08:15 i LUX:B339

Värnfärd:

En studie av det svenska militära välfärdssystemet för värnpliktiga mot bakgrunden av värnpliktsrörelsens framväxt och psykisk sjukdoms- och dödsfallsstatistik bland värnpliktiga 1959-1972

1.1 Inledning.....	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	1
1.3 Forskningsläget.....	3
1.4 Källmaterial och metod.....	14
1.4.1 Källmaterial.....	14
1.4.2 Källkritik.....	15
1.4.3 Avgränsningar.....	16
1.4.4 Tillvägagångssätt.....	17
1.4.5 Etiska överväganden.....	17
1.5 Teoretiska perspektiv och begrepp.....	18
1.5.1 <i>Military welfare history</i> och <i>warfare-welfare nexus</i>	18
1.5.2 <i>Resource mobilization theory</i>	19
2. Historisk bakgrund.....	22
2.1 Sverige under det kalla kriget.....	22
2.2 Den moderna värnpliktens rättshistoria.....	23
2.3 Värnpliktigas välfärd 1959-1972.....	24
2.4 Innan värnpliktsrörelsen: Värnpliktsvägran och vapenfri tjänstgöring.....	25
2.5 Värnpliktsrörelsen.....	26
3. Undersökning och analys.....	27
3.1 Döds-, skade- och sjukdomsstatistik bland värnpliktiga perioden 1959-1972.....	27
3.1.1 Värnpliktigas psykiska hälsa 1959-1972.....	27
3.1.1.1 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1959-1963.....	28
3.1.1.2 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1964-1969.....	33
3.1.1.3 Psykisk ohälsa inom marinen 1959-1969.....	40
3.1.1.4 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1970-1972.....	42
3.1.2 Dödsfall bland värnpliktiga 1959-1972.....	43
3.1.2.1 Dödsfall bland värnpliktiga 1959-1963.....	43
3.1.2.2 Dödsfall bland värnpliktiga 1964-1969.....	46
3.1.2.3 Dödsfall bland värnpliktiga 1970 till 1972-06-30.....	47
3.1.2.4 Själv mord.....	48
3.1.2.5 Delsammanfattning.....	50
3.2 Värnpliktsriksdagarna 1968-1969 i svenska dagstidningar.....	51
3.2.1 Tidningsanalys: Värnpliktsriksdagen 1968.....	52
3.2.2 Tidningsanalys: Värnpliktsriksdagen 1969.....	58
3.2.3 Delsammanfattning.....	66
3.3 Analys av <i>Värnplikts-Nytt</i> 1971-1972.....	66
3.3.1 <i>Värnplikts-Nytt</i> :s enda nummer 1971 och åtta nummer 1972.....	67
3.3.2 Bidragsdjungeln.....	76
3.3.3 Resor.....	79

3.3.4 Fritid.....	81
3.3.5 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga.....	85
3.3.6 Sprängningsolyckan 1971.....	89
3.3.7 Delsammanfattning.....	91
4. Sammanfattande diskussion och slutsatser.....	91
Käll- och litteraturförteckning.....	96
Källförteckning.....	96
Arkivmaterial.....	96
Statistikböcker.....	96
Tidningar.....	97
Förarbeten, lagar, myndighetsskrifter, internetbaserade källor.....	97
Litteraturförteckning.....	99

Omslagsbild: Max Feldt.

1.1 Inledning

Från 1950-talet framåt utförde runt 50 000 svenskar militär grundutbildning och ungefär samma siffra blev krigsplacerade för att vid en konflikt tjänstgöra i en krigstida militär på runt 800 000. Syftet var att kunna motstå en fientlig – och underförstått sovjetisk – invasion. Höga militära utgifter motiverades gentemot snabb och stadig ekonomisk tillväxt, och det fanns, enligt forskningen, en bred uppslutning bakom värnplikten som system. Detta förändrades under 1960-talet då både värnpliktsvägran blev allt vanligare. Vid 1960-talets slut mobiliserades den så kallade värnpliktsrörelsen som ämnade skapa medbestämmande och bättre förhållanden för värnpliktiga under och efter sin grundläggande militärutbildning. Dessa förhållanden tydliggjordes inte minst genom värnpliktigas dåliga socioekonomiska ställningar, höga siffror av psykisk ohälsa och dödsfall relaterade till tjänstgöring - allt underutforskat i svensk historieskrivning.

I och med kalla krigets slut valde Sverige att rusta ner sin bastanta värnpliktsbaserade invasionsförsvarsförmåga och istället investera i ett mindre professionellt och insatscentrerat försvar. När Ryssland invaderade ukrainska Krimhalvön och Donbassregionen 2014 inledde den svenska regeringen en ny upprustning som på riktigt tog fart efter den fullskaliga ryska invasionen av Ukraina 2022. Idag är antalet värnpliktiga som mönstrar och utför sin värnplikt årligen låg i jämförelse med kalla kriget (cirka 5 000), men siffran stiger stadigt. Oroväckande nog drabbas värnpliktiga idag i allt större utsträckning av skador och sjukdomsfall än sina heltidsanställda kollegor.¹ Trots att värnpliktiga endast utgjorde runt 12,4% av Försvarsmaktens anställda 2024 stod de för 61,4% av samtliga anmälda arbetsskador samma år.² Perioden 2014-2024 omkom 8 anställda vid Försvarsmakten.³ Detta utgör ett betydande hot mot enskilda värnpliktigas liv och hälsa, men även en utmaning för och ett hot mot den svenska försvarsförmågan. Om trenden fortsätter i samma riktning kommer skador och dödsfall endast öka i takt med att värnpliktskullarna växer.

1.2 Syfte och frågeställningar

Den här uppsatsen ämnar att studera hur värnpliktiga i den svenska militären – fram till mitten av 1970-talet kallad Krigsmakten⁴ – under kalla kriget drabbades av skador, olyckor,

---

¹ Försvarsmakten. *Bilaga Försvarsmaktens årsrapport arbetsskador 2024*. FM2025-13124:1. 2025-05-12.

² Försvarsmakten, *Bilaga Försvarsmaktens årsrapport arbetsskador 2024*, s. 6.

³ Försvarsmakten, *Bilaga Försvarsmaktens årsrapport arbetsskador 2024*, s. 7.

⁴ SFS 1974:615. *Lag om beteckningen Försvarsmakten*.

sjukdomar och dödsfall samt hur den dåtida Krigsmakten arbetade för att motverka ovan nämnda åkommor med syftet att identifiera styrkor och svagheter. Specifikt läggs ett fokus på psykisk ohälsa och dödsfall, då dessa uppfattas som viktiga *cause célèbre* för den framväxande värnpliktsrörelsen. Utöver detta ämnar uppsatsen behandla svenska dagstidningars reaktion på den tidigare värnpliktsrörelsen och soldattidningen *Värnplikts-Nytt*:s skrivelser kring värnpliktigas hälsa och välfärd under tidningens två första år. Uppsatsens tre centrala frågeställningar ser ut på följande vis:

- Hur såg psykisk sjukdoms- och dödsstatistik ut bland värnpliktiga i Sverige perioden 1959-1972?

Frågeställningen är utformad för att skapa en kvantitativ sammanställning av värnpliktigas psykiska ohälsa och dödsstatistik, vilket är nödvändigt för att förstå mobiliseringen av värnpliktsrörelsen. Vidare faciliterar statistiken studier av det svenska militära välfärdssystemets utveckling, inte minst genom att belysa de problem Krigsmakten arbetade med. Förutom det statistiska resultatet utgör frågeställningen och dess svar en slags referensram för nästkommande frågeställningar, då psykisk ohälsa och dödsfall spelade viktiga roller för värnpliktsrelaterade reformer under perioden.

- Hur såg den politiska debatten kring SSU:s värnpliktsriksdagar 1968 och 1969 ut i svenska dagstidningar? Hur skildrar tidningarna värnpliktsrörelsen tillgängliga resurser för mobilisering?

Genom frågeställningen studeras reaktionen vanliga svenska dagstidningar hade på värnpliktsrörelsen första synliga och mest konkreta steg mot en egentlig organisation. Vidare bjuder frågeställningen in till analys av de resurser som värnpliktsrörelsen hade till hands, och sättet som både regeringen och försvaret gick rörelsen till möte.

- Vilka frågor relaterade till värnpliktigas välfärd behandlades i *Värnplikts-Nytt* 1971 och 1972? Hur speglar tidningen sambandet mellan militär och civil välfärd?

Snarare än att presentera värnpliktsrörelsen från utsidan genom dagstidningar erbjuder soldattidningen en inblick i hur värnpliktiga själva såg på sin situation och skildringar av de problem som de ansåg var centrala. Frågeställningen möjliggör dessutom jämförelse med analysen av psykisk ohälsa och dödsfall, dess påverkan på värnpliktsrörelsen, och på utvecklingen av Sveriges militära välfärdssystem.

Vetenskapliga fynd inom området kan förhoppningsvis bidra till fortsatt utveckling i positiv riktning inom totalförsvaret delvis genom att identifiera styrkor och svagheter i Sveriges militär under kalla kriget. Eftersom värnpliktiga spenderar åtskilliga månader på en obligatorisk utbildning – inklusive åratal av krigsplacering, återkommande övningar och

potentiell tjänst i faktiska konflikter – är det av hög moralisk och pragmatisk vikt att förbättra deras förhållanden. Samtidigt har uppsatsen som målsättning att kartlägga statistik gällande svenska värnpliktiga och professionella soldater under den valda perioden av kalla kriget.

1.3 Forskningsläget

Materialet om Sveriges kalla krigstida historia är rikt. Det finns en stor mängd material som beskriver den allmänna historiska förändringar av Sveriges politiska, ekonomiska och samhällsliga situation från tiden andra världskriget. Även gällande Försvarmaktens generella historia under denna period finns det en betydande samling böcker och forskning. När man istället närmar sig specifika studier kring värnpliktsrörelsen och värnpliktigas situation kring 1960-talet blir existerande verk färre till antalet och mindre i omfattning.

Göran Hägg har skrivit boken *Välfärdsåren: Svensk historia 1945-1986* som behandlar Sveriges allmänna ekonomiska och politiska utveckling, samt utvecklingen av det svenska välfärdssystemet, från andra världskrigets slut till 1980-talets mitt.⁵ Även om värnpliktsrörelsen inte nämns skriver Hägg om den så kallade 68-vänstern eller vågen av vänsterpolitiska rörelser som svepte över västvärlden 1968.⁶ Vidare beskriver Hägg den tid av ekonomisk tillväxt som sammanföll med tidsspannet i framförvarande uppsats som – enligt Hägg – avslutades genom OPEC:s oljeembargo 1973.⁷

Sveriges historia under första halvan av 1900-talet fram till mitten av 1960-talet har behandlats i boken *Sveriges historia 1920-1965* av Jenny Björkman, Yvonne Hirdman och Urban Lundberg.⁸ Även om boken inte behandlar värnplikten, värnpliktiga eller vapenvägrarrörelsen har den varit grundläggande för att placera uppsatsen i sitt historiska kontext.

Jenny Andersson och Kjell Östbergs bok *Sveriges historia 1965-2012* behandlar kortfattat omvälvningarna, däribland framväxten av värnplikts- och värnpliktsvägrarrörelserna, som präglade 1960-talet.⁹ Sociala rörelser som den bestående av värnpliktsvägrare tilldrog sig enligt Andersson och Östberg alltmer offentligt stöd, inte minst från intellektuella, och baserades på misstro för och motstånd till ”överheten”^{10, 11} En

⁵ Hägg, Göran. *Välfärdsåren: Svensk historia 1945-1986*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2005.

⁶ Hägg, *Välfärdsåren*, s. 256-256.

⁷ Hägg, *Välfärdsåren*, s. 304-309.

⁸ Björkman, J., Hirdman, Y. & Lundberg, U. *Sveriges historia 1920-1965*, Dick Harrison (huvudred.). Stockholm: Norstedts, 2012.

⁹ Andersson, Jenny & Östberg, Kjell. *Sveriges historia 1965-2012*, Dick Harrison (huvudred.). Stockholm: Norstedts, 2013, s. 170-172.

¹⁰ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 188.

¹¹ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 187-188.

anledning till 1960-talets radikaliserings som Andersson och Östberg framförde är televisionens spridning som medium. Vidare beskriver de vikten av ny kritik mot tidigare accepterade fenomen framförda av intellektuella, däribland dramatikern Bengt Bratts kritiska skildring av värnpliktsvägran.¹² Ovan nämnda sociala rörelsernas tillväxt bidrog till ökad bevakning från statens sida. Trots ett förbud mot åsiktsregistrering 1969 fortsatte SÄKERHETSPOLISEN (Säpo) med den typen av övervakning åtminstone in på 1970-talet.¹³ Andersson och Östberg kritiserar Sveriges påstådda neutralitetspolitik och framhäver att det fanns ett allmänpolitiskt stöd för alliansfrihet trots att debatten begränsades av dess känslighet gentemot det största uppfattade hotet, nämligen Sovjetunionen.¹⁴ I verkligheten var militären ”inriktad mot denne fiende, inte att upprätthålla någon neutralitet.”¹⁵ Andersson och Östberg beskriver kortfattat Krigsmakten som baserad på värnpliktiga män mellan 18 och 47 år gamla som utförde en grundutbildning som var 10-15 månader lång varefter de krigsplacerades. Den svenska försvarsbudgeten beskrivs ha fördubblats mellan 1945 och 1965, men den stadiga ökningen vände vid slutet av 1960-talet. Andersson och Östberg skriver att minskningen hade många anledningar. Dels existerade inte längre den stadiga ekonomiska tillväxt som förenklade motiveringen bakom att spendera stort på försvaret, dels bidrog ”den radikala tidsandan till att det var svårare att argumentera för ständig upprustning”¹⁶ och resultatet för de värnpliktiga var kortare utbildningar och färre repetitionsövningar.¹⁷ Sist beskriver Andersson och Östberg nedmonteringen av det svenska värnpliktsystem 2009 till fördel för en yrkesmilitär.¹⁸

Därutöver publicerades antologin *Lumpen: Från mönstring till muck* 2014 som behandlar allt från en överskådlig bild av värnpliktens historia till värnpliktens roll för att fostra medborgare, homosexualitet bland värnpliktiga, och musikanvändning i Krigsmakten.¹⁹ Värnpliktsrörelsen behandlas kortfattat, då Klas Kronberg skriver att värnpliktiga utöver ökat medbestämmande ska ha införtjänat nya rättigheter utöver gamla skyldigheter.²⁰

Samtidigt som forskningen kring värnpliktsrörelsen under 1960- och 1970-talen är begränsad finns det en betydande mängd litteratur om den så kallade 68-vänstern.

---

¹² Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 202.

¹³ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 245-246.

¹⁴ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 268-270.

¹⁵ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 270.

¹⁶ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 283.

¹⁷ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 282-283.

¹⁸ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 484-485.

¹⁹ Forssberg, Anna Maria & Kronberg, Klas (red.). *Lumpen: Från mönstring till muck*. Stockholm: Atlantis, 2014.

²⁰ Kronberg, Klas. ”Den svenska värnpliktens historia” i *Från mönstring till muck*, Anna Maria Forssberg & Klas Kronberg (red.). Stockholm: Atlantis, 2014, s. 20-51: 42-43.

Bertil Häggman skrev 1991 boken *Medlöparna* som behandlar den svenska FNL-rörelsen och vänsterpolitiker vars karriärer tog fart från 1968.²¹ FNL-rörelsen, alltså rörelsen till stöd för det kommunistiska Nordvietnam i dess krig mot både Sydvietnam och USA, attraherade enligt Häggman stort intresse bland unga vänsteraktivister mellan 1965-1975. Bland annat organiserades Vietnamkommittén av en bred skara socialdemokrater, fredsaktivister och fackföreningsfolk, medan De förenade FNL-grupperna (DFFG) organiserades av unga svenska kommunister.²² DFFG var en förening av arbetsgrupper från olika delar av Sverige Häggman skriver dessutom att DFFG troligen tagit emot indirekt finansiellt stöd från Sovjetunionen, samt att organisationen hade nära förbindelser med liknande grupper i USA.²³ Det allmänna stödet bland unga vänsteraktivister vände under mitten av 1970-talet, då Nordvietnamn segrat och invaderade Kambodja.²⁴ Vidare beskriver Häggman var vänsteraktivisternas karriärer efter händelserna under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.²⁵ Häggman är genomgående kritisk mot aktivisterna, vilket framgår i beskrivningen av flertalet som anhängare till exempelvis FNL-rörelsen endast när det gynnade deras karriärer.²⁶

Kim Salomon skrev 1996 boken *Rebeller i takt med tiden* där 68-vänstern och FNL-rörelsen behandlas grundligt.²⁷ Salomon skriver att en kombination av inhemskt intresse för ”u-landsfrågor, protester mot kärnvapen och vänsterns renässans” bidrog till en politisk miljö där FNL-rörelsen kunde mobiliseras.²⁸ Inledningsvis låg fokuset inom rörelsen skapa ett fredligt slut på Vietnamkriget, något som snart övergick till motstånd efter ideologiska linjer, och splittring inom rörelsen i olika politiska falanger - däribland Vietnamkommittén och DFFG, som även har behandlats av Häggman.²⁹ För FNL-rörelsen var ideologisk skolning viktig, något som utfördes genom studiecirklar och syftade till att öka enskilda medlemmars politiska medvetenhet. Utöver ideologi fick medlemmarna fördjupa sina kunskaper inom specifika problemområden. Lokala organisationer utformades efter verkligheter på gräsrotsnivå. Existerande sociala nätverk nyttjades för att attrahera medlemmar, försäljning av bulletiner och insamlingar för att få tillgång till finansiella resurser. Grupperna förblev trots detta förhållandevis små, och problem med nyrekrytering gjorde dem sårbara för

---

²¹ Häggman, Bertil. *Medlöparna*. Stockholm: Contra, 1991.

²² Häggman, *Medlöparna*, 25-26.

²³ Häggman, *Medlöparna*, s. 32-39.

²⁴ Häggman, *Medlöparna*, s. 21-39.

²⁵ Häggman, *Medlöparna*, s. 57-65.

²⁶ Häggman, *Medlöparna*, s. 57-65.

²⁷ Salomon, Kim. *Rebeller i takt med tiden*. Stockholm: Tiden Athena, 1996.

²⁸ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 93.

²⁹ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 93-114.

avhopp. Salomon skriver att lokala grupper var fundamentala för den överhängande FNL-rörelsens existens.³⁰

Utöver behandlingar av 68-vänstern finns det forskning med fokus på värnplikten och värnpliktiga.

Lik framförvarande uppsats är Simon Olssons bok *Härmed får jag vördsamt meddela* som fokuserar på svenskar som omkom under beredskapsåren 1939-1945.³¹ Bokens huvudsakliga syfte är dels att synliggöra andra världskrigets många offer, dels att utreda det statistiska underlag som fanns för antalet döda svenska soldater under kriget. Olsson fastslår att SCB:s siffra om 1 836 omkomna i Krigsmakten är nära sanningen men lider av flera problem, som att befäl och underbefäl inte räknas med i statistiken. Därutöver skriver Olsson att olyckor och sjukdomar, däribland flyghaverier, krävde flest offer.³² Olsson identifierar och behandlar flera andra vanliga dödsorsaker, som drunkning, dråp, självmord, vapenolyckor, och trafikolyckor. Baserat på SCB:s statistik fastställer Olsson antalet självmord bara inom armén som åtminstone 128. Olsson skriver att tillgången till tjänstevapen i kombination med tjänstgöringens psykiska påfrestningar – och påfrestningar utan det militära – orsakade många självmord.³³

Militärhistorikern Lars Ericson Wolke gav 1999 ut boken *Medborgare i vapen* som behandlar värnpliktssystemets utveckling från tidigt 1800-tal till slutet av 1900-talet. I boken behandlar Ericson Wolke kort framväxten av värnpliktsrörelsen. Bland annat beskrivs kortfattat de första värnpliktsriksdagarna och grundandet av soldattidningen *Värnplikts-Nytt*. Rörelsen beskrivs som resulterande av överhängande sociala reformer i Sverige under samma period, som förstärkt arbetsrätt för statligt anställda från och med 1968.³⁴ Från 1915 riktades och hanterades klagomål från värnpliktiga av militieombudsmannen (MO).³⁵ Enligt Ericson Wolke var de värnpliktigas förhandlingsrätt under perioden som ledde fram till andra världskriget relativt stark, och han framför exemplet att man vid I 10 i Strängnäs under 1930-talet förde ingående diskussioner om en för soldaterna viktig fråga: bespisningen.³⁶ Förhandlingsrätten inskränktes under andra världskriget och från 1950 tillsattes

---

³⁰ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 114-126.

³¹ Olsson, Simon. *Härmed får jag vördsamt meddela: Historien om de svenskar som omkom i försvarets tjänst 1939-1945*. Andra upplagan. Fjälkinge: Milnost AB, 2025.

³² Olsson, *Härmed får jag vördsamt meddela*, s. 209-211.

³³ Olsson, *Härmed får jag vördsamt meddela*, s. 89.

³⁴ Ericson Wolke, Lars. *Medborgare i vapen: Värnplikten i Sverige under två sekel*. Lund: Historiska Media, 1999, s. 226-229.

³⁵ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 226.

³⁶ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 226-227.

förbandsnämnder där värnpliktiga hade möjligheten att framföra sina besvär till officerare.³⁷ Den största egentliga förändringen kom enligt Ericson Wolke under 1960-talets mitt och slut. 1966 erkändes offentligt anställdas fullständiga förhandlings- och strejkrätt, vilket även återuppväckte diskussionen om värnpliktigas rättigheter.³⁸ Försök till att bilda en rikstäckande värnpliktsorganisation möttes av regelbundet motstånd från det militära, vilka betraktade en sådan organisation – inte helt verklighetsfrånvänt – som ett sätt för politiska radikala ”att aktivera sig innanför kaserngrindarna.”³⁹ Någon närmare analys av värnpliktsrörelsens historia utöver korta behandlingar av viktiga händelser gör Ericson Wolke inte, något som riskerar att suddar ut aspekter av rörelsens mer komplexa historia. Exempelvis berörs inte alls SSU:s värnpliktsriksdagar 1968 och 1969, eller den inverkan vapenvägrarrörelsen troligen hade på utvecklingen överlag.

Kamratföreningen Kanonen, som består av före detta förtroendevalda medlemmar i bland annat Pliktrådet, gav ut antologin *Värnpliktsrörelsens historia – 40 år på barrikaderna* 2011. Boken behandlar viktiga händelser i värnpliktsrörelsens historia fram till värnplikten lades i vila 2010. Bland annat beskrivs värnpliktsrörelsens tidiga historia och händelser under 1970-talets första värnpliktskonferenser, däribland säkerhetstjänsten övervakning av kongressen i Örebro 1972.⁴⁰ Verket har varit fundamentalt för att orientera genom värnpliktsrörelsens historia och lokalisera olika typer av källmaterial och viktiga datum, men saknar ingående fokus på psykisk ohälsa och dödsfall.

Thomas Roth redogör i boken *Den svenska Krigsmakten under kalla kriget* utgiven 2014 för hur den svenska militären utvecklades gentemot globala geopolitiska händelser från kalla krigets början till slut. Boken publicerades som en del av forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FoKK).⁴¹ En av Roths grundteser är att det existerade ett brett politiskt samförstånd när det gällde försvaret under kalla kriget, något han menar har sina rötter i andra världskriget.⁴² Överhängande fokus ligger på militär organisation och förändringar i den Krigsmakten – och Försvarsmaktens – struktur, inte på värnpliktsrörelsen.. Roth har inte heller ett fokus på omkomna soldater, både vad gäller värnpliktiga och fast anställda.

Tidigare forskning gällande just omkomna värnpliktiga är begränsad. Däremot har en annan grupp som drabbades hårt under kalla kriget behandlats relativt väl: piloter. Historikern

³⁷ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 227.

³⁸ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 227-228.

³⁹ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 228.

⁴⁰ Wildow, Robert & Salim Tamimi (red.). *Värnpliktsrörelsens historia – 40 år på barrikaderna*. Hägersten: Kamratföreningen Kanonen, 2011.

⁴¹ Roth, Thomas. *Den svenska Krigsmakten under kalla kriget: Krigsplanläggning, förband och beredskap*. Stockholm: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, 2014.

⁴² Roth, *Den svenska Krigsmakten under kalla kriget*, s. 12-13.

Mikael Nilsson ska under tidigt 2010-tal ha inlett en studie om omkomna piloter med finansiering från Vetenskapsrådet, men denna forskning blev antingen aldrig färdig eller finns inte tillgänglig för allmänheten. Alf Ingesson Thoor och Göran Jacobsson skrev 2020 boken *De som aldrig kom hem* om flygvapnets 547 manskap som omkom till följd av flyghaverier 1946-1989.⁴³ Av vikt för uppsatsen är att värnpliktiga slutade utbildas som flygförare 1946.⁴⁴ För att underlätta redovisningen delade Ingesson Thoor och Jacobsson in perioden i tre epoker. Den första, blandepoken 1946-1954, beskrivs som en slags övergångsperiod där föråldrade propellerdrivna flygplansskrov började bytas ut mot moderna jetflygplan. Totalt omkom 246 av flygvapnets anställda, jämte 355 totalhaverier.⁴⁵ Reaepoken 1955-1963 (döpt efter den dåtida benämningen för jetdrivna flygplan, inte en anspelning på fordonens ekonomiska kostnad) kännetecknades likt föregående av stora och snabba framgångar inom flygtekniken. Totalt 185 omkom medan antalet totalhaverier var 287.⁴⁶ Dödsfallen orsakades enligt författarna av en blandning av överbelastning på personalen, inte minst officerarna, brist på erfarenhet överlag, och tekniska bekymmer. Under epoken genomfördes samtidigt förbättringar som bidrog till färre flyghaverier och lägre dödlighet.⁴⁷ Nedgångsepoken 1964-1989 kännetecknades av stora tekniska framgångar och nedgångar i antalet totalhaverier och döda. 252 totalhaverier krävde under perioden till att 116 av flygvapnets anställda omkom.⁴⁸ 2021 medverkade Ingesson Thoor och Jacobsson i dokumentären *Pappa och kalla kriget*, producerad av Sveriges Television, som handlade om en svensk pilot under kalla kriget.

Någon studie utifrån Försvarets sjukvårdsstyrelses material från tiden kring 1960-talet har inte utförts tidigare. Däremot är forskning om militär välfärd i Sverige och andra länder utpräglad – även om det sker under andra namn – och det finns ett stort korpus att förhålla sig till. Även studier med *Värnplikts-Nytt* som källmaterial har utförts. Flera viktiga forskningsarbeten har legat som grund till denna uppsats medan andra har haft en mer generell påverkan och därmed förtjänar att behandlas i detta avsnitt.

Edvard Johansson och Linnea Trulssons kandidatuppsats *Ingen liten lort?* analyserar manlighetsideal i *Värnplikts-Nytt* mellan 1971 och 1991.⁴⁹ Överhängande syfte är att studera

---

⁴³ Ingesson Thoor, Alf & Jacobsson, Göran. *De som aldrig kom hem: Omkomna flygare i Flygvapnet under kalla kriget 1946-1989*. Kristinehamn: Norlén & Slottnér, 2020.

⁴⁴ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 17-18.

⁴⁵ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 27.

⁴⁶ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 114.

⁴⁷ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 115-116.

⁴⁸ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 194-195.

⁴⁹ Johansson, Edvard & Trulsson, Linnea. *Ingen liten lort? - en textanalys om manlighet i Värnpliktsnytt åren 1971-1991*. Linnéuniversitetet, 2013.

tidningen och på vis komma underfund med rådande manlighetsideal både inom och utanför den militära sfären.⁵⁰ Författarna använder en kombination av genusteori och textanalys i kombination med utvalda sökord.⁵¹ Johansson och Trulsson presenterar flera viktiga slutsatser utifrån tidningen: ett systematiskt förfråmligande och sexualisering av kvinnor från de värnpliktigas håll, en inledande syn på jägarförbanden som maskulina ideal – en position som senare övertogs av värnpliktiga mer allmänt – och en strid mellan ett individuellt hjälteideal och det hos försvarsledningen önskade idealet om kollektivitet.⁵² Särskilt intressant för nedanstående uppsats är att ansvarstagande och plikt i förhållande med värnplikten, inklusive en överhängande brist på kritik mot systemet, präglade *Värnplikts-Nytt* under den valda perioden.⁵³ Det är tydligt att Johansson och Trulsson inte hävdade att sin studie representerade alla värnpliktiga utan endast tidningen, men tesen om att det saknades kritik mot värnpliktssystemet överlag kommer prövas i den här uppsatsen.

Annan tidigare forskning som har behandlat *Värnplikts-Nytt* författades av Bengt Starrin 1978, på uppdrag av Försvarets Forskningsanstalt (FOA) och sammanfattades i ett nummer av trycket Meddelanden från Förvarsstabens Personalvårdsbyrå (MPV).⁵⁴ Samtliga tre rapporter som låg till grunden för Starrins sammanfattning finns som icke-digitaliserat arkivmaterial.⁵⁵ Starrin etablerar att *Värnplikts-Nytt* 1977 gavs ut ”var fjortonde dag med en upplaga på ca 28 000 ex” samt att tidningen blev finansierad ”helt med statliga medel” och administrerades av försvaret.⁵⁶ Starrin skriver att soldattidningar förekom i Sverige åtminstone sedan 1910-talet och var ofta politiska. *Manskapsbladet* användes som exempel på en revolutionär tidning som skrev om dåliga förhållanden på förbanden. Många av soldattidningarna aktiva under 1920- och 1930-talen mötte starkt motstånd från staten och drogs in i enlighet med tryckfrihetsförordningen. En tidning, *På Vakt*, gavs ut 1940-1941 med påstått inflytande från Försvarmakten och hade till skillnad från tidigare tidningar som syfte att stärka försvarsviljan. Att *Värnplikts-Nytt* grundades kopplar Starrin till samtidens nationella och internationella händelser. Ökat politiskt medvetande bidrog till

---

⁵⁰ Johansson & Trulsson, *Ingen liten lort?*, s 1-2.

⁵¹ Johansson & Trulsson, *Ingen liten lort?*, s. 4-10.

⁵² Johansson & Trulsson, *Ingen liten lort?*, s. 45-51.

⁵³ Johansson & Trulsson, *Ingen liten lort?*, s. 50-51.

⁵⁴ Starrin, Bengt. ”Tidningen Värnplikts-Nytt – Sammanfattning av en undersökning” i *Meddelanden från Förvarsstabens Personalvårdsbyrå*, Björn Lindqvist (red.). Stockholm: Förvarsstabens Reprocentral, 1978:7, s. 16-29.

⁵⁵ Starrin, Bengt. *Värnpliktigas konsumtion av och inställning till tidningen Värnplikts-Nytt* (FOA C 55012-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977. & Starrin, Bengt. *Innehållsanalys av tidningen Värnplikts-Nytt* (FOA C 55013-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977. & Starrin, Bengt. *Värnplikts-Nytts status och betydelse inom det militära systemet – Ett försök till precisering*. (FOA C 55014-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977.

⁵⁶ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 16.

studentdemonstrationer i länder som USA vilka även spreds till Sverige och gestaltades i motstånd och reaktioner till USA:s deltagande i Vietnamkriget och den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien. I Sverige ökade pacifismen och fler svenskar ansökte om vapenfri tjänstgöring istället för väpnad värnplikt - enligt Starrin inkom det år 1970 nästan 3 000 ansökningar om vapenfri tjänst. Beslutet om tidningar av värnpliktiga togs vid 1971 års värnplikts riksdag i Skövde. Skrifterna skulle vara skattefinansierade, suveräna och tryckas vid alla landets förband. Personalvårdsbyråns kompromiss var att stötta en värnplikts-tidning med täckning för hela Sverige. Från personalvårdsbyråns håll ville man behandla frågor av värde för värnpliktiga själva, samt mana på positiv förändring hos regeringen, myndigheter och militären. *Värnplikts-Nytt*:s obundenhet var av vikt inte minst för utgivarna själva under 1970-talet, och rollen, likt *Manskapsavisan*, att aktivt kritisera regering och militär togs återvändande upp över olika nummer och år.⁵⁷

Därefter behandlar Starrin två, enligt honom, kritiska händelser för *Värnplikts-Nytt*. Den första var publikationen i nummer 9 från 1974 av en artikel skriven av Lars Forsell om sin tjänstgöringstid vilket skapade stor samhällelig debatt och bidrog till en misslyckad motion i riksdagen om att lägga ner tidningen.⁵⁸ Under mitten av 1970-talet hamnade *Värnplikts-Nytt* även i konflikt med den så kallade ”värnpliktsfackliga rörelsen”⁵⁹ och dess egna tidning *Kanonen*. Konflikten grundades enligt Starrin i en blandning mellan politiska skillnader och meningsskillnader i hur det värnpliktsfackliga arbetet skulle fungera.⁶⁰ Vidare presenterar Starrin de statistiska resultaten från sin undersökning. Ungefär 44,2% av – ofta samhällsintresserade – värnpliktiga gentemot 42,8% av befälet 1977 uppgav att de läste varje nummer av *Värnplikts-Nytt*, medan 79% av värnpliktiga var positivt inställda gentemot 28% av befälet. Cirka var tredje befäl uppfattade att tidningen skadade försvarets anseende och ungefär var tredje befäl ville lägga ner tidningen. Tre fjärdedelar av värnpliktiga ansåg att tidningen tog upp frågor som var intressanta för värnpliktiga; endast 7% av befälen ansåg att tidningen behandlade frågor av relevans för den egna befattningen. På frågan om tidningen var viktig som granskande organ inom militären var värnpliktiga och 58% av befälet ense.⁶¹

Starrin avslutar sammanfattningen med en diskussion där han framför Jürgen Habermas idé om legitimeringskriser för att förklara omvälvningarna i Sverige under slutet av 1960-talet, något som ledde till att försvaret blev ett ”föremål för debatt och kritik.”⁶²

---

⁵⁷ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 16-20.

⁵⁸ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 21-22.

⁵⁹ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 22.

⁶⁰ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 22-23.

⁶¹ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 23-24.

⁶² Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 24.

Detta förkroppsligades i krav på mer civil kontroll över militären och ökade demokratiska rättigheter för värnpliktiga. Starrin diskuterar mer ingående *Värnplikts-Nytt:s* – som finansierad av staten och nära knuten till Förvarsstabens personalvårdsbyrå – utifrån olika perspektiv. Begreppet kooptering brukas, då med tanken att försvaret kan menat att tidningen skulle fungera för att stävja kritik. Denna tanke gick enligt Starrin att utläsa i skrifter från personalvårdsbyrån. Samtidigt argumenterar Starrin emot den här synvinkeln genom att framhäva att staten redan tidigare under 1960-talet börjat stötta många olika tidningar med syftet att skydda avvikande politiska åsikter från marknadskrafternas påtryckningar. Statligt stöd var, enligt Starrin, nödvändigt för *Värnplikts-Nytt:s* existens. Tidningens nära anknytning till personalvårdsbyrån skapade problem för dess legitimitet.⁶³ Tidningens roll som lättläst, fackligt inriktad och aktivt involverad med att upplysa om icke-önskvärda förhållanden i försvaret, agera som forum för debatt och opinionsbildning, skriver Starrin kan ha påverkat beslutsfattandet även på högre nivå.⁶⁴ Samtidigt poängterar Starrin att *Värnplikts-Nytt:s* egentliga frihet och existens baseras på att den inte ifrågasätter försvarets grundläggande organisation och syfte, samt att tidningens chefredaktör bestäms av personalvårdsbyrån.⁶⁵ Tidningen uppfyller enligt Starrin en funktion som opinionsbildande av ”mindre farliga” åsikter än om den inte existerade och agerade därmed ”som en säkerhetsventil för försvaret.”⁶⁶ Starrin drar slutsatsen att *Värnplikts-Nytt* var säker så länge den inte höll sig för mycket till kritik mot försvarets legitimitet. Tidigare soldattidningar som *Manskapsbladet* ägnade sig för mycket till detta i kombination med oacceptabla politiska ställningstaganden, vilket ledde till deras tillbakadragning. Att *Värnplikts-Nytt* ägnade sig åt andra former av kritik eller rationalitetskritik var däremot något som enligt Starrin inte utgjorde ett problem för dess existens.⁶⁷

För uppsatsens behandling av psykisk ohälsa som problem i försvaret är rapporten *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund - Några konsekvenser för personperception* av Gerry Larsson och Bengt Starrin från 1981 viktig. I rapporten beskrivs ett experiment där gruppbefälsuttagna värnpliktiga som vid tillfället utfört ungefär två månader av sin tjänstgöring fick tillskriva personer involverade i en trafikolycka olika egenskaper.⁶⁸ Resultatet var att personer involverade i trafikolyckor som frikallats från tjänstgöring på

⁶³ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 25-26.

⁶⁴ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 26.

⁶⁵ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 27.

⁶⁶ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 27-28.

⁶⁷ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 28.

⁶⁸ Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund - Några konsekvenser för personperception* (FOA C 55038-H1). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1980.

grund av psykisk ohälsa tillskrevs mer inom- än utompersonsorsaker i jämförelse med andra individer.⁶⁹ Detta är i sig inte relevant för framförvarande uppsats. Diskussionen Larsson och Starrin för om frikallelse från militärtjänst på grund av psykisk ohälsa är däremot betydligt mer relevant. De presenterar att frikallelse på denna grund har både sociala och ekonomiska konsekvenser för personer. Sociala konsekvenser inkluderade social stigma. Vidare hänvisar Larsson och Starrin till forskning från Centrala värnpliktsbyrån år 1960 vilken pekade mot att personer frikallade från värnplikt på psykiatrisk grund hade svårare att hitta anställning, något som Larsson och Starrin menar krävde förnyad forskning inte minst mot bakgrunden av fortsatta svårigheter för ungdomar att hitta arbete under deras samtid.⁷⁰ Dessutom gick personer frikallade på dessa grunder utan civila meritvärden införda för värnpliktiga 1977, något som ytterligare skadade frikallades möjligheter till arbete i jämförelse med andra män i deras årsklass.⁷¹

I rapporten *Den psykiatriska praktiken vid inskrivningen - Generering av en teoretisk modell av den psykologiska och psykiatriska beslutsprocessen vid frikallelse* från 1981 presenterar Gerry Larsson och Bengt Starrin resultat från intervjuer av psykologer och psykiatriker involverade i inskrivningar kring decennieskiftet 1980.⁷² En slutsats Larsson och Starrin drar från intervjuerna är valet mellan att frikalla eller inte frikalla värnpliktiga baserat på psykisk ohälsa görs delvis baserat på försvarets efterfrågan på soldater, inte endast på medicinsk evaluering. För de frikallade upprepas problem med anställning, men även självbildsförändringar till det negativa som resultat av en bristande förståelse för den egna sjukdomen inte minst baserat på bristfällig täckning inom medicinsk forskning överlag.⁷³

Gerry Larsson och Bengt Starrin skrev även forskningsrapporten *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet - psykiatrin i försvaret* 1981 om relationen mellan psykiatrisk diagnostisk aktivitet i samband med inskrivningen och rådande efterfrågan på värnpliktiga. Genom rapporten utforskar de den djupare relationen mellan efterfrågan på soldater och frikallanden av värnpliktiga baserat på psykisk ohälsa 1969-1979.⁷⁴ Resultatet av studien visade ”att variationerna i den psykiatriskt diagnostiska aktivitet olika årskullar emellan i ganska hög grad samvarierar med tillgången på värnpliktiga i förhållande till försvarets

---

⁶⁹ Larsson & Starrin, *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund*, s. 10-11.

⁷⁰ Larsson & Starrin, *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund*, s. 12-13.

⁷¹ Larsson & Starrin, *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund*, s. 14.

⁷² Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Den psykiatriska praktiken vid inskrivningen - Generering av en teoretisk modell av den psykologiska och psykiatriska beslutsprocessen vid frikallelse* (FOA C 55048-H1). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1981.

⁷³ Larsson & Starrin, *Den psykiatriska praktiken vid inskrivningen*, s. 27-29.

⁷⁴ Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet - psykiatrin i försvaret*. Karlstad: Högskolan i Karlstad, 1981.

behov.”⁷⁵ Under 1960-talet ökade årskullarna utan att försvarets krav på soldater ökade, och den sistnämnda organisationen kunde därmed skapa en slags personalbuffert där värnpliktiga hamnade i reserv och kunde kallas in för en senare utbildning.⁷⁶ Skillnaden mellan efterfrågan och frikallanden beskrivs med ekonomiska termer, där efterfrågan inte möter krav på tillgång. Det är staten och försvaret som saknade resurser att utbilda samtliga medlemmar i en årskull, och därmed användes en av få giltiga undantagsklausuler för att unga män skulle undvika att göra värnplikt: psykisk ohälsa. Åtminstone perioden 1969-1979 var enligt Larsson och Starrin den psykologiska och psykiatriska funktionen vid inskrivningen indirekt ett uttryck för att reglera hur många värnpliktiga som kunde utbildas inom försvaret, och inte nödvändigtvis en faktisk representation av hur många värnpliktiga som led av psykisk ohälsa.⁷⁷

Hugo Wahlström analyserade i sitt examensarbete med titeln *Kan försvaret växa i sin gamla kostym?* två olika mobiliseringsreglementen – det ena från 1983, det andra antaget 2018 – i bruk inom den svenska militären.⁷⁸ Uppsatsen är av intresse främst för Wahlström brukar resursmobiliseringsteori för att tolka valda reglementen och resonera kring vad man inom försvaret hade och har för medel att införskaffa och tillgodogöra mänskliga, materiella och socio-organisationella resurser. Sammanfattningsvis resonerar Wahlström att det existerande reglementet är föråldrat och utvecklat för det yrkesförsvaret som skapades under början av 2010-talet, inte det återvändande värnpliktsförsvaret som idag är aktuellt, och att kritisk granskning behövs av försvarets utbildningsmaterial.⁷⁹ Sättet som Wahlström redovisat sin analys genom *resource mobilization theory* har inspirerat den här uppsatsen.⁸⁰

Under början av 2000-talet genomfördes en rad offentliga undersökningar som del av Säkerhetstjänstkommissionen med information om statlig övervakning av svenska medborgare under kalla kriget. Eftersom övervakningen i stora drag drabbade personer som propagerade mot värnpliktssystemet och för vapenfri tjänstgöring och totalvägran är stora delar av materialet nära knutna till värnpliktsrörelsen.⁸¹ Dessutom berör utredningen övervakning av politiska åsikter inom försvaret, exempelvis gällande kommunister och

---

⁷⁵ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 15.

⁷⁶ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 17-18.

⁷⁷ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 21-23.

⁷⁸ Wahlström, Hugo. *Kan försvaret växa i sin gamla kostym? En jämförande studie av reglementen för mobilisering*. Militärhögskolan Karlberg, 2025.

⁷⁹ Wahlström, *Kan försvaret växa i sin gamla kostym?*, s. 16-18.

⁸⁰ Wahlström, *Kan försvaret växa i sin gamla kostym?*, s. 6 & 18.

⁸¹ SOU 2002:90. Säkerhetstjänstkommissionen. *Den farliga fredsrörelsen. Säkerhetstjänsternas övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och FNL-grupper 1945-1990*.

nazister, perioden 1945-1969.⁸² Värnpliktskonferensernas roll som plattform även för yttervästern under 1970-talet detaljeras i en av utredningarna.⁸³ Av vikt för uppsatsen är även SOU 2002:95 *Forskarrapporter till Säkerhetstjänstkommissionen* som behandlar den statliga övervakningen av värnpliktskonferensen i Örebro 1972 i ett kapitel av Lars Olof Lampers.⁸⁴

Även om värnpliktens historia och värnpliktsrörelsens historia behandlats översiktligt, inklusive värnpliktig dödsstatistik under andra världskriget och förhållanden som påverkade värnpliktigas psykiska hälsa, så har perioden 1959-1972 alltså inte varit mål för mer djupgående forskning med fokus på just värnpliktsrörelsen och militär välfärd i Sverige. Detta lämnar ett tomrum som uppsatsen ämnar fylla.

1.4 Källmaterial och metod

1.4.1 Källmaterial

Uppsatsens primära källmaterial tillhör Försvarets sjukvårdsstyrelse (SjvS), en föregångarorganisation till Förvarsmedicincentrum (FömedC), som ansvarade för Sveriges militära hälso- och sjukvård. I anslutning till detta ämbete samlade Försvarets sjukvårdsstyrelse en stor mängd statistik gällande skade-, sjukdoms- och dödsfall för både värnpliktiga, militära och civila anställda vid Förvarsmaktens olika grenar. I undersökningen har olika källor kopplade till Försvarets sjukvårdsstyrelse varit relevanta.

Huvudsakligen har tryckta verk kallade *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret* från åren 1959 till 1971 erbjudit överhängande statistik för såväl skador och sjukdomsfall som dödsfall. Detta material har däremot inte varit utan problem, och resonemang kring sådana problem går att finna i avsnitten om urval och avgränsningar.

Utöver den tryckta serien med statistik har två olika typer av källmaterial varit centrala. Vid Krigsarkivet i Täby finns det en samling med dödsfallsuppgifter från Krigsmakten åren 1962-1967. Vidare finns det diarium för inkomna skrivelser för åren 1944-1994. Kombinationen av detta material har tillåtit en uträkning av hur många

---

⁸² SOU 2002:88. Säkerhetstjänstkommissionen. *Politisk övervakning och personalkontroll 1945-1969. Säkerhetstjänstens medverkan i den politiska personalkontrollen.*

⁸³ SOU 2002:91. Säkerhetstjänstkommissionen. *Hotet från vänster. Säkerhetstjänstens övervakning av kommunister, anarkister m.m. 1965-2002.*

⁸⁴ SOU 2002:95 Lampers, Lars Olof. *Forskarrapporter till Säkerhetstjänstkommissionen Del 2: Sjukhusaffären i Göteborg. Värnpliktskonferensen i Örebro. Överskottsinformation från telefonavlyssning.*

värnpliktiga som omkom under perioden 1959-1971 men båda typerna har haft konsekvenser för studiens utformning som behandlas i avsnitten om urval och avgränsningar.

Utöver detta material har andra former av tryckt material använts i kompletterande syfte. Exempelvis har boken *Krigssjukvård*, som i huvudsak behandlar hur civil sjukvårdspersonal bör agera under krig eller katastrof, varit relevant för att studera just hur Krigsmakten förhåller sig till civil medicinsk personal. Det framgår av Försvarets sjukvårdsstyrelses diarium att de gjorde beställningar av just den boken efter dess utgivning. Dessutom har lagstiftning, förarbeten och propositioner brukats som källmaterial, då huvudsakligen i uppsatsens bakgrundsdel.

Utöver detta material har ett antal tidningar blivit relevanta främst för att illustrera hur värnpliktiga och heltidsanställda vid Krigsmakten förhöll sig till värnplikten, det militära välfärdssystemet, och de sjukdomar, skador och dödsfall som drabbade anställda personal. *Värnplikts-Nytt*, utgiven av Försvarets personalvårdsbyrå och skriven av värnpliktiga, med andra värnpliktiga som audiens, har betraktats som en relevanta källa för värnpliktigas åsikter då tidningen gavs ut i nära samband med Värnpliktsrådet och innehåller allt från debattartiklar författade till stor del av värnpliktiga till inslag och rapporter om bidrag till värnpliktiga och skador som drabbat värnpliktiga under sin tjänstgöring. För att utföra analysen av den bredare samhällseliga reaktionen på värnpliktsriksdagarna 1968 och 1969 har dessutom fem tidningar analyserats: *Expressen*, *Aftonbladet*, *Arbetet*, *Svenska Dagbladet*, och *Dagens Nyheter*. Dessa har valts primärt för att få en bild av hur oberoende socialdemokratiska (*Aftonbladet* och *Arbetet*) samt oberoende liberala (*Expressen* och *Dagens Nyheter*) tidningar och en oberoende moderat (*Svenska Dagbladet*) tidning skildrade händelserna och därmed ville presentera dessa för sin läsarbas. *Expressen* var under perioden landets största tidning; *Aftonbladet* började under 1960-talet komma ifatt *Expressen*; *Arbetet* var en av få socialdemokratiska tidningar som inte var beroende av LO; *Dagens Nyheter* hade förlorade förstaplatsen till *Expressen* 1958 men förblev Sveriges största morgontidning; och *Svenska Dagbladet* upplevde en nedgångsperiod.⁸⁵

1.4.2 Källkritik

Såväl arkivmaterialet som statistikböckerna utgivna av myndigheter gynnas av dess statliga ursprung. Sannolikt reflekterar materialet en hög grad av äkthet dels för att utgivarna hade

---

⁸⁵ Engblom, Lars-Åke, Gustafsson, Karl Erik & Jonsson, Sverker. *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.). Stockholm. Ekerlids Förlag, 2002, s. 180; 181-182; 104: 67-68; 159-161.

oberoende tillgång till nödvändig information, dels för att informationen som presenterats lätt kunde ifrågasättas. Samtidigt betyder detta inte att materialet är immunt gentemot felaktig information som resultat av bristande noggrannhet eller medveten desinformation för att få innehållet att verka bättre än den egentligen var. Rent kvalitativt förändras även de kriterier och kategorier som används i statistiken, ofta utan närmare reflektion av utgivarna, vilket också skadar både källornas trovärdighet och möjligheten till tolkning.

Liknande kritik kan riktas mot både dagstidningarna och *Värnplikts-Nytt*. Samtliga tidningar hade inneboende tendenser, antingen genom politisk färgning, ett intresse av att tjäna sälja och därmed skapa ekonomisk vinst, eller ett särskilt intresse av att skilja värnpliktiga positivt. Gällande det sistnämnda är utgivarna till *Värnplikts-Nytt* väldigt tydliga. Samtidigt lider tidningarna ofta av en brist på äkthet och oberoende informationsinhämtning, då samma tidningar ofta rapporterar samma händelser med liknande eller identiska källor. För uppsatsens andra frågeställning är inte detta i sig ett problem, då tidningarnas skildringar av händelseförlopp är minst lika viktigt som om händelsen reflekterar en objektiv sanning. När det kommer till *Värnplikts-Nytt* är tidningen beroende av statligt stöd för att existera och även om tendensen till censur och självcensur kan beskrivas som svag är det värt att minnas att en sådan sannolikt fanns. Till sin fördel är flertalet av *Värnplikts-Nytt*:s behandlade artiklar baserade på förstahandsinformation insamlad av artikelförfattarna själva. För samtliga tidningar finns även ansvariga utgivare – och ofta även individuella artikelförfattare – tydligt utskrivna.

1.4.3 Avgränsningar

Avgränsningen 1959-1971 för det statistiska fokuset har huvudsakligen gjorts med tre premisser i åtanke. För det första finns det för denna period relativt stora mängder källmaterial som är någorlunda lättillgängliga och som i kombination med varandra skapar en konkret helhetsbild. För det andra har begränsningen varit nödvändig på grund av den begränsade tiden tillgänglig att arbeta med uppsatsen, inklusive att majoriteten av källmaterialet endast finns i Stockholm - och möjligheten att ta del av den påverkats av författarens finansiella medel. För det tredje kan perioden 1959-1971 beskrivas som en övergångsperiod från en mer restriktiv om än konstant expanderande där en stor andel av Sveriges unga män kallades till värnplikt utan någon rätt till medbestämmande till framväxten av värnpliktsrörelsen vid 1960-talets slut och möjligheten för värnpliktiga att säga till om mer.

I analysen av *Värnplikts-Nytt* har alla nummer utgivna 1971 och 1972, tidningens två första utgivningsår, behandlats. Detta med hänsyn till så effektivt som möjligt representera värnpliktigas klagomål och problem 1959-1971 i egenskap av närhet i tid. Valet är värd kritik, inte minst utifrån samma representativitetskriterium. Av värnpliktens natur framgår att flertalet tjänstgörande sällan utförde lumpen längre än i ett år, vilket betydde att personalen byttes ut med jämna och relativt korta intervall. Nummer från 1972 lär därmed inte täcka värnpliktigas problem från 1970, ännu mindre från 1959. Samtidigt utgör verket det enda material som kommer nära värnpliktigas egna kärnfrågor under den valda perioden. Eftersom *Värnplikts-Nytt* handlade om just värnpliktiga är flertalet artiklar viktiga, men ett särskilt fokus har lagts på att studera den kvalitativa förekomsten av sådant som berör det militära välfärdssystemet. Exempelvis har mer fokus lagts på förändringar i värnpliktigas rätt till bidrag, fria resor och psykisk hälsa än på händelser relaterade till medbestämmanderätt och årliga värnpliktskonferenser.

1.4.4 Tillvägagångssätt

Uppsatsen består av kvantitativ presentation och analys av statistik samt kvalitativa tolkningar av textmaterial.

Den statistiska analysen, bestående av tolkningar av olika kategorier på nationell nivå, kan bäst beskrivas som arbete på makronivå. Med detta sagt lyfts specifika exempel upp vilka faller närmare mikronivå, även om fokuset i det stora hela läggs på samhällsliga förhållanden snarare än individuella sådana. Statistiska resultat av särskilt värde för analysen redovisas grafiskt.

För tidningsanalysen är *resource mobilization theory* central. Av materialets natur är analys på både mikro- och mesonivå möjlig och i någon mån nödvändig.⁸⁶ På mikronivå hanteras enskilda individers roll i att framföra kritik och skapa förändring. Detta är särskilt viktigt i behandlingen av värnpliktsriksdagarna och motionerna där som – åtminstone nominellt – har ursprung hos en eller ett fåtal personer. Mikronivån innefattar även de resurser som produceras eller görs tillgängliga av personer eller små grupper av personer. På mesonivå täcker analysen istället överhängande förändringar av – och kritik mot – värnpliktssystemet, samt tillgängligheten till resurser på ett bredare överorganisatoriskt lager. Här spelar interaktioner mellan organisationer, som mellan den bredare värnpliktsrörelsen och Krigsmakten, stor roll. Förhållandet däremellan är av stor vikt för uppsatsen som helhet.

---

⁸⁶ Buechler, Steven M. "Beyond Resource Mobilization? Emerging Trends in Social Movement Theory" i *The Sociological Quarterly*, vol 34, nr. 2, 1993, s. 217-235: 224-227.

1.4.5 Etiska överväganden

Av etiska skäl kommer endast namn som redan är synliga i tryckt material, exempelvis i tidningar och tidsskrifter, eller namn tillhörande personer med offentliga uppdrag som ministrar eller myndighetschefer, att skrivas i uppsatsen. Där de förekommer i tryckt material, som *Värnplikts-Nytt*, kan även namn tillhörande enskilda soldater och officerare skrivas ut. Namn från arkivmaterial, i exempelvis dödsfallsuppgifter, som utgör grunder för kvantitativ och kvalitativ analys kommer varken att skrivas i sin egentliga form eller under alias. Istället hänvisar i den mån det går författaren till arkivmaterialet och där det är tillgängligt sidan där dödsfallet rapporteras. Detta görs för att bevara den enskilda personens rimliga rätt till anonymitet och för att inte stöta efterlevande anhöriga. Av respekt för människovärdet görs ingen skillnad på detta plan mellan olika dödsorsaker.

1.5 Teoretiska perspektiv och begrepp

1.5.1 *Military welfare history* och *warfare-welfare nexus*

Ett av uppsatsens teoretiska ramverk är *military welfare history* eller militär välfärdshistoria. Perspektivet skiljer sig principiellt från traditionella synvinklar inom två nära angränsande fält – militärhistoria och krigshistoria – genom att fokuset ligger på hur tjänstgöring i militära organisationer påverkar både enskilda soldater och deras omgivning. Detta omfattar allt från hur tjänstgöring påverkar soldaterna själva till samhället som stort.⁸⁷ I motsatt mening, och genom en distinktion som är av stort värde för framförvarande uppsats, innebär det även hur samhället påverkar utformandet av militär tjänstgöring. Forskningsfältet är brett av nödvändighet och inbjuder till multidisciplinärt samarbete.⁸⁸ Fältets målsättning är att öka förståelsen för hur och varför militära välfärdssystem fungerar alternativt inte fungerar.⁸⁹ vilket förklarar valet av den sociologiska resursmobiliseringsteorin som kommer att introduceras närmare inom kort.

Trots att militär välfärdshistoria som fält saknar många inhemska begrepp har begreppet *warfare-welfare nexus* växt fram för att analysera hur krigföring och militär expansion påverkar framväxten av välfärdssystem och tvärtom. Nyare forskning inom militär välfärdshistoria ifrågasätter den äldre *guns-and-butter* avvägningen där höga militära utgifter

---

⁸⁷ Huddie, Paul & Carney, Amy. "Military welfare history: what is it and why should it be considered?" i *War & Society*, vol. 42, nr. 4, 2023, s. 305-316: 305-306.

⁸⁸ Huddie & Carney, "Military welfare history", s. 306-308.

⁸⁹ Huddie & Carney, "Military welfare history", s. 314-315.

påverkar investeringar i välfärden och tvärtom. Snarare kan stora militära utgifter leda även till investeringar i välfärden.⁹⁰ Syftet med militär välfärdshistoria som teori och begreppet *warfare-welfare nexus* för den här uppsatsen är att belysa kopplingen mellan det svenska civila välfärdssystemet och dess militära motsvarighet. Anknytningar till teorin och begreppet kommer därmed göras löpande i analysavsnittet genom fokuset på värnpliktigas psykiska och fysiska välfärd och den motsvarighet till en fackförening som skapades genom värnpliktsrörelsen.

1.5.2 *Resource mobilization theory*

Resource mobilization theory (RMT, svenskifierat ”resursmobiliseringsteori”) växte fram som ett verktyg för forskare i analys av 1960-talets sociala rörelser. RMT identifierar olika typer av resurser som kan användas av en *social movement organization* (SMO) för att uppnå utsatta mål.⁹¹ I uppsatsen analyseras värnpliktsrörelsens utveckling och framgångar kvalitativt utifrån RMT som ramverk, då med fokus på de resurser som gestaltas i källmaterialet. Valet av just RMT är naturligt eftersom teorin framkom just för att tolka 1960-talets massrörelser, tillsammans med vilka värnpliktsrörelsen kan placeras.

En resurstyp är *material resources* eller materiella resurser och utgörs av såväl monetära tillgångar som tillgång till fysiska resurser som lokaler och utrustning. Även *human resources* eller mänskliga resurser identifieras, vilket består av de individer som erbjuder sin tid och sina förmågor och erfarenheter till en SMO. *Socio-organizational resources* eller socio-organisatoriska resurser är en tredje, i sin tur bestående av tre komponenter: infrastrukturer, här förstått som allmänt tillgängliga resurser som faciliterar en SMO:s arbete; sociala nätverk; och relationer till andra organisationer, vilka kan förenkla eller försvåra en SMO:s arbete. Kulturella resurser är en fjärde resurs för organisationer och kan beskrivas som allmänt tillgänglig kunskap inom ett samhälle. Exempelvis utgör kunskap om eller tillgång till tidningar och musik olika medel för en SMO att nå ut med sitt budskap och attrahera nya medlemmar. Sist nämns moraliska resurser. Moraliska resurser består av externt stöd för en SMO och/eller dess mål vilka berikar SMO:n med legitimitet - och som samtidigt kan försvaga en organisations legitimitet om de dras tillbaka. Utöver ovanstående resurstyper formuleras fyra mekanismer genom vilka rörelser får tillgång till resurserna. Den första är

---

⁹⁰ Obinger, Herbert, Petersen, Klaus, Schmitt, Carina & Starke, Peter. ”War and Welfare States Before and After 1945: Conclusions and Perspectives” i *Warfare and Welfare: Military Conflict and Welfare State Development in Western Countries*, Herbert Obinger (red.) et al. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 426-462.

⁹¹ Edwards, Bob & Gillham, Patrick F. ”Resource Mobilization Theory” i *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, red. Snow, D. A., della Porta, D., McAdam, D. & Klandermans, B. Chichester: Wiley-Blackwell, 2013, s. 1-9: 1-3.

self-production eller egenproduktion. Socio-organisationella resurser kan produceras genom grundandet av organisationer, allianser och sociala nätverk. Mänskliga resurser kan istället skapas genom att träna eller utbilda människor om rörelsens mål och medel. *Aggregation* eller aggregering betyder processen genom vilken disparata resurser samlas och mobiliseras för en social rörelsens gagn. Exempelvis kan det utgöra insamlingar av pengar för att finansiera en SMO:s arbete eller symboliskt arbete med att offentliggöra populärt stöd, exempelvis genom namnlistor. *Co-optation/appropriation* innebär nyttjande av andra organisationer eller förhållanden med sådana organisationer för att få tillgång till resurser. Sist framförs *patronage* eller stöd, innebär exempelvis finansiella donationer från privatpersoner eller andra aktörer som genom sitt stöd har ett visst inflytande över en SMO.⁹² Inom *patronage* kan även bestå av moraliskt stöd från respekterade individer.

Eftersom RMT används för att tolka sociala rörelser positivt utifrån målen att organisera och uppnå vissa kollektiva ändamål kan teorin även användas för att tolka sociala rörelser negativt, alltså utifrån hur andra individer och organisationer ämnar undergräva olika för SMO:er viktiga faktorer. Analysverktyg inspirerade av tidigare forskning⁹³ – här med andra resurskategorier i fokus och definitioner av identifierade teman – som faciliterar operationalisering av teorin presenteras nedan.

Tabell 1. Analysverktyg

Resurskategori	Metod	Identifierade teman för värnpliktsrörelsens framgångsrika mobilisering
Mänskliga resurser	Egenproduktion	Kompetensutveckling av värnpliktsrörelsens medlemmar och möjligheten att omsätta existerande medlemmar med nya. Tillgång till medlemmar med kompetens inom exempelvis egenproduktion av kulturella resurser.
	Nyttjande av externa	Bruk av existerande sociala nätverk

⁹² Edwards & Gillham, 2013, s. 2-6.

⁹³ Wahlström, *Kan försvaret växa i sin gamla kostym?*, s. 6 & 18.

	resurser	för att attrahera kompetenta nya medlemmar.
Materiella resurser	Egenproduktion	Tillgång till inomorganisatoriska metoder för att samla in och nyttja finansiella resurser.
	Nyttjande av externa resurser	Tillgång till externt anskaffade resurser. Kooptering av externa finansiella medel.
Socio-organisatoriska resurser	Egenproduktion	Skapandet av en stark centralorganisation som kan leda rörelsen effektivt.
	Nyttjande av externa resurser	Bruk av relationer till andra organisationer och individer med liknande mål. Kooptering av externa organisationer för rörelsens egna mål.
Kulturella resurser	Egenproduktion	Effektivt bruk av kulturella resurser som tidningar för att nå ut med organisationens budskap.
	Nyttjande av externa resurser	Bruk av extern kulturell kompetens.

RMT som teori är värd kritik. Ett problem med RMT som lyfts upp av Steven M. Buechler är bristen av fokus på *grievances* (klagomål, missnöje, besvär, orättvisa) när det kommer till studien av sociala rörelser. Buechler menar att just kollektiva missnöjen kan vara av stor vikt för att olika människor ska mobiliseras enligt ett RMT-ramverk. Samtidigt behöver missnöjen vara konstanta över tid även för mer enhetliga sociala rörelser och SMO:er utan snarare tenderar att förändras.⁹⁴ Vidare kritiserar Buechler att man inom RMT sällan fokuserar på

⁹⁴ Buechler, "Beyond Resource Mobilization?", s. 221-222.

ideologi, något som enligt honom är viktigt för att tolka "the ideas, beliefs, values, symbols, and meanings that motivate individual participation and give coherence to collective action."⁹⁵ Buechler skriver även att ideologi ofta är nödvändigt för sociala rörelser att organiseras och enas enligt gemensamma mål och värden.⁹⁶ Både rollen av *grievances* och den påverkan ofta relativt små men ideologiskt övertygade grupper haft på värnpliktsrörelsen spelar roll för framförvarande uppsats.

RMT och tillhörande begrepp operationaliseras huvudsakligen i uppsatsens andra analysdel (3.2) där dagstidningar tolkas. Detta genom kvalitativ identifiering av värnpliktsrörelsens resurser utifrån källmaterialet i fråga. RMT återfinns även i en inledning till uppsatsens tredje analysdel (3.3), då genom för att förklara *Värnplikts-Nytt*:s roll inom och för värnpliktsrörelsen.

2. Historisk bakgrund

2.1 Sverige under det kalla kriget

I samband med andra världskrigets slut hamnade Sverige återigen i kläm. Stormakterna USA och Sovjetunionen var atombestyckade och ideologiskt motsatta.⁹⁷ Världskrigens relativt försiktiga neutralitetspolitik omsattes av Undénlinjen – döpt efter Östen Undén, som var utrikesminister 1924-1926 och 1945-1962 – vilket motsvarade en förnyad, om än tydligare, neutralitetspolitik som ämnade behålla Sverige som en aktiv diplomatisk aktör utan att riskera dess säkerhet.⁹⁸ Balansgången mellan neutralitet och säkerhetsintresse var svår och ofta beprövad under kalla kriget, och försöken att undvika konflikt med stormakterna var inte alltid enkla.⁹⁹ Ett starkt försvar sågs trots utrikespolitiken som nödvändig, och ett militärindustriellt komplex bestående av en välutvecklad inhemsk vapenindustri med nära kopplingar till staten växte fram.¹⁰⁰

Färskt i minnet för svenskar perioden 1959-1972 var Ungernrevolten 1956 där en resning i det kommunistiska Ungern brutalt slogs ner av sovjetiska styrkor.¹⁰¹ Avkolonisering

---

⁹⁵ Buechler, "Beyond Resource Mobilization?", s. 222.

⁹⁶ Buechler, "Beyond Resource Mobilization?", s. 223.

⁹⁷ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 469-473.

⁹⁸ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 474-476.

⁹⁹ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 477.

¹⁰⁰ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 497-499.

¹⁰¹ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 514-518.

förde ytterligare fokus till den tredje världen – ofta omtalad som u-landet eller utvecklingsländer – som växte kontinuerligt från 1950-talet framåt.¹⁰²

Samtidigt dominerades perioden efter kriget fram till 1970-talet av stora ekonomiska och sociala framgångar, något som i svensk historieskrivning ofta kallas ”rekordåren”. Bostadskris omsattes av fortsatt socialdemokratiskt bostadsbyggande, där miljonprogrammet från slutet av 1950-talet inpå 1960-talet var mest framträdande.¹⁰³ Velfärdsstaten byggdes ut under Socialdemokraternas oavbrutna regeringstid fram till 1976.¹⁰⁴ Den svenska industrin växte i takt med ökande internationell efterfrågan.¹⁰⁵ I Sverige fördubblades levnadsstandarden mellan 1945 och början av 1970-talet.¹⁰⁶

2.2 Den moderna värnpliktens rättshistoria

I Sverige infördes allmän värnplikt år 1901.¹⁰⁷ Värnplikten var allmän i den mening att varje man mellan kalenderåret man fyller 21 och 40 års ålder inräknades.¹⁰⁸ En vuxen svensk man kunde endast undkomma värnplikt om han ”till följd av lyte, sjukdom eller annan dylik orsak är till tjänst vid rikets försvar oförmögen.”¹⁰⁹ Frikallelse från eller uppskov för värnplikten innebar en skyldighet att betala en så kallad värnskatt.¹¹⁰ Förmåner för värnpliktiga var enligt 1901 års värnpliktslag mycket begränsade. Värnpliktiga hade rätt till ersättning för resor till och från övnings- eller förlägningsorten.¹¹¹ I samband med tjänstgöring hade värnpliktiga även rätt till ”underhåll, sjukvård, beklädnad, utredningspersedlar och annan erforderlig utrustning samt dessutom dagaflöning”¹¹². Till värnpliktigas räknas även pensionsersättning för den värnpliktige eller hans efterlevande, i det fall denne skadas eller dör under tjänstgöringen.¹¹³ Värnplikten var kontroversiell. Från 1909 kunde män över 40 års ålder inte längre rösta om de utan giltigt skäl undvek värnplikten. Det så kallade ”värnpliktsstrecket” avskaffades först genom rösträtsreformerna 1921.¹¹⁴

---

¹⁰² Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 517-520.

¹⁰³ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 549-561.

¹⁰⁴ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 562-568.

¹⁰⁵ Björkman, Hirdman, & Lundberg, U., *Sveriges historia 1920-1965*, s. 568-570.

¹⁰⁶ Andersson & Östberg, *Sveriges historia*, s. 25-27.

¹⁰⁷ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*.

¹⁰⁸ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. I art. 1 §.

¹⁰⁹ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. I art. 3 §.

¹¹⁰ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. I art. 4 § 1 st.

¹¹¹ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. VI art. 35 § 1 st.

¹¹² Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. VI art. 35 § 2 st.

¹¹³ Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*. VI art. 35 § 3 st.

¹¹⁴ Ahlbäck, Anders & Sundevall, Fia. ”Värnplikt, rösträtt och kön: Värnpliktsstrecket i debatt och praktik” i *Allmän rösträtt?: Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*. (Stockholm: Makadam Förlag, 2021), s. 41-63.

1941 stiftades en ny lag gällande värnplikt.¹¹⁵ Genom 1941 års värnpliktslag sänktes tjänstgöringsåldern från 21 till kalenderåret man fyller 18 och förlängdes från 40 till 47.¹¹⁶ Värnpliktiga kunde nu undkomma tjänstgöringen genom fysisk eller psykisk ohälsa (inklusive att tjänstgöring skulle resultera i sådan sjukdom), genom naturalisering till svenskt medborgarskap efter 28 års ålder, att man i utlandet hade genomgått likvärdig militär utbildning och kunde bevisa detta, att man efter långvarig vistelse utomlands återvänt till Sverige efter 28 års ålder, eller att man ”visar andra, synnerliga skäl för befrielse.”¹¹⁷ Tjänstgörande värnpliktiga var berättigade till ”dagpenning, särskild ersättning för tjänstgöring i viss befattning, uttryckningsbidrag, reseförmåner, fri förplägnad, fri inkvartering, fri utrustning, fri hälso- och sjukvård samt familjebidrag.”¹¹⁸ Rätt till ersättning för skada eller sjukdom började under slutet av 1970-talet regleras enligt lagar om personskadeskydd och ersättning för statligt anställda.¹¹⁹

1995 avskaffades 1941 års värnpliktslag till fördel för lagen om totalförsvarsplikt.¹²⁰ Lagen inkluderar alla svenska medborgare från kalenderåret man fyller 16 till slutet av kalenderåret man fyller 70.¹²¹ Totalförsvarsplikten förbinder totalförsvarspiktiga att ”tjänstgöra inom totalförsvaret i den omfattning som hans eller hennes kroppskrafter och hälsotillstånd tillåter”.¹²²

2.3 Värnpliktigas välfärd 1959-1972

Värnpliktiga i Sverige saknade under den valda perioden ett gediget militärt välfärdssystem. Snarare fungerade det allmänna välfärdssystemet och värnpliktigas i lag och av myndigheter bestämda rättigheter som det enda – för dem – riktiga välfärdssystemet.

I en handbok framställd av jurister för just värnpliktiga läsare från 1964 framställs deras rättigheter sett ur ett välfärdsperspektiv.¹²³ Detta inkluderar värnpliktigas rätt till ledighet, fritid, och det system med förbandsnämnder och kompaniassistenter som existerade för att föra de värnpliktigas talan innan värnpliktsrörelsen etablerades.¹²⁴ Därutöver behandlas värnpliktigas rätt till ett begränsat antal fria resor till och från förbandet, samt deras magra

---

¹¹⁵ SFS 1941:967. *Värnpliktslag*.

¹¹⁶ SFS 1941:967. *Värnpliktslag*. 1 kap. 1 §.

¹¹⁷ SFS 1941:967. *Värnpliktslag*. 1 kap. 4 § 1-6 st.

¹¹⁸ SFS 1941:967. *Värnpliktslag*. 3 kap. 33 § 1 st.

¹¹⁹ SFS 1941:967. *Värnpliktslag*. 3 kap. 33 § 2 st.

¹²⁰ SFS 1994:1809. *Lag om totalförsvarsplikt*.

¹²¹ SFS 1994:1809. *Lag om totalförsvarsplikt*. 1 kap. 2 §.

¹²² SFS 1994:1809. *Lag om totalförsvarsplikt*. 1 kap. 3 § 2 st.

¹²³ Cronebäck, O., Hultan, I. & Olofsson, S. *Värnplikt: Den värnpliktiges situation militärt socialt ekonomiskt*. Stockholm: Bokförlaget Forum, 1964.

¹²⁴ Cronebäck, Hultan & Olofsson, *Värnplikt*, s. 17-25.

dagspenning.¹²⁵ I handboken behandlas dessutom värnpliktigas rätt till familjepenning och bostadsbidrag, samt att familjebidragen i sin helhet begränsades om en värnpliktig hade en partner som han inte var gift med.¹²⁶ Samtliga av ovan nämnda komponenter återkommer i uppsatsens tidningsanalyser.

2.4 Innan värnpliktsrörelsen: Värnpliktsvägran och vapenfri tjänstgöring

Först under 1960-talet blev värnplikten en verklig ”fråga på den politiska dagsordningen.”¹²⁷ Redan tidigare under 1940- och 1950-talen hade värnpliktssystemet blivit ifrågasatt av organisationer som Världsmédborgarrörelsen, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen och Svenska Världsfredsmissionen. Världsmédborgarrörelsen arbetade aktivt för att uppmuntra till vapenvägran medan Svenska Freds och Världsfredsmissionen främjade vapenfri tjänstgöring inom värnpliktssystemet.¹²⁸

Vapenfri tjänstgöring – här förstådd som värnplikt utförd utan att tränas i och förväntas att bruka vapen och dödligt våld – var inte en ny fråga för 1960-talet. Motioner gällande vapenfri tjänst lades fram i riksdagen 1958 och 1959, men först 1963 började vapenfri tjänst bli en populär fråga bland lagstiftare.¹²⁹ Att en liten skara troende totalvägrade värnplikt var illa nog, och det fanns troligen en rädsla för att samma övertygelse skulle spridas i samhället. Värnplikten var i första hand ett personalförsörjningssystem som erbjöd billig arbetskraft i stora mängder. Rädslan över att ifrågasättande av värnpliktssystemet skulle bli vanligare visade sig emellertid vara välfunnet.

Hösten 1961 grundades Kommittén för icke-våldsaktioner, en liten grupp som genom en rad demonstrationer 1963-1965 uppmanade till värnpliktsvägran och propagerade mot krig, Krigsmakten och vapenindustrin. Dåvarande försvarsstabschefen C. E. Almgren var övertygad om att Kommittén för icke-våldsaktioner var under dolt eller utländskt regi. Att dra kopplingar mellan fredsrörelsen och en dold utomstående aktör var vanligt. Kommittén för icke-våldsaktioner framhölls under en period som frontorganisation för Sveriges kommunistiska parti (SKP). Kommitténs medlemmar arbetade parallellt inom andra organisationer, som Världsmédborgarrörelsen och Kampanjen mot atomvapen (KMA), fram till verksamhetens nedgång 1965.¹³⁰

---

¹²⁵ Cronebäck, Hultán & Olofsson, *Värnplikt*, s. 33-35.

¹²⁶ Cronebäck, Hultán & Olofsson, *Värnplikt*, s. 50-54.

¹²⁷ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 154.

¹²⁸ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 153.

¹²⁹ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 154-159.

¹³⁰ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 159-166.

Hösten 1963 grundade en grupp vapenfria värnpliktiga Vapenvägrarnas riksorganisation eller VRO. VRO:s uttalade mål var att agera som intresseorganisation för värnpliktiga, inte minst vid inskrivning och tjänstgöring, samt att arbeta för fredsarbete och främja samarbete mellan olika fredsorganisationer. Från säkerhetspolisens håll fanns det en rädsla för att även VRO bedrevs av eller med stöd från utomstående aktörer. Det var den ideologiska tillhörigheten – eller antydning av det – som var intressant. Som resultat av avtagande intresse upplöstes VRO 1968.¹³¹

Under slutet av 1967 annonserades det i Svenska Freds- och Skiljedomsförening att en ny organisation för vapenvägrare, Värnpliktsvägrarnas informationstjänst (VIT). Likt VRO var VIT:s huvudsyfte att agera intresseorganisation och erbjuda råd gällande vapenfri tjänst, i vilket syfte man 1967 publicerade *Handbok för värnpliktsvägrare*. Organisationen undergick snart omorganisering och blev Värnpliktsvägrarnas centralorganisation (VCO). VCO började röra sig successivt vänster, och betonade vid årliga kongresser Krigsmaktens roll för att försvara en rådande klassbaserad *status quo*.¹³² 1971 började man ifrågasätta vapenfri tjänst som metod för att uppnå sina mål och rekommenderade istället infiltration, där förändring och nedbrytning av systemet skulle ske från insidan ut.¹³³ Organisationen bedöms ha försvunnit 1972.¹³⁴ Även den så kallade Motståndgruppen ska ha sett infiltration av värnpliktsystemet som en gedigen strategi.¹³⁵

2.5 Värnpliktsrörelsen

Från 1915 riktades och hanterades klagomål från värnpliktiga av militieombudsmannen (MO). De värnpliktigas förhandlingsrätt var under perioden som ledde fram till andra världskriget relativt stark, och det finns exempel på hur man vid I 10 i Strängnäs under 1930-talet förde ingående diskussioner om en för soldaterna viktig fråga: bespisningen. Förhandlingsrätten inskränktes under andra världskriget och från 1950 tillsatte man förbandsnämnder där värnpliktiga hade möjligheten att framföra sina besvär till officerare. Den största egentliga förändringen kom under 1960-talets mitt och slut. 1966 erkändes offentligt anställdas fullständiga förhandlings- och strejkrätt, vilket även återuppväckte diskussionen om värnpliktigas rättigheter. 1965 och 1966 diskuterade man vid olika förband grundandet av en lokal eller rikstäckande organisation för värnpliktiga. Krigsmakten ställde

---

¹³¹ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsörelsen*, s. 163-167.

¹³² Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsörelsen*, s. 168-172.

¹³³ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsörelsen*, s. 172-173.

¹³⁴ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsörelsen*, s. 173.

¹³⁵ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsörelsen*, s. 173-175.

sig inledningsvis frågande till idén, då de ansåg att förbandsnämnderna var fullt tillräckliga. Vid S 2 i Karlsborg föreslog man ett slags soldatråd där representanter från politiska ungdomsförbund bjöds in för att debattera frågor, däribland bespisning. Att värnpliktsorganisationen skulle få allmänpolitisk nyans och påverkan från partiernas ungdomsförbund blev senare ett faktum. Försök att bilda en rikstäckande organisation möttes av regelbundet motstånd från det militära, vilka betraktade organisationen – inte helt verklighetsfrånvänt – som ett sätt för politiska radikala ”att aktivera sig innanför kaserngrindarna.”¹³⁶ 1966 föreslog Lunds liberala studentklubb att försvaret skulle demokratiseras. Diskussionerna om detta resulterade i värnpliktskongressen 1970 (även kallad värnpliktskonferensen eller värnpliktsriksdagen), bestående av representanterna av de värnpliktiga själva på förbands- och utbildningsanstaltsnivå. För att främja debatten grundades även tidningen *Värnplikts-Nytt*.¹³⁷ Innan den offentligt understödda värnpliktsriksdagen 1970 tillkom även två av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU) organiserade värnpliktsriksdagar 1968 och 1969.

3. Undersökning och analys

Analysdelen är uppdelad i tre tematiska komponenter. I del 3.1 besvaras frågeställningen ”Hur såg psykisk sjukdoms- och dödsstatistik ut bland värnpliktiga i Sverige perioden 1959-1972?” huvudsakligen kvantitativt och med mer lös förankring i teoretiska ramverk. Därefter, i del 3.2, besvaras frågeställningen ”Hur såg den politiska debatten kring SSU:s värnpliktsriksdagar 1968 och 1969 ut i svenska dagstidningar? Hur skildrar tidningarna värnpliktsrörelsen tillgängliga resurser för mobilisering?” med hjälp av resursmobiliseringsteori. Sist, i del 3.3, besvaras frågeställningen ”Vilka frågor relaterade till värnpliktigas välfärd behandlades i *Värnplikts-Nytt* 1971 och 1972? Hur speglar tidningen sambandet mellan militär och civil välfärd?” huvudsakligen med hjälp av *warfare-welfare* som begrepp.

---

¹³⁶ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 228.

¹³⁷ Ericson Wolke, *Medborgare i vapen*, s. 226-229.

3.1 Döds-, skade- och sjukdomsstatistik bland värnpliktiga perioden 1959-1972

3.1.1 Värnpliktigas psykiska hälsa 1959-1972

De värnpliktigas rätt – och tillgång – till sjukvård förändrades efter beslut av militieombudsmannen (MO), senare justitieombudsmannen (JO), samt av regering och riksdag. Fram till 1967 besiktades värnpliktiga vid inskrivning enligt en kungörelse om läkarbesiktning från MO 1951.¹³⁸ Med beslutet som underlag lät personal vid Försvarets sjukvårdsstyrelse (SjvS) 1967 uppdatera och förbättra systemet för inskrivning utformade efter de så kallade Bergslagsförsöken. Nytt från 1967 var att utföra hela den medicinska undersökningen av värnpliktiga vid fasta inskrivningscentraler. Inkallade klassades vid inskrivning in i en av sex grupper: O, T, 4, 3, 2, eller 1. Med besiktningsgrupp O menas individer odugliga för krigstjänst. Inom besiktningsgrupp T räknades tillfälligt odugliga för krigstjänst, exempelvis på grund av tillfällig sjukdom. I klasserna 4-1 räknades 1 som högst och innebar tjänstbarhet vid samtliga Krigsmaktens förband.¹³⁹ De ”fel, lyten och sjukdomar” av värde för klassificering av tjänstduglighet reglerades i tjänstemeddelande (Tsjv) nr 8 från 1956 och uppdaterades i Tsjv nr 12 från 1962.¹⁴⁰ I följande del analyseras psykisk ohälsa bland värnpliktiga utifrån statistik med ursprung hos Försvarets sjukvårdsstyrelse. Som framgår av diagram 1 diskuteras bland annat andelen årliga nyinsjuknade i någon form av mental sjukdom för kategorierna manskap alternativt värnpliktiga med flera och värnpliktiga. Åren 1959 till 1963 används kategorierna manskap och värnpliktiga med flera, vilket kan tolkas som värnpliktiga utförande inledande tjänstgöring samt återvändande värnpliktiga som utförde så kallade repetitionsövningar och anställda meniga och underbefäl.

3.1.1.1 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1959-1963

Diagram 1.

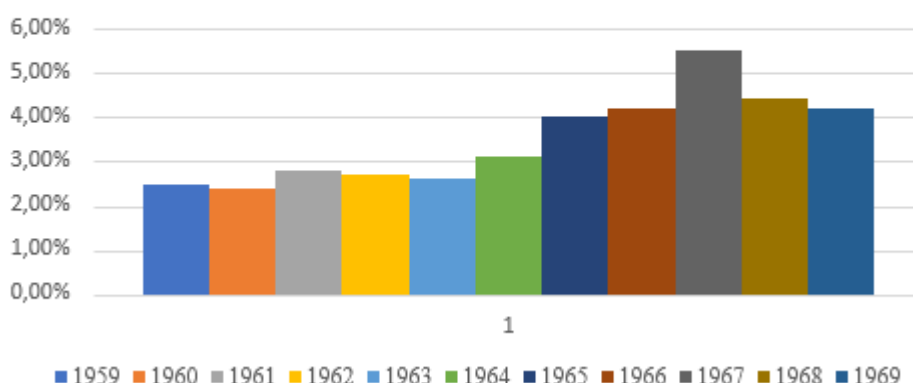
---

¹³⁸ Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*. Arkivexemplar. (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1969), s. 6.

¹³⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 6-7.

¹⁴⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 6.

Andel manskap/värnpliktiga nyinsjuknade i någon form av psykisk ohälsa 1959-1969 i förhållande till totala antalet nyinsjuknade

Redan 1959 var psykisk ohälsa ett stort problem vid inskrivningen av värnpliktig personal.¹⁴¹ Genom årets provningar erhöll 50 881 besiktningsgrupperingar. 47,7% av alla O-klassade hade psykiska sjukdomar eller nervsjukdomar. Även 38,1% av 4-klassade led av samma åkommor vid inskrivning.¹⁴² Bland all militär personal, beskrivet som manskap, och därmed inklusive både värnpliktiga och anställda soldater, nyinsjuknade 2,5% av totalt 68 135 sjukdomsfall år 1959 i någon form av mental sjukdom. Högst andel nyinsjuknade i mental ohälsa fanns det i marinen på 3,4%; endast 2,5% av arméns och 1,7% av flygvapnets manskap nyinsjuknade under året med någon psykiatrisk diagnos.¹⁴³ Eftersom 50 881 värnpliktiga inskrevs 1959 lär värnpliktiga utgöra majoriteten av fallen.¹⁴⁴ Samtidigt är det problematiskt att ingen skillnad görs mellan värnpliktiga och övrig anställd personal. Någon närmare beskrivning av det psykiska hälsotillståndet görs inte heller i beskrivningar av överläkare på någon av de tre försvarsgrenarna.¹⁴⁵ Vanligast bland manskapet var sjukdomskategorin ”Psykoneuros och abnorm personlighet” med 1 326 fall.¹⁴⁶ Andra vanligast var manisk-depressiv psykos med 143 fall bland värnpliktiga och schizofreni med 93 fall bland värnpliktiga.¹⁴⁷ Även kategorierna ”Övriga mentala sjukdomar” och ”Mentala

¹⁴¹ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1959*. Arkivexemplar. (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1961), s. 2.

¹⁴² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 2.

¹⁴³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 12.

¹⁴⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 2.

¹⁴⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 14-22.

¹⁴⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 33.

¹⁴⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 32.

defekter” inkluderas med 105 och 71 fall respektive.¹⁴⁸ 1959 begick sju (7) tillhörande kategorin manskap självmord.¹⁴⁹

1960 uttrycks en pågående utredning av en omorganisering av inskrivningsväsendet utförd av Centrala värnpliktsbyrån (CVB) och Militärpsykologiska institutet (MPI) orsakat av medicinska undersökningar. Utredningen skulle enligt uppgift leda till en framställning från myndigheterna till överbefälhavaren under 1961.¹⁵⁰ Bland värnpliktiga inskrivna 1960 led 48,3% i O-klassen, 11,5% i T-klassen, 34,8% i klass 4, 24,5% i klass 3 och 0,7% i klass 2 av mental ohälsa eller nervsjukdomar.¹⁵¹ Bland 73 600 nya sjukdomsfall tillhörande kategorin manskap ska endast 2,4% ha insjuknat med någon form av psykisk sjukdom. Marinen hade högst sjukdomsförekomst *per capita* med 3,5%.¹⁵² I armén var andelen nyinsjuknade i mental ohälsa bland manskap 2,4% och i flygvapnet endast 1,8%.¹⁵³ Psykisk ohälsa nämns inte uttryckligen som ett problem i marinen, men något som behandlas kortfattat är alkoholförbrukning:

Alkoholfrågan synes icke ha skärpts under året, snarast synes problemet inom några förband ha minskat i omfattning. Situationen kräver emellertid allttjämt uppmärksamhet.¹⁵⁴

Två meningar kan tämligen inte beskrivas som att uppmärksamma något i andra verk än det behandlade. Att just alkohol ses som ett tillräckligt stort problem för att rättfärdiga att det framförs kan vara symptomatiskt för olika förhållanden. Det är möjligt att alkoholkonsumtionen är anknuten till en bredare grad av psykisk ohälsa bland manskapet generellt och värnpliktiga i synnerhet. Samtidigt kan det vara ett tecken på undermålig disciplin bland all marinens personal, inklusive officerare och civilanställda.

Likt 1959 representerar ”Psykoneros och abnorm personlighet” en majoritet av manskapets psykiska ohälsa 1960, nu med 1 396 fall.¹⁵⁵ Förekomsten av manodepressivitet 129 fall bland manskapet är jämförbart med föregående år.¹⁵⁶ 95 fall av mentala defekter, 76

---

¹⁴⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 33.

¹⁴⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 42.

¹⁵⁰ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1960*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1961, s. 3.

¹⁵¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 2.

¹⁵² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 12.

¹⁵³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 12.

¹⁵⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 18.

¹⁵⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 33.

¹⁵⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 32.

fall av schizofreni, och 96 fall klassade under rubriken övriga mentala sjukdomar rapporterades in bland manskapet under året.¹⁵⁷

1961 var den viktigaste orsaken till kassation av värnpliktiga insjuknande i psykiska sjukdomar och nervsjukdomar, vilka representerade 50,1% av alla fall av O-klassningar.¹⁵⁸ Som ett resultat av samarbete mellan olika försvarsmyndigheter använde man vid inskrivningarna 1961 ett nytt system, eller ett nytt av läkare utfärdat hälsokort, där en mer komplett version av värnpliktigas hälsa framställs.¹⁵⁹ En något tydligare distinktion görs även gällande statistiska kategorier. Snarare än att skilja mellan manskap och övriga anställda utan mellan ”Vpl. samt fast. anst. ubef. o. men.” och övrig personal, ”till vilken räknas officerare och underofficerare jämte vederlikar samt sådan civil personal, som ej är anställd genom kollektivavtal.”¹⁶⁰ Det förstnämnda citatet utläses som värnpliktig samt fast anställda underbefäl och meniga soldater. Av alla sjukdomsfall bland värnpliktiga med flera nyinsjuknade 1961 utgjorde 2,8% mentala sjukdomar, varav 3,3% av värnpliktiga med flera i marinen insjuknade. Respektive 2,8% och 1,9% av värnpliktiga med flera i armén och flygvapnet nyinsjuknade i samma kategori.¹⁶¹ För första gången inom det valda tidsspannet nämns nu psykisk ohälsa som problem. Arméöverläkaren skriver att antalet psykiskt sjuka ”förefaller att öka.”¹⁶² På flera förband var antalet som inte kunnat fullgöra sin tjänst eller nedgrupperats på grund av psykisk ohälsa och nervsjukdomar störst. Även ökad alkoholmissbruk bland värnpliktiga beskrivs som ett problem.¹⁶³ Marinöverläkaren beskriver alkoholmissbruk som ett fortsatt men inte växande problem.¹⁶⁴ Bland värnpliktiga med flera var psykoneuroser och abnormala personligheter, likt föregående år, vanligast med 1 417 fall.¹⁶⁵ Antalet övriga mentala sjukdomar har däremot ökat markant, med 202 fall bland värnpliktiga med flera.¹⁶⁶ 1960 fanns det endast 96 rapporterade fall under samma kategori och inom samma grupp.¹⁶⁷ 93 fall av manodepressiv psykos, 82 fall av schizofreni, och 58 fall av mentala defekter rapporterades bland manskapet 1961.¹⁶⁸

---

¹⁵⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 32-33.

¹⁵⁸ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1961*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1962, s. 2-3.

¹⁵⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 3.

¹⁶⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 9.

¹⁶¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 11.

¹⁶² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 15.

¹⁶³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 15.

¹⁶⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 18.

¹⁶⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 33.

¹⁶⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 33.

¹⁶⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 33.

¹⁶⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 32-33.

1962 prövades 67 303 värnpliktiga vid landets inskrivningsförrättningar.¹⁶⁹ Psykiska sjukdomar och nervsjukdomar representerade den hittills största orsaken för att en värnpliktig O-klassades, nu med 53,6% av fallen. Bland T-klassade led 14,3%, värnpliktiga tillhörande klass 4 41,4%, klass 3 21,0% och klass 4 0,4% av samma sjukdomskategori.¹⁷⁰ Under kategorin nyinsjuknade värnpliktiga med flera nyinsjuknade totalt 2,7% med någon form av mental sjukdom 1962. Återigen var det vanligast att nyinsjuknade tillhörde marinen där 3,0% fick nya diagnoser; inom armén låg siffran på 2,7% och inom flygvapnet 2,0%.¹⁷¹ Vid armén skriver man att hälsotillståndet under året varit gott. I förhållande till ökade antal mentala sjukdomar under föregående år skriver man att det under året minskade vid ett förband, I 20. Samtidigt behandlas sjukdomsklassificeringen som ett betydande problem, inte minst resulterande i nedgruppering och odugligförklaring i förhållande till tjänstgöring.¹⁷² Nedgrupperingar i sig hade risken att tvinga fram avbrott i utbildningen av värnpliktiga och flytta dem uppåt i 4-1 skalan eller möjligtvis även till grupperna T och O. Vid marinen kommenteras inte öppet psykisk ohälsa bland personalen även om alkoholfrågan fortfarande representeras som ett problem. Nu fokuserar man särskilt på sjukvårdspersonalens roll att identifiera, rapportera och åtgärda missbruket. Enligt rapporter ska ”ethylmissbruk” vid flera förband resulterat i ”avpolletteringar” och omplaceringar.¹⁷³ Med avpollettering menas troligast uppsägning eller avsked, vilket pekar mot att alkoholmissbruket i det fallet är vanligast – om inte exklusivt förekommande – bland anställd personal. Omplaceringar kunde syfta på både värnpliktig och anställd personal. Återigen utgör ”Psykokneuros och abnorm personlighet” den vanligaste psykiska sjukdomen bland värnpliktiga med flera, representativt för 1 239 sjukdomsfall. Detta åtföljs av övriga mentala sjukdomar med 163 fall, mentala defekter med 118 fall, schizofreni med 99 fall, och manodepressiv psykos med 66 fall.¹⁷⁴

1963 prövades 65 185 värnpliktiga vid Krigsmaktens inskrivningsförrättningar.¹⁷⁵ Andelen i O-gruppen på grund av mental ohälsa och nervsjukdomar hade minskat något sedan föregående år och utgjorde nu 52,7%. Inom samma kategori räknades 18% av T-gruppen, 37,8% av grupp 4, 20,1% av grupp 3 och 0,5% av grupp 2.¹⁷⁶ Av totala antalet

---

¹⁶⁹ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1962*. Arkivexemplar. (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1964), s. 2.

¹⁷⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 2.

¹⁷¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 11.

¹⁷² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 14-15.

¹⁷³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 20.

¹⁷⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 33-34.

¹⁷⁵ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1963*. Arkivexemplar. (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1964), s. 2.

¹⁷⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 2.

nyinsjuknade drabbades 2,6% av värnpliktiga med flera under året med någon form av psykisk ohälsa. Fördelningen 1963 är förhållandevis jämn jämfört med föregående år. 2,7% av arméns 49 386 värnpliktiga med flera, 2,5% av marinens 7 481, och 2,0% av flygvapnets 6 755 nyinsjuknade under året. Detta representerar det första året under undersökningsperioden där marinen inte har störst förekomst av mental ohälsa sett till procent, medan 2,0% är ett för flygvapnet relativt hög procentandel.¹⁷⁷ Psykisk ohälsa inom armén behandlas som ett stort problem, då som orsak till nedgrupperingar och oduglighetsförklaringar, samt förflyttningar geografiskt och befattningsmässigt åtskilda förband. Regementsläkaren vid T 2 beskrev problemet som allra störst bland värnpliktiga - och ännu vanligare bland värnpliktiga från storstäderna.¹⁷⁸ Vid Ing 1 redovisades psykisk ohälsa som dubbelt så vanlig orsak till nedgruppering eller odugligförklaring än övriga kategorier, med 88 jämfört med 45 fall. Vid Ss-K 1 – troligtvis stabskompaniet vid K 1 – och Ing 2 klagar man samtidigt på att många undermåliga värnpliktiga blivit överförda dit till följd av tidigare bestraffningar, något som i sig kopplas till psykisk ohälsa.¹⁷⁹ Vid marinen beskriver man återigen alkoholproblemet som vanligt men att det ”ej ha ökat.”¹⁸⁰ Från flygvapnets sida ansågs både det fysiska och psykiska hälsotillståndet ha varit gott - trots att man under året förlorat 26 anställda i 15 flyghaverier.¹⁸¹ Den vanligaste psykiska sjukdomen bland värnpliktiga med flera var återigen psykoneuroser och abnormala personligheter med 1 357 fall, följt av manodepressiv psykos med 148 fall, övriga mentala sjukdomar med 96 fall, 35 fall av mentala defekter, och 22 fall av schizofreni.¹⁸²

Redan under detta skede presenteras en hög grad av psykisk ohälsa bland värnpliktiga. Statistikböckerna visar dessutom att militären arbetade kontinuerligt med att utveckla sin – i dåläget underutvecklade – psykiatriska verksamhet. Möjligen var detta ett resultat av påtryckningar från civilsamhället. Även om manskapskategorin försvårar exakt informationsuthämtning gällande värnpliktiga är det troligt att den kategorin till stor del bestod av just värnpliktiga. Frekvensen av psykisk ohälsa på 2-3% ökar skarpt då man 1964 övergår till att räkna värnpliktiga helt för sig, vilket framgår i kommande delkapitel.

3.1.1.2 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1964-1969

1964 framåt redovisas värnpliktiga som en tydlig och enhetlig kategori i statistiken.

¹⁷⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 11.

¹⁷⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 14-15.

¹⁷⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 15.

¹⁸⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 19.

¹⁸¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 22.

¹⁸² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 31-32.

1964 prövades totalt 67 426 värnpliktiga.¹⁸³ Av de 2 519 i O-gruppen placerades 52,0% i gruppen som ett resultat av psykiska sjukdomar och nervsjukdomar. 13,8% av värnpliktiga i T-gruppen, 39,7% i grupp 4, 19,7% i grupp 3, och 0,5% i grupp 2 av samma orsak. Termen värnpliktiga används istället för värnpliktiga med flera och en skillnad görs mellan värnpliktiga och resterande anställda i statistiken. Nyinsjuknade i mental ohälsa hade ökat kraftigt sedan 1963, möjligtvis som resultat av att man inte längre räknade värnpliktiga tillsammans med meniga och underbefäl. 3,1% av alla fall av nyinsjuknanden bland värnpliktiga gällde psykisk ohälsa. Av arméns 50 275 fall av värnpliktiga sjukdomar nyinsjuknade 3,2%, av marinens 8 024 insjuknade 3,0%, och av flygvapnets 5 705 insjuknade 2,8%.¹⁸⁴ I jämförelse med värnpliktiga hade endast 1,7% av all anställd personal insjuknat i psykisk ohälsa varav 2,0% av arméns, 1,9% av marinens, och 1,2% av flygvapnets personal nyinsjuknade 1964.¹⁸⁵ Vanligast bland de värnpliktigas psykiska sjukdomar var återigen psykoneuroser och abnormala personligheter, vilka som samlingsterm representerade 1 544 fall.¹⁸⁶ Manodepressiv psykos utgjorde 166 fall, mentala defekter 82, schizofreni 26, och samlingstermen för övriga sjukdomar 184 fall.¹⁸⁷

1964 representerar det första året där man i armén inte konstaterade att hälsotillståndet var helt godtagbart; istället hade hälsotillståndet ”i stort sett varit gott.”¹⁸⁸ Informationen gällande psykisk ohälsa i armén är även den ovanligt utförlig. Så kallade ”nervösa åkommor” som resulterade i stress- och magåkommor ökade på olika ställen under året.¹⁸⁹ Även psykisk insufficiens, tolkat som psykisk ohälsa i brist på tydlig definition i texten, har hos värnpliktiga fortsatt öka. På Ing 1 nedgrupperades eller odugligförklarades hela 63% av alla värnpliktiga som ett resultat av psykisk ohälsa. Man skriver även om problemet att många värnpliktiga får indraget körkort under hemförlovning. Klagomålet om överföringen av värnpliktiga till Ss-K 1 för expeditions- och handräckningstjänst framförs återigen, inte minst för att det likt under 1963 resulterat i att värnpliktiga ”till följd av psykiska problem måst återsändas eller O-förklaras.”¹⁹⁰ På Å 3 uppdragas ett betydande problem med att värnpliktiga använt ångestdämpande mediciner som librium och meprobumat tillsammans med alkohol under ansträngande tjänstgöring och ”råkat in i egendomliga

---

¹⁸³ Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1964*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1965, s. 2.

¹⁸⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 2.

¹⁸⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 12.

¹⁸⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 34.

¹⁸⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 33-34.

¹⁸⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 15.

¹⁸⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

förvirringstillstånd.”¹⁹¹ Överlag beskrivs alkoholproblem bland värnpliktiga som ”påtagligt” och man rekommenderade både hemförlovning och anmälan till nykterhetsnämnd.¹⁹² SjuS varnade mot att lämna ångestdämpande preparat till värnpliktiga och anställda med vapen och avstänga sådana vapenförande värnpliktiga från tjänst som har behov av medicinen.¹⁹³

Vidare diskuterar man att det så kallade ”simulations-aggravationsproblemet” hade debatterats i media, att det var av relevans för militärsjukvården, och att man inte kunde enas om dess exakta betydelse.¹⁹⁴ Sannolikt menade man med simulation tendensen hos patienter att medvetet låtsas ha en sjukdom eller vara i ett sjukdomstillstånd, medan aggravation innebar att en patient medvetet ämnade förvärra en existerande sjukdom. Båda verkar ha varit vanligt förekommande, då tendensen hos värnpliktiga att ”sjukanmäla sig för rena bagatellartade åkommor” alternativt för ”ingenting alls” beskrivs ha ökat.¹⁹⁵ Förekomsten av värnpliktigas aggravation av både sjukdoms- och olycksfall, exemplifierat genom röntgenkostnader, pekar ytterligare mot att det var ett vanligt problem. Krigsmakten klappar här sig själv på axeln genom att skriva att man trots aggravation hos värnpliktiga inte hade felbehandlat någon patient under 1964, 1963 eller 1962, och att anklagelser angående detta hade ”visat sig sakna grund.”¹⁹⁶ Faktumet att man behöver beskriva problemet samtidigt som försvaret förklarar sig själv oskyldig är anmärkningsvärd. Att man inte skall ha feldiagnostiserat eller felbehandlat någon patient är osannolikt. Som har etablerats ovan led många värnpliktiga av psykisk ohälsa, något som mycket väl kan ha lett till att tjänstgörande försökte förstora eller simulera sjukdomar och skador med målet att undvika fortsatt tjänstgöring eller få en kort respit från sin pågående utbildning. Eftersom sjukdom var en av väldigt få orsaker till friskrivning är detta inte osannolikt, och, tvärt emot vad Försvarets sjukvårdsstyrelse skrev, mycket troligt.¹⁹⁷

1965 prövades 65 642 värnpliktiga vid Krigsmaktens inskrivningsföretagningar. Av de 2 394 som bedömdes som odugliga för krigstjänst led 55,2% av psykisk ohälsa och nervsjukdomar. Motsvarande andelar med psykiska sjukdomar var hos besiktningsgrupp T 17,6%, hos grupp 4 36,5%, grupp 3 20,7%, och hos värnpliktiga i grupp 2 0,3%.¹⁹⁸ Förekomsten av psykiska sjukdomar bland tjänstgörande värnpliktiga var under året hög.

---

¹⁹¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

¹⁹⁷ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 21-23.

¹⁹⁸ Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1965*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1966, s. 2.

Totalt representerade 4,0% av alla nyinsjuknanden bland värnpliktiga någon form av psykisk sjukdom. Högst andel var inom marinen, där 4,5% av insjuknanden bland värnpliktiga var psykiska. Vid Armén nyinsjuknade 4,0% och vid flygvapnet 3,6%.¹⁹⁹ Ledande mentala sjukdomar bland värnpliktiga var återigen psykoneuroser och abnormala personligheter med 2 105. Detta åtföljs av 202 fall av manodepressiv psykos, 78 fall av mentala defekter, 4 fall av schizofreni, och 190 fall av diverse övriga mentala sjukdomar.²⁰⁰

Under 1966 prövades 61 242 värnpliktiga vid landets inskrivningsförrättningar.²⁰¹ Av de 2 267 som placerades i besiktningsgrupp O hade hela 53,5% någon form av psykisk sjukdom eller nervsjukdom, medan 15,9% värnpliktiga tillhörande grupp T räknades ha samma typ av sjukdomar. 37,9% av värnpliktiga i grupp 4, 20,8% i grupp 3, och 0,3% av värnpliktiga tillhörande besiktningsgrupp 2 beräknades lida av mental ohälsa och nervsjukdomar.²⁰² 1966 representerade 4,2% av alla nyinsjuknanden bland värnpliktiga någon form av mental ohälsa. Av fallen utgjorde 4,9% av marinens värnpliktiga, 4,0% av arméns, och 4,2% av flygvapnets värnpliktiga nyinsjuknade mentala sådana.²⁰³ Den vanligaste psykiska sjukdomen – förvärvad antingen innan eller under tjänstgöringen – bland värnpliktiga var under året psykoneuroser och abnormala personligheter med totalt 1 976 fall. Detta åtföljs av 278 fall av manodepressiv psykos, 46 fall av schizofreni, 32 fall av mentala defekter, och 262 fall listade som övriga mentala sjukdomar.²⁰⁴

För 1966 redovisar man även psykiatriska undersökningar gällande nedgrupperingen av värnpliktiga tillhörande en viss provgrupp, något som görs mot bakgrunden av påtryckningar från motioner i riksdagen. Motionerna handlade om den psykiatriska vården av värnpliktiga rent allmänt och bidrog till att man under året tillfrågade samtliga förband tillhörande Krigsmakten om psykiatrisk specialistvård för värnpliktig personal. Förbandens svar presenteras som positiva, då flertalet förband ansåg att man hade goda eller mycket goda möjligheter till psykiatrisk vård för värnpliktiga - även om man på flera ställen redovisade långa väntetider inom psykiatrin.²⁰⁵ Vid flera förband efterfrågades ökad tillgång till psykiatrisk vård, inklusive deltidsanställda psykiatriker vid garnisoner och militärområden, mot bakgrunden av att antalet vårdansökningar ökade med varje år. Vid vissa förband uttryckte man en önskan att psykiatrisk expertis skulle finnas redan vid inskrivningen, något

¹⁹⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1965*, s. 12.

²⁰⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1965*, s. 31-32.

²⁰¹ Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1966*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1967, s. 2.

²⁰² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 2.

²⁰³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 15.

²⁰⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 37.

²⁰⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 5-6.

som, om inget annat, pekar mot att psykiatriska undersökningar inte ännu var en del av inskrivningsprocessen. Det framgår att man i framtiden kommer att integrera psykiatrisk expertis redan vid inskrivningen av värnpliktiga.²⁰⁶ Detta i sig leder till ett flertal frågor. Det är oklart exakt hur man vid inskrivningen bedömde psykisk ohälsa och hur detta i sin tur motiverade placeringen av värnpliktiga i olika besiktningsgrupper och eventuellt bedömde att värnpliktiga var helt eller tillfälligt odugliga för krigstjänst. Att undermålig psykiatriska kontroller var problematiskt framgår inte minst av antalet värnpliktiga som efter eller under utbildning avfördes som opassande för krigstjänst. Totalt räknades 3 282 som icke disponibla och 1 839 som odugliga. Detta motsvarar 9,5% av det totala antalet sjuk redovisade värnpliktiga.²⁰⁷ Alltså påbörjade nästan en tiondel av årskullens värnpliktiga sin utbildning utan att faktiskt bli fungerande komponenter av en krigstida aktiv militär. 6 värnpliktiga begick självmord under sin tjänstgöring 1966.²⁰⁸

Psykisk ohälsa var ett problem som tilldrog sig uppmärksamhet även 1967. Psykiska sjukdomar och nervsjukdomar var orsaken till att 58% av 2 084 fick O-klassning och att 26,2% fick T-klassning vid årets inskrivningar.²⁰⁹ Från marinens håll fördes klagomål om bristen på psykiatrisk vård vid de marina förbanden.²¹⁰ Vid flygvapnet klagade man – utan att förklara orsaken till problemet – på en ”hög frekvens av psykiska insufficienstillstånd” bland värnpliktiga.²¹¹ I redovisningen för armén konstateras det att fysiska och i huvudsak psykiska sjukdomar under de senaste åren lett till bortfall av värnpliktiga, vilket vid vissa förband har lett till mer än en femtedel av inskrivna värnpliktiga inte kunnat slutföra sina utbildning.²¹² För 1967 skrivs det att 5,5% av sjukdomsfallen bland värnpliktiga var resultat av psykiska sjukdomar; endast 1,9% av all anställd personal drabbades i förhållande till nyinsjuknanden av mental ohälsa, beskrivna som ”Mentala sjukdomar. Psykoneuroser”²¹³ Högst instans av psykisk ohälsa fanns i marinen där hela 6,5% av värnpliktiga sjukdomsfall under året motsvarade någon form av mental sjukdom. I armén nyinsjuknade 5,6% och i flygvapnet nyinsjuknade 3,0% av alla sjuka värnpliktiga i mental ohälsa.²¹⁴ Av de totalt 2 882 fall av mentala sjukdomar som drabbade värnpliktiga var olika former av depression och psykos

---

²⁰⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 7.

²⁰⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 14.

²⁰⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 16.

²⁰⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 7.

²¹⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 22.

²¹¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 23.

²¹² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 21.

²¹³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 18.

²¹⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 18.

allra vanligast. 1 224 fall av ”Casus psychoneur typi alii mixti s non def”²¹⁵ rapporterades under året, vilket enligt ICD förstås som psykoneuros med blandad eller icke definierad orsak.²¹⁶ Under vad som tidigare lär ha räknats som abnormala personligheter förekommer 1 fall av paranoia, 59 fall av patologisk personlighetstyp, och 26 fall av omogen personlighetsstörning, troligen borderline. 614 fall av manodepressiv psykos drabbade värnpliktiga. Endast 13 fall av schizofreni och 6 fall av schizofreni ”dementia praecox” rapporterades bland värnpliktiga.²¹⁷ Under kategorin mentala defekter utan närmare specifikation räknas 41 fall bland de värnpliktiga. Kategorin övriga mentala sjukdomar hade vid det här laget slopats till fördel för mer specifika diagnoser varav den vanligaste är ”Alii casus char hab intell abn s non def” med 457 fall.²¹⁸ Exakt vad detta betydde framgår inte av ICD.

1968 fortsatte utvecklingen i en negativ riktning. Av de 2 866 som O-klassades var 59,9% drabbade av psykiska sjukdomar och nervsjukdomar, medan 36,7% blev T-klassade av samma anledning.²¹⁹ Andelen sjuka värnpliktiga nyinsjuknade i ”Mentalsjukdomar Psykoneuroser Patologiska personlighetstyper” var under året 4,4%, återigen med värnpliktiga i marinen mest drabbad *per capita* på 5,9%. 4,2% av sjuka värnpliktiga i armén och 3,7% i flygvapnet drabbades av samma sjukdomsklassificering. Av de totalt 61 460 värnpliktiga som insjuknade under året drabbades ungefär 2 704 av psykisk ohälsa.²²⁰ Återigen var psykoneuroser med blandad eller odefinierad orsak ledande med 1 320 fall, men ”Reactio-neurotica depressiva” tog andraplatsen istället för manodepressivitet.²²¹ Det förstnämnda kan förstås som icke-psykotisk depression. Endast 197 fall av manodepressivitet rapporterades till skillnad från det föregående årets 614. 16 fall av schizofreni rapporterades tillsammans med 33 fall av patologisk personlighet och 41 fall av omogen personlighetsstörning. 18 fall av mentala defekter rapporterades bland de värnpliktiga.²²² Att bland annat psykiska sjukdomar drabbade värnpliktiga i större utsträckning än anställda noterades av Försvarets sjukvårdsstyrelse.²²³ Vid armén bedrev man under året forskning vid Armémedicinska forskningsgruppen (AMFG) gällande hur medelålders och äldre officerare

²¹⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 35.

²¹⁶ Kungl. Medicinalstyrelsen. *Klassifikation av sjukdomar - Del 1: Systematisk förteckning*. 6:e upplagan. Stockholm: Civiltryck, 1965, s. 26.

²¹⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 35.

²¹⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 35.

²¹⁹ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*. Arkivexemplar. (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1970), s. 7.

²²⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 17.

²²¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 35.

²²² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 34-35.

²²³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 16.

presterade samt färdigutbildade värnpliktiga och reagerade psykiskt och fysiologiskt på sömnbrist under påfrestande förhållanden. Dessutom utfördes tester av bland annat ångstdämpande medicin på kort- och långtidsmedicinering och dess påverkan på stressreaktioner.²²⁴ Någon ytterligare kommentar på förekomsten av psykisk ohälsa gavs inte. Vid marinen klagade man återigen på bristande psykiatrisk expertis. Delvis på grund av genomförandet av VU-60-reformen klagar man på bristande resurser överlag och ned negativa påverkan det har haft på den marina sjukvårdspersonalens utbildning.²²⁵ Flygvapnet konstaterar trots att 3,7% av dess personal drabbades av psykisk ohälsa att det ”fysiska och psykiska tillståndet hos flygvapnets personal har varit relativt gott.”²²⁶

1969 rapporterades 60 696 fall av sjukdomar och skador bland nyinsjuknade värnpliktiga, varav ”Mentala rubbningar” representerade 2 559²²⁷ – eller 4,2% – av fallen. Ledande är marinen där 7,5% av sjukdomsdrabbade värnpliktiga nyinsjuknat i psykisk ohälsa under året medan 4,3% av flygvapnets och 3,5% av arméns värnpliktiga insjuknat under samma kategori.²²⁸ 1969 hade det uppdaterade klassifikationssystemet för sjukdomar ICD8 (*International Classification of Disease*) antagits av Försvarets sjukvårdsstyrelse.²²⁹ Den vanligaste sjukdomen var med 1 928 fall bland värnpliktiga icke-psykotiska neuroser. Endast 36 fall av manodepressivitet rapporteras tillsammans med 106 fall av affektiv psykos och 112 fall av patologisk personlighetstyp samt 66 fall av övriga personlighetsstörningar. Av de 707 fall av mental ohälsa bland marina värnpliktiga inkluderas 540 fall av neuros, däribland 272 fall av sjukdomen *neurasthenia* - troligen en form av depression.²³⁰ 16 fall av mentala defekter bland värnpliktiga rapporterades samma år.²³¹ SjöS framhåller att man 1969 med god effektivitet övergått till reform från 1966 och placerat ett större fokus på socialmedicinska och profylaktiska åtgärder, likt civilsjukvården, samt att man investera mer resurser i bland annat psykiatri inom förbandssjukvården. Läkarvakanser anses ha hanterats genom en mer effektiv inkludering av civila läkare i försvarsorganisationen. Mot bakgrunden av Bergslagsförsöken konstaterar man att mer grundliga hälsokontroller lyckats med att undvika att värnpliktiga antas och sedan inte – huvudsakligen på grund av psykisk ohälsa – kan

---

²²⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 18-19.

²²⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 21.

²²⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 23.

²²⁷ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1970, s. 28.

²²⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 16.

²²⁹ Socialstyrelsen. Klassifikation av sjukdomar m m 1968. [ICD8].

<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/dokument-webb/klassifikationer-och-koder/icd8-ks68-klassifikation-sjukdomar.pdf> (Hämtad: 2026-05-14)

²³⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 28-29.

²³¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 28.

fullgöra sin utbildning. Samtidigt lyfts problemet med att tidsskillnaden mellan datumet de värnpliktiga utför sina medicinska tester och datumet de sedan rycker in kan bestå av flera år.²³² Detta har så klart negativa åverkningar på en bedömning av värnpliktigas hälsa och kompetens att utföra sina uppdrag, och ökar risken för att utvecklande eller pågående sjukdomstillstånd – däribland mentala sjukdomar – inte noteras förrän det är för sent.

Intressant är att man under perioden lägger betydligt mer textuellt utrymme i redan textfattiga statistikböcker på att förklara förekomsten av psykisk ohälsa och presentera åtgärderna militären har tagit för att bekämpa den. Att man försökt undvika personalförlust av psykiskt sjuka värnpliktiga genom att – utan framgång – överföra dem fram och tillbaka mellan olika förband behandlas kritiskt. Sannolikt är fenomenet äldre än 1964, till både de värnpliktiga och deras befäls skada och irritation. Att man försökt ta tillvara på psykiskt sjuka värnpliktiga på detta vis talar, enligt Larsson och Starrins senare teori om att psykisk ohälsa användes för att reglera antalet värnpliktiga gentemot rådande efterfrågan, för att man åtminstone under 1964 hade en brist på personal.²³³ Möjligen kan detta förklaras mot bakgrunden av att Krigsmakten expanderade, och att man därmed ogärna ville bli av med värnpliktiga som behövdes gentemot växande materiella och finansiella tillgångar. Trots att man hade en stor förekomst av psykisk ohälsa frikallades värnpliktiga *inte* just för att man behövde dem, medan man under Starrins tid hade en mindre efterfrågan som kunde mötas delvis genom att frikalla värnpliktiga - även om de faktiskt inte var psykiskt sjuka.

Vad berodde de höga nivåerna av psykisk ohälsa på? Möjligen skildrar de en för samhället allmänt giltig prevalens av exempelvis depression, men innan man accepterar en sådan förklaring bör den militära hälsovården granskas mer kritiskt. Förståelsen för mentala sjukdomar under 1960-talet lär ha varit betydligt sämre än idag. Av försvarets egna uppgifter är det dessutom tydligt att man saknade resurserna för att förse all personal med fungerande psykiatrisk vård. Vidare hade man möjlighet att sälla ut värnpliktiga med ”fel, lyten och sjukdomar”²³⁴ redan vid inskrivningen. Det låg därmed i försvarets intresse att inte kalla in sådana värnpliktiga som led av psykisk ohälsa, eftersom detta riskerar att slösa begränsade resurser på en värnpliktig som kanske inte skulle kunna klara sin utbildning, även om risken så klart fanns att man inte skulle lägga märke till redan pågående mentala sjukdomar. Att en värnpliktig drabbad av mental ohälsa skulle försöka dölja detta är inte omöjligt. 1967 var slutna psykiatrisk vård en möjlig åtgärd för människor med en psykisk sjukdom.²³⁵ Vidare

---

²³² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 7.

²³³ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 21-23.

²³⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 6.

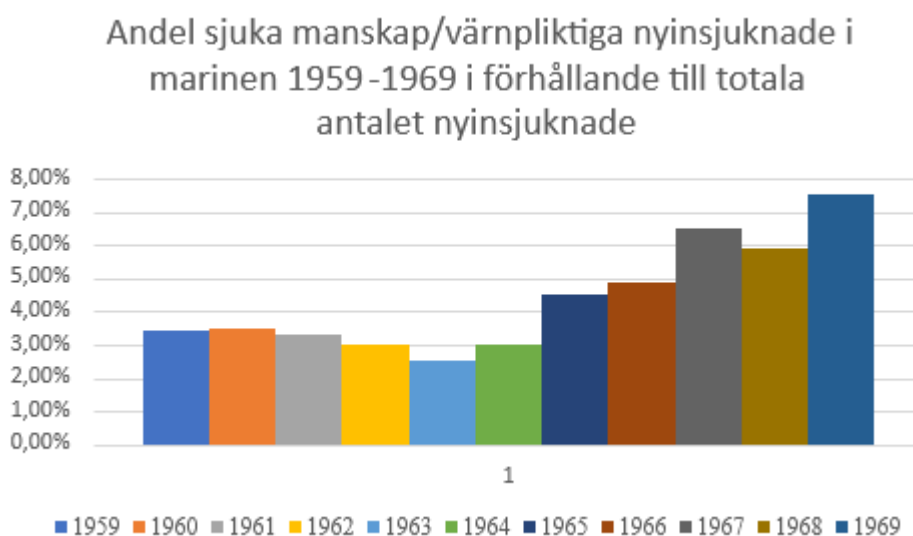
²³⁵ SFS 1966:293. *Lag (1966:293) om beredande av slutna psykiatrisk vård i vissa fall.*

förklarar inte det samhälleliga argumentet skillnaden i mental ohälsa mellan olika försvarsgrenar, det vill säga att åtminstone 6,5% av värnpliktiga i marinen påstods ha drabbats av någon form av psykisk sjukdom.

3.1.1.3 Psykisk ohälsa inom marinen 1959-1969

En slutsats som kan dras från ovanstående statistik är att man relativt konsekvent i marinen trots ett mindre antal tjänstgörande tillhörande kategorierna manskap, värnpliktiga med flera, och värnpliktiga oftast hade en större andel nyinsjuknade än både armén och flygvapnet. Andelen nyinsjuknade i marinen varje år 1959-1969 visas i diagram 2. Värt att anmärka är att man mellan 1959-1963 räknar med såväl anställda meniga som underbefäl i statistiken, och att det därmed inte bara består av värnpliktiga.

Diagram 2.

Som detta diagram visar låg andelen nyinsjuknade i psykisk ohälsa i marinen kring 3% fram till 1964 och sköt därefter i höjden för att sluta på totalt 7,5% år 1969. Exakt vad detta kan bero på behandlas inte i källmaterialet, och troligast är förklaringen mångfacetterad. Möjligtvis placerades värnpliktiga med en historik av mental ohälsa mer regelbundet i marina förband baserat på en uppfattning att dessa var mindre påfrestade för individen eller mindre avgörande vid en eventuellt väpnad konflikt. Denna hypotes motsägs samtidigt av att man helt saknat eller endast haft en begränsad psykiatrisk expertis tillgänglig vid inskrivningen av värnpliktiga under stora delar av perioden, samt att frekvensen ökat i takt med att

kompetensen blivit bättre.²³⁶ Om psykiskt ohälsosamma personer medvetet placerats i marinen till följd av inskrivningen bör trenden dessutom ha ökat från och med 1966, inte 1964 eller 1965. En annan bidragande faktor kan vara tjänstgöringens art. Att som värnpliktig tjänstgöra ombord ett ovan ytan agerande fartyg, isolerat från omvärlden, lär ha varit psykiskt påfrestande. Sannolikt är även att tjänstgöring på isolerade förläggningssorter var påfrestande. Samtidigt lär det ha förekommit att värnpliktiga tjänstgjorde ombord undervattensbåtar, något som även det lär ha påverkat de värnpliktiga psykiskt. Att svenskar utför sin värnplikt ombord ubåtar förekommer än idag.²³⁷ Placeringar ombord ubåtar ska ha varit frivilliga även för värnpliktiga, men förhållanden oavsett det inledande intresset lär ha varit svåra.²³⁸ Det är inte sannolikt att tjänstgörande ombord ubåtar utgör hela den procentuella skillnaden i psykisk ohälsa mellan marinen och övriga försvarsgrenar, inte minst baserat på att det faktiska antalet besättningsmän bör ha varit relativt litet, men möjligen förklarar de en del av skillnaden.

3.1.1.4 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga 1970-1972

1970 började man inom försvaret bruka ett nytt system för redovisningen av sjukdomar och skador bland värnpliktiga, ett automatiskt databehandlingssystem eller ADB-system vid namn HS-systemet.²³⁹ Under perioden 1970 till 1971 räknas inte antalet diagnoser utan antalet vårdtillfällen per diagnos. Perioden 1970-01-01 till 1970-06-30 rapporterades bland värnpliktiga 6 vårdtillfällen av schizofreni, 67 vårdtillfällen av psykoser inklusive 11 vårdtillfällen av affektiv psykos eller manodepressiv psykos, 4 178 vårdtillfällen av neuros, och 477 vårdtillfällen av patologisk personlighetsstörning.²⁴⁰ Det finns i statistiken inte längre en kategori för mentala defekter. Perioden 1970-07-01 till 1971-06-30 ska det bland värnpliktiga ha förekommit 111 vårdtillfällen för psykos varav 17 tillfällen var för behandling av manodepressiv psykos, 21 vårdtillfällen för schizofreni, 14 166 vårdtillfällen för neuros, 838 för patologisk personlighetsstörning, och 1 209 vårdtillfällen för övriga mentala sjukdomar.²⁴¹ Intressant här är kategorin ”Anomaliae sexuales” och tillhörande delkategorier

²³⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 7.

²³⁷ Bergholtz, Karl. ”Sebastian gör värnplikten under ytan: ”Måste vara lite knäpp” i SVT Nyheter. 2026-03-24. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/sebastian-gor-varnplikten-under-ytan-maste-vara-lite-knapp> (Hämtad 2026-04-08)

²³⁸ Linderöth, Andreas (red.). ””Som att åka buss på natten” – att tjänstgöra på svensk ubåt under kalla kriget” i *Det dolda hotet – 12 forskare om ubåtar*. Statens Maritima Museum: Karlskrona, 2014, s. 110-128.

²³⁹ Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid försvaret: Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga under utbildning tidsperioden 1970.01.01-1972.06.30*. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1973, s. 2.

²⁴⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 14-15.

²⁴¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 83-85.

”Homosexualitas”, ”Transvestitismus”, och NUD, med respektive 22, 1, och 1 vårdtillfällen.²⁴² Att homosexualitet behandlades som en mental rubbning var inte unikt för militären. Homosexualitet räknades av Socialstyrelsen – trots dess avkriminalisering 1944 – som en sjukdom fram till 1979.²⁴³ Den förstnämnda delkategorin kan tolkas som homosexuella värnpliktiga vilka har behandlats för sin sexuella läggning, medan den senare antingen utgör ett vårdtillfälle för en värnpliktiga som inte respekterat rådande könsnormer gällande kläder eller som var transexuell. Vidare förekommer 139 vårdtillfällen för alkoholism och 104 för narkomani eller drogmissbruk. Vanligast bland den sistnämnda är missbruk av cannabis, vilket motsvarade 44 vårdtillfällen.²⁴⁴ Föregående period, alltså perioden 1970-01-01 till 1970-06-30, rapporterades 12 vårdtillfällen för homosexualitet och 2 för NUD, 46 vårdtillfällen för alkoholism, och 57 för drogmissbruk varav 18 motsvarade vårdtillfällen för cannabissmissbruk.²⁴⁵ För perioden 1971-07-01 till 1972-06-30 rapporterades 13 vårdtillfällen för schizofreni, 101 för psykos varav 16 motsvarade manodepressiv psykos, 13 881 för neuros, 598 för patologisk personlighetsstörning, 15 för sexuellt avvikande beteenden, 148 för alkoholism, och 135 för drogmissbruk. Sett ifrån föregående års definitioner av övriga sjukdomar räknades här 950 vårdtillfällen.²⁴⁶ Av de 15 vårdtillfällena för sexuellt avvikande beteende var 13 för homosexualitet, 1 för ”Transexualismus”, och 1 utan definition. Cannabissmissbruk resulterade i 47 vårdtillfällen av de totalt 135 för drogmissbruk.²⁴⁷

Intressant här är det nya fokuset på sjukdomskategorier som homosexualitet och transexualitet, samt drogmissbruk. Även om kategorierna utgör en begränsad andel vårdtillfällen påvisar mer exakt behandling i statistiken ett förnyat fokus på just sjukdomarna. Detta behöver inte vara bevis på att de har ökat i frekvens utan kan snarare skildra en förändring i prioritering från försvarets sida.

3.1.2 Dödsfall bland värnpliktiga 1959-1972

Under tolvårsperioden 1959-1972 omkom 366 värnpliktiga inom den svenska Krigsmakten. Siffran i sig är inte helt lättolkad. Ungefär 50 000 värnpliktiga inledde årligen sin grundläggande militära utbildning samma period, och med givmild matematik omkom

²⁴² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 84.

²⁴³ Riksförbundet för sexuell upplysning. *Viktiga årtal och reformer*. 2023.

<https://www.rfsu.se/om-rfsu/om-oss/rfsus-historia/viktiga-artal-och-reformer/> (Hämtad 2025-03-23)

²⁴⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 84.

²⁴⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 15.

²⁴⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 161-163.

²⁴⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 162.

därmed endast 1 per 1800. Om man jämför med den svenska Försvarsmakten perioden 2014-2024 omkom totalt 8 personer, med såväl värnpliktiga som fast anställda inräknade.²⁴⁸ I nedanstående delkapitel har perioden 1959-1972 delats upp i tre: 1959-1963, 1964-1969, och 1970-1972. Kapitlen presenteras kronologiskt och efterföljs av ett särskilt delkapitel som analyserar självmordsfrekvensen i kombination med ovanstående kapitel om psykisk ohälsa.

3.1.2.1 Dödsfall bland värnpliktiga 1959-1963

Åtminstone 115 värnpliktiga omkom perioden 1959 till 1963.

Perioden 1959-1963 brukades inte kategorin värnpliktiga vid förandet av skade-, sjukdoms- och dödsstatistik. Istället användes termerna manskap eller värnpliktiga med flera. Detta är ett betydande problem som har nödvändiggjort studier av två olika typer av arkivmaterial, diaries från åren 1959-1961 och dödsfallsuppgifter 1961-1963, för att få fram en siffra för antalet värnpliktiga som omkom till följd av eller i samband med sin tjänstgöring.

1959 omkom 36 hos Krigsmakten tjänstgörande under samlingstermen manskap. Totalt avled 82 av Krigsmaktens personal samma år. Av manskapet på 36 avled 8 i trafikolyckor, 7 genom självmord, 7 av somatiska sjukdomar, 6 i flyghaveri, 4 genom drunkning, 3 i diverse olyckshändelser, och 1 genom mord.²⁴⁹ Begreppet manskap motsvarar troligtvis såväl värnpliktiga under sin grundutbildning som färdigutbildade värnpliktiga repetitionsövande, fast anställda meniga och underbefäl. Av totalt 36 döda var minst 21 värnpliktiga.²⁵⁰ Av de döda värnpliktiga omkom åtminstone två i samband med repetitionsövning, då dessa hade rangerna ”vpl korp”²⁵¹ och ”vpl serg”²⁵². Som värnpliktig korpral eller sergeant lär man med största sannolikhet ha varit färdig med sin grundutbildning och omkommit i samband med repetitionsövning.

1960 avled 99 anställda vid Krigsmakten, varav 43 tillhörde kategorin manskap. Bland manskapet avled 11 i trafikolyckor, 13 i flyghaverier, 7 genom sjukdom, 7 genom drunkning, 3 i diverse olyckshändelser och 2 genom suicid.²⁵³ Av årets diaries tillhörande

---

²⁴⁸ Försvarsmakten, *Bilaga Försvarsmaktens årsrapport arbetsskador 2024*, s. 7.

²⁴⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 42.

²⁵⁰ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 1 C I-26, s. 119; 204; 223; 248; 281; 288. & Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 2 C I-27, s. 433; 449; 451; 457; 490; 520; 596; 629; 637; 653; 672; 673; 678; 717.

²⁵¹ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 2 C I-27, s. 433.

²⁵² Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 2 C I-27, s. 464.

²⁵³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1960*, s. 42.

Försvarets sjukvårdsstyrelse framgår det att åtminstone 17 av det avlidna manskapet var värnpliktiga.²⁵⁴

Under kalenderåret 1961 omkom totalt 117 av Krigsmaktens anställda, varav 46 tillhörde kategorin manskap. Ledande bland dödsolyckorna var trafikolyckor, vilka krävde 13 liv tillhörande manskapet. Ytterligare 12 omkom i flyghaverier, 9 i olika sjukdomar, 6 genom diverse olyckor, 5 genom suicid, och 1 genom drunkning.²⁵⁵ Minst 25 av manskapets döda var värnpliktiga.²⁵⁶ Av benämndes majoriteten endast som värnpliktiga men 4 har i materialet nedtecknats med en specifik befattning eller högre rang. En värnpliktig sergeant omkom under andra halvan av 1961.²⁵⁷ Flyghaveriernas påverkan på värnpliktigas liv blir också tydligt. Fyra värnpliktiga vid F 7 omkom under ett kort tidsspann genom flyghaverier, troligen i par ombord samma flygplan. I två av fallen beskrivs de omkomna som kadetter med gradbeteckningen ”vpl furir”²⁵⁸ eller värnpliktiga furirer, medan en annan beskrivs som värnpliktig ”flygnavigatör”²⁵⁹ som omkom tillsammans med en sergeant.²⁶⁰ Sergeanten kan mycket väl ha varit en aspirerande värnpliktig pilot, men då detta inte skrivs ut har personen inte räknats tillsammans med övriga omkomna värnpliktiga. Vidare nämns att en värnpliktig korpral²⁶¹ och en värnpliktig sergeant omkom under året, troligen som följd av repetitionsövningar.²⁶²

1962 omkom totalt 83 av Krigsmaktens personal. Av denna totala siffra tillhörde 44 kategorin manskap. 15 omkom i trafikolyckor, 11 i någon form av sjukdom, 7 i flyghaverier, 5 i diverse olyckshändelser, 1 genom drunkning, och 5 genom suicid.²⁶³ Åtminstone 22 av det omkomna manskapet var värnpliktiga. Bland de värnpliktiga avled 8 i trafikolyckor, 2 genom vådaskjutningar, 5 genom suicid, 5 i diverse sjukdomar, 1 genom flyghaveri, och 1 utan skriven orsak. Av självmorden skall 1 ha varit utan kända bakomliggande orsaker. 1 annan värnpliktig fänrik begick självmord i hemmet genom att öppna gaskran, något som ska ha följt att denne hade gått igenom en skilsmässa och haft en historik av rattfylleri. 1 värnpliktig

---

²⁵⁴ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1960 1 C I-28, s. 87; 144; 266; 303; 370; 390. & Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1960 2 C I-29, s. 443; 457; 493; 498; 504; 520; 533; 570; 608; 743; 755.

²⁵⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1961*, s. 42.

²⁵⁶ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30, s. 20; 112; 133; 223; 226; 253; 306; 309; 325; 345; 378; 392. & Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 2 C I-31, s. 482; 537; 550; 551; 554; 612; 632; 639; 759; 777.

²⁵⁷ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 2 C I-31, s. 554.

²⁵⁸ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30, s. 112.

²⁵⁹ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30, s. 112.

²⁶⁰ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30, s. 113.

²⁶¹ Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30, s. 306.

²⁶² Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 2 C I-31, s. 554.

²⁶³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1962*, s. 37.

begick självmord med en pistol i sina föräldrars sommarstuga. 2 andra begick självmord med tjänstevapen på sina förband, och i båda fallen hävdade försvaret att psykisk ohälsa förelåg.²⁶⁴

1963 omkom totalt 107 av försvarets anställda, varav 57 räknades under kategorin manskap. Under kategorin manskap avled 18 till följd av trafikolyckor, 17 i flyghaverier, 9 genom suicid, 6 i diverse olyckor, 2 drunkningar, och 5 av diverse sjukdomar.²⁶⁵ Av 57 omkomna tillhörande manskapskategorin var 30 värnpliktiga. Åter bland värnpliktiga var trafikolyckor ledande dödsorsak med 14 fall, vilka stiger till 16 om man räknar med 1 värnpliktig som omkom genom att under sin tjänstgöring bli påkörd av ett tåg och 1 som klämdes under ett militärfordon. Troligen räknades dessa 2 fall under diverse olyckshändelser. 8 värnpliktiga begick självmord. 3 omkom till följd av någon form av sjukdom. Inom flygvapnet avled 1 värnpliktig uttryckligen i ett flygplanshaveri medan 2 andra värnpliktiga tillhörande flygvapnet omkom genom sprängningsolyckor, något som kan tolkas som flyghaverier.²⁶⁶

3.1.2.2 Dödsfall bland värnpliktiga 1964-1969

Perioden 1964 till 1969 omkom totalt 166 svenska värnpliktiga i samband med sin tjänstgöring.

1964 omkom 38 värnpliktiga. 18 dog som resultat av trafikolyckor, 6 i diverse olyckor, 5 i flyghaverier, 5 genom suicid, 1 genom drunkning, och 3 i någon form av somatisk sjukdom.²⁶⁷

1965 omkom 31 värnpliktiga. Ledande orsak var återigen trafikolyckor, nu med 13 dödsfall. Sjukdomar krävde 6 värnpliktigas liv, diverse olyckor 4, flyghaverier 3, suicid 3, och drunkningar 1. Under året blev 1 värnpliktig mördad.²⁶⁸

1966 avled 40 värnpliktiga, varav 16 omkom i eller till följd av trafikolyckor och 4 i övriga olyckor. 6 värnpliktiga dog av suicid, 2 i flyghaverier, 1 genom dråp, och 11 av somatiska sjukdomar.²⁶⁹

1967 redovisas dödsorsakerna efter exakta skade- och sjukdomsdiagnoser. Anmärkningsvärt är att endast 13 värnpliktiga ska ha avlidit till följd av sin tjänstgöring, något som tyder på att metoden för statistikinsamling- och redovisning kan ha ändrats från föregående år. 5

²⁶⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse serie E III Dödsfallsuppgifter 1962-4 vol nr Ia 1962.

²⁶⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1963*, s. 35.

²⁶⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse serie E III Dödsfallsuppgifter 1962-4 vol nr Ia 1963.

²⁶⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 37.

²⁶⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1965*, s. 35.

²⁶⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1966*, s. 41.

frakturer, 1 brännskada, en icke-specifierad skada, 1 självmord, och en 1 skada ”av skott och sprängning” redovisas som dödsorsaker.²⁷⁰ Därutöver nämns 1 ”Neoplasma ventriculi malign”, tolkat som en elakartad tumör, 1 ”Polyneuritis et polyradiculitis”, tolkat som inflammation, 1 ”Morbus arterioscleroticus cordis”, tolkat som hjärtsjukdom, och 1 ”Psychoneurosis cum symp syst circulationis” - psykoneuros med symtom på cirkulationsorganen.²⁷¹

17 värnpliktiga omkom under 1968. Återigen presenteras exakta sjukdomsklassifikationer. 6 frakturer, 3 fall av hjärnkontusion- eller laceration, 1 fall av intra-abdominell skada, samt 1 fall av ”Haemorrhagia interna thoracis” och 1 av ”Haemorrhagia pulmonis”, vilka båda tolkas som skador med massiv blödning som effekt.²⁷² Därutöver presenteras 1 dödsfall som resultat av flyghaveri, 1 genom drunkning, 1 genom självmord, 1 fall av blodförgiftning, och 1 av hjärtinflammation.²⁷³ Instinktivt kan de drastiskt minskade dödsfallen ha berott på att man i redovisningen flyttade på målstolpen för att försöka få ett mer iögonfallande resultat. Samtidigt är detta osannolikt. Troligen motsvarar majoriteten av de kroppsliga skadorna, som de 6 frakturer räknade ovan, åtminstone några fall av trafikolyckor - och följer därmed trenden. Samtidigt är antalet dödsfall relativt låga 1968 jämfört med hela perioden 1959-1972, något som inte bör förminskas, även om det inte framgår vilka kvalitativa åtgärder militären kan ha brukat för att få ner siffran.

27 värnpliktiga redovisas ha omkommit 1969. Frakturer utgjorde 5 dödsorsaker, och inom-abdominell blödning 1 annan. 5 hjärnskador, tillsammans med 3 fall av traumatiska skador utan närmare specifikation, 1 traumatisk hjärtskada, och 2 fall av interna traumatiska skador. 1 dödsfall ska ha orsakats av asthma, 1 av drunkning, 1 av överdos på valium, 1 elskada, och 2 självmord. Detta är inte omöjligt att den värnpliktigas överdos på valium var resultatet av ett lyckat självmordsförsök. Övriga dödsfall inkluderar 1 av brist på vita blodkroppar, 2 hjärtinfarkter, och 1 av ”Insufficiencia myocardi”, här tolkat som hjärtfel.²⁷⁴

3.1.2.3 Dödsfall bland värnpliktiga 1970 till 1972-06-30

Under perioden omkom totalt 85 värnpliktiga.

Från början av 1970 till och med andra halvan av 1972 har statistikredovisningen ändrats något. Första halvan av 1970 räknas som en period, andra halvan av 1970 inklusive

---

²⁷⁰ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 50.

²⁷¹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1967*, s. 50.

²⁷² Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 57.

²⁷³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1968*, s. 57.

²⁷⁴ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 50.

första halvan av 1971 räknas som en annan, och andra halvan av 1971 till första halvan av 1972 som den sista. Därmed saknas dödsstatistik från slutet av 1972. Perioden är även den första där det framgår konkret att värnpliktiga omkomna i samband med repetitionsövningar, det vill säga värnpliktiga som slutfört sin grundutbildning, inte ingår.

Under första halvan av 1970 redovisas totalt 9 värnpliktiga som omkommit under grundläggande militär utbildning. Samtliga 9 dödsfall är trafikrelaterade. 1 värnpliktig dog till följd av att ha blivit överkörd av tåg under permission, 1 i en tågurspårning till följd av solkurva, 1 av överkörning av militärjeep, och en 1 överkörd av lastbil. 1 värnpliktig omkom som förare av motorcykel vid kollision i stillastående bil, och 1 som bilförare i en trafikolycka utan närmare specifikation. 2 värnpliktiga dog tillsammans på en motorcykel, en som förare och en som passagerare, då de kolliderade med en personbil under en hemresa.²⁷⁵ Under andra halvan av 1970 omkom 14 värnpliktiga utförande grundläggande militär utbildning, samt 1 värnpliktig repetitionsövare. Repetitionsövaren omkom genom en vapensprängning. 1 värnpliktig omkom till följd av att ha klämts mellan en lastbil och en trailer, medan 6 andra omkom i diverse trafikolyckor - hälften på permission och hälften under hemresa. 2 begick självmord vid förbandet och 1 under permission. 1 omkom av blodförgiftning och en annan av plötslig död med osäker orsak under en orienteringstävling. Sist omkom 1 värnpliktig i en ladugårdsbrand.²⁷⁶

Första halvan av 1971 omkom 14 värnpliktiga, inklusive en redan utbildad värnpliktig i samband med repetitionsövning. 3 omkom till följd av trafikolyckor utanför förlägningsområdet och 2 i trafikolyckor under hemresor. 1 begick inom förlägningsområdet självmord med läkemedel, 1 självmord med läkemedel utanför förlägningsområdet, och 1 med tjänstevapen under tjänstgöring. 1 omkom till följd av vådaskjutning. 2 omkom till följd av sjukdomar. 1 dog av drunkning under övning och 1 annan av drunkning utan närmare specifikation utanför förlägningsområdet. 1 värnpliktig dog till följd av knivhuggning av en annan person under permission på förlägningsorten.²⁷⁷

Andra halvan av 1971 omkom totalt 20 värnpliktiga varav 1 under repetitionsövning. 2 omkom samtidigt till följd av eldrörssprängning av en pansarvärnspjäs. 2 samtidigt genom klämning under bandvagn, 1 genom militärt flyghaveri, 1 efter att ha krossats av nedrasandet stenblock, 1 genom drunkning, 1 genom drunkning i samband med båthaveri, och 1 genom blodförgiftning i hemmet. 1 omkom av hjärtstillestånd till följd av blixtnedslag. 2

---

²⁷⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 65.

²⁷⁶ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 141-142.

²⁷⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 141-142.

värnpliktiga omkom till följd av självmord; 1 genom skottskada under vistelse vid förbandet; 1 genom sömnmedelsförgiftning på hemorten. 9 omkom i trafikolyckor.²⁷⁸

Första halvan av 1972 avled 14 värnpliktiga i samband med grundläggande militär utbildning. 1 blev överkörd av ett tåg, 1 drunknade under övningsdykning, 1 dog efter att ha fallit under kanonvagn, och 1 på grund av en elakartad tumör. 1 värnpliktig dog till följd av att ha spelat rysk roulette utanför förläggingsområdet. Att fallet av rysk roulette inräknas som självmord är anmärkningsvärt. 3 begick självmord, varav 1 genom skottskada i hemmet, 1 genom skottskada utanför förläggingsområdet, och 1 genom hängning under vistelse vid förbandet. 6 omkom till följd av olyckor klassade som trafikolyckor, varav 1 under vistelse vid förbandet, 1 under permission inom förläggingsorten, 2 under permission utanför förläggingsorten, och 2 i samband med hemresor.²⁷⁹

3.1.2.4 Självmord

Under perioden 1962-1972 omkom åtminstone 42 värnpliktiga som resultat av självmord. Inom kategorin manskap alternativt värnpliktiga med flera – varav majoriteten i varje kategori troligen var värnpliktiga – avled åtminstone 14 personer som resultat av suicid 1959-1961. Här bör betonas att definitionen och användningen av självmordsbegreppet är försvarets egna, och exempelvis överdoser räknas på vissa ställen medvetet inte som självmord, även om det troligt rådde stor osäkerhet om detta var fallet eller inte i verkligheten. Sett till att ungefär 50 000 värnpliktiga utförde sin grundutbildning varje år kan siffran 42 – alternativt 56 – verka relativt liten. En sådan syn delades troligen av försvaret, då självmordsfrekvensen gavs väldigt lite uppmärksamhet i statistikböckerna. Siffran är samtidigt hög. 2024 anmäldes endast ett självmord bland både värnpliktiga och övriga anställda i Försvarsmakten.²⁸⁰

Det framgår att olika typer av neuroser var vanliga bland värnpliktiga, och troligt lumpas här många olika sjukdomar som kan ha resulterat i suicidförsök. Manodepressivitet, idag känt som bipolär sjukdom, framgår också som en relativt vanlig sjukdom bland värnpliktiga, och kan mycket väl ha orsakat självskade- och självmordsbeteenden. En möjlig förklaring till förekomsten av självmord är en bredare samhällslig frekvens av psykisk ohälsa. Samtidigt bör man betona att en relativt stor del av de värnpliktiga självmorden skedde vid förbanden *och* med tjänstevapen som endast tillgängliggjorts genom

---

²⁷⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 216-217.

²⁷⁹ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 216-217.

²⁸⁰ Försvarsmakten, *Bilaga Försvarsmaktens årsrapport arbetsskador 2024*, s. 7.

militärtjänstgöring. Därutöver är det värt att nämna att andra dödsorsaker mycket sannolikt kan ha varit självmord. Ett exempel på detta är trafikolyckor, som utgjorde ungefär hälften av alla 366 värnpliktiga dödsfall. Det är långt ifrån omöjligt att en del av trafikolyckorna egentligen var självmord, då självmord i vägtrafiken – med män överrepresenterade – även under tidigt 2010-tal troligen utgjorde en vanlig men svårklassificerad dödsorsak.²⁸¹ Samtidigt var trafikolyckor mycket vanliga under och runt 1960-talet, delvis som resultat av undermålig trafiksäkerhet, och bara under 1960-talet ska mer än 12 000 människor ha omkommit som ett resultat.²⁸² Ännu vanligare, eller riksdagsledamoter i en motion om utbyggd suicidprevention från 1969, var självmord, och ledamöterna ställer sig kritiskt till att man investerat betydande resurser i att förbättra trafiksäkerheten men inte att förebygga självmord.²⁸³ Alltså saknades arbete med självmordsprevention – trots en hög självmordsfrekvens – i hela samhället, inte bara inom militären.

Det finns alltså inget konkret svar på varför värnpliktiga minst 42 värnpliktiga begick självmord, men det är anmärkningsvärt att försvaret inte spenderade mer tid och resurser – åtminstone från vad som är synligt i källmaterialet – på att utreda och förebygga självmord. Oavsett exakta orsaker lär den höga graden av psykisk ohälsa bland värnpliktiga ha spelat en betydande roll och även där är det tydligt att försvaret har fallerat. Det finns exempelvis ingen ursäkt för att man påtvingade psykiskt sjuka svenskar tjänstgöring med ofta skarpt laddade vapen och sedan inte arbetade för att undvika att de använde vapnen mot sig själva. Däremot kan inte självmordsfrekvensen skyllas helt på försvaret som organisation eller på individuella befäl, utan troligen utgjorde fenomenet – som troligen var underrapporterat – ett symptom för bredare samhällelig psykisk ohälsa. Skillnaden mellan perioden 1959-1972 och beredskapsåren 1939-1945 är samtidigt påtaglig, då man – enligt Simon Olsson – under beredskapen bara inom armén där det inträffade minst 128 självmord.²⁸⁴ Olssons val att fokusera på enskilda fall och deras beskrivningar hade på detta plan kunnat ge goda resultat även för perioden 1959-1972, även om specialuppgifter över dödsfall är svårarbetade. Den trots allt minskade självmordsfrekvensen kan möjligen förklaras utifrån en bättre förståelse för psykisk ohälsa i allmänhet och satsningar på militärpsykiatri i synnerhet.

---

²⁸¹ Trafikverket. *Vilka dödsfall i vägtrafiken är suicid? Metodbeskrivning samt analys av åren 2010-2013*. 2014:113.

²⁸² Motion 1972:1205. Nr 1205 av fru Jonäng m. fl. om åtgärder för att främja trafiksäkerheten.

²⁸³ Motion 1969:29. Av herr Sörenson m. fl., om inrättande av ett institut för förebyggande av självmord.

²⁸⁴ Olsson, *Härmed får jag värdsamt meddela*, s. 89.

3.1.2.5 Delsammanfattning

I kapitel 3.1 har psykisk ohälsa och dödsantal samt dödsorsaker bland värnpliktiga behandlats ingående. Minst 366 värnpliktiga – däribland värnpliktiga som utförde repetitionsövningar – omkom från 1959 fram till mitten av 1972.

En särskilt stor frekvens av psykisk ohälsa framgår hos marinens värnpliktiga under perioden. Exakt vad detta kan ha berott på är svårt att etablera, men troligt är att tjänstgöring ombord sjögående fartyg och isolerade marinförläggningar var psykiskt påfrestande. Värnpliktiga verkar inte ha varit ensamma om de svåra förhållandena då även anställd personal år på år beskrivs ha haft problem med alkoholmissbruk, något som försvaret tes ha varit oförmöget att bekämpa. Den överhängande höga graden av psykisk ohälsa kan möjligen kopplas till att sjukdomen fungerade som ett medel för försvaret att reglera intaget av värnpliktiga i förhållande till rådande efterfrågan av arbetskraft.²⁸⁵ Därmed behöver sjukdomsfrekvensen inte nödvändigtvis spegla den faktiska graden av ohälsa bland de värnpliktiga, samtidigt som det är osannolikt att den psykiska ohälsan helt kan förklaras utifrån detta förhållande.

Dominerande bland värnpliktigas dödsorsaker är trafikolyckor, men även självmord och andra typer av olyckor är vanligt förekommande. Dessutom framgår det att försvaret arbetat aktivt för att utveckla sin psykiatriska kompetens under perioden, även om klagomål regelbundet framförs utifrån att denna kompetens är begränsad. Någon egentlig förklaring till självmordsfrekvensen ges inte i källmaterialet men troligt är att frekvensen skildrar dels en bredare samhällelig förekomst av suicid, dels Krigsmaktens psykiatriska inkompetens. Innan 1966 är det tveksamt om man hade någon form av psykiatrisk utredning då värnpliktiga skrevs in för tjänstgöring, något som sannolikt hade förödande konsekvenser för psykiskt sjuka som tvingades utföra tjänstgöring. Även flyghaverier representerade en del av dödsorsakerna för värnpliktiga, något som är i linje med pilotdöden som har behandlats i tidigare forskning.²⁸⁶

Samtidigt påvisar materialet en koppling mellan civilsamhället och militären i enlighet med *warfare-welfare nexus* där utvecklingar i det civila kan leda till utvecklingar inom det militära och vice versa. Ett exempel på hur kopplingen fallerar är att debatt i media om simulation och aggravation, kortfattat patienters tendens att förfälska eller förstora sjukdomstillstånd i kontakt med läkare, resulterat i en invändig granskning av försvarets sjukvård. Samtidigt gav granskningen inga större effekter inom försvaret förutom att man

²⁸⁵ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 17-23.

²⁸⁶ Ingesson Thoor & Jacobsson, *De som aldrig kom hem*, s. 114-195.

ansåg sig fri från simulerande personal, alternativt att anställda kunde se igenom simuleringen. Ett exempel där utvecklingar i det civila – i kombination med försvarets interna behov på fungerande personalförsörjning – är utvecklingen av bättre psykiatrisk expertis som sker under perioden. Detta speglar sannolikt en bredare utveckling på det psykiatriska fältet inom civilsamhället.

3.2 Värnpliktsriksdagarna 1968-1969 i svenska dagstidningar

Följande analyskapitel fokuserar på hur svenska dagstidningar reagerade på SSU:s så kallade värnpliktsriksdagar 1968 och 1969 utifrån resursmobiliseringsteori. Analysen sker huvudsakligen för att identifiera de resurser som värnpliktsrörelsen hade till sitt förfogande utifrån dagstidningarnas artiklar. Innan själva analysen börjar är det värt att poängtera att riksdagarna i sig speglar att värnpliktsrörelsen – eller åtminstone dess gren inom SSU – besatt betydande socio-organisatoriska resurser. Därutöver bidrar dagstidningarnas rapporter, oavsett om de är positiva eller negativa, med externa kulturella resurser till värnpliktsrörelsen.

3.2.1 Tidningsanalys: Värnpliktsriksdagen 1968

Ett av de tidigaste stegen för den annalkande värnpliktsrörelsen var anordnandet av två så kallade värnpliktsriksdagar åren 1968 och 1969 utan officiellt stöd från militären eller staten. Dessa organiserades istället av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund, snarare än av en bredare koalition av ungdomsförbund. Såväl sättet som värnpliktsriksdagen 1968 organiserades som dess utsatte mål skulle leda till kritik och stöd från olika delar av det politiska spektrumet, vilket reflekteras i nedanstående reaktioner från fem olika tidningar: *Aftonbladet*, *Expressen*, *Arbetet*, *Svenska Dagbladet*, och *Dagens Nyheter*.

I februari 1968, samtidigt som den första värnpliktsriksdagen organiserades i Stockholm, försökte överbefälhavaren Torsten Rapp driva igenom en reform som skulle tillåta – och tvinga – svenska soldater att bruka ”du” snarare än ”ni” i förhållande till officerare. Den militära du-reformen beskrivs inledningsvis något skämtsamt i *Aftonbladet*:

Revolution i svenska försvaret! Fast en revolution på språkplanet — ÖB funderar nämligen på en du-reform. I framtiden blir det inget ”ja, furir. Utan — Ja, du!”²⁸⁷

---

²⁸⁷ Bergström, Gunilla. ”RAPP VILL BLI DU MED VANLIGA SOLDATER” i *Aftonbladet*. 1968-02-28.

Samtidigt behandlas den föreslagna reformen med seriositet. Du-reformen utgör enligt *Aftonbladet* en del av Rapps överhängande reform av personalbehandling inom Krigsmakten. Syftet är att ”det militära och det civila uppträdandet inte får vara så olika att den mänskliga kontakten försvinner.”²⁸⁸ Du-reformen motiveras inte minst genom att jämföra med den ”kompis-atmosfär” som dåvarande försvarsministern Sven Andersson identifierat inom den israeliska Försvarsmakten, även den baserat på ett värnpliktssystem.²⁸⁹

Du-reformen bemöttes, enligt *Aftonbladet*, inte lika positivt av värnpliktiga själva under 1968 års värnpliktsriksdag organiserad av SSU. Intervjuade värnpliktiga var för själva reformen men motsatte sig eventuellt tvång att kalla varandra, och sina officerare, du. De värnpliktiga underströk att valet att använda du skulle tas av individen, samtidigt som en allmän tillåtelse att använda du skulle bidra till mer jämlikhet och bättre trivsel. En värnpliktig medlem av utskottet som behandlade du-frågan att av högst vikt var ”att man respekterar varandra” och att användning av du skulle leda till ”slappare disciplin” och försämrade effektivitet, samtidigt som kommendering eller order att använda vissa ord var en liten uppoffring under en värnplikt som redan var tvingad.²⁹⁰ Flera övriga anmärkte att officerare regelbundet använde du mot värnpliktiga på nedsättande vis medan värnpliktiga som använde du snarare än ni mot officerare blev tillrättavisade.²⁹¹

I *Expressen* beskrivs du-reformen cyniskt. Att den lades fram samtidigt som SSU:s värnpliktsriksdag behandlas inte som en tillfällighet, utan snarare som ett medvetet försök från ÖB:s sida att vinna sympati eller välvilja från de värnpliktiga.²⁹²

Gällande beslutet att kalla till en värnpliktsriksdag skriver *Expressen* att ”det är en bra idé att försöka skapa ett forum där de värnpliktiga kan få ventiler sina problem.”²⁹³ Samtidigt vänder man på sig ledarsidan mot att ”SSU varit så angeläget att ta partipoäng på idén att man först lanserade den skandalösa idén med en riksdag där man i förväg garanterat majoritet åt de egna åsikterna och sedan nöjer sig med att samla värnpliktiga SSU-are. Varför inte avstå från partipolitiken nästa gång?”²⁹⁴ Den här typen av kritik, riktad mer mot SSU än mot värnpliktsriksdagen som koncept, kommer visa sig vanlig för både 1968 och 1969. Kritiken är intressant från ett RMT-perspektiv. För värnpliktsrörelsen utgör SSU:s dominans ett hinder när det kommer till egenproduktion och nyttjande av externa resurser för att

---

²⁸⁸ Bergström, Gunilla. ”RAPP VILL BLI DU MED VANLIGA SOLDATER” i *Aftonbladet*. 1968-02-28.

²⁸⁹ Bergström, Gunilla. ”RAPP VILL BLI DU MED VANLIGA SOLDATER” i *Aftonbladet*. 1968-02-28.

²⁹⁰ Johansson, Östen. ”Tack ska du ha Rapp vi duar inte på order!” i *Aftonbladet*. 1968-02-29.

²⁹¹ Johansson, Östen. ”Tack ska du ha Rapp vi duar inte på order!” i *Aftonbladet*. 1968-02-29.

²⁹² Svedgård, Lars. ”Skall soldaterna få dua generaler?” i *Expressen*. 1968-02-28.

²⁹³ ”Riksdag för värnpliktiga” i *Expressen*. 1968-02-28.

²⁹⁴ ”Riksdag för värnpliktiga” i *Expressen*. 1968-02-28.

införskaffa alla typer av resurser. Mänskliga resurser blir svårare att attrahera från annars intresserade grupper om rörelsen bedöms luta alltför politiskt vänster - även om det samtidigt kan ha blivit lättare att rekrytera vänsterlutande värnpliktiga. Detta påverkar även egenproduktionen av mänskliga och materiella resurser. Socio-organisatoriskt kan en mer homogen värnpliktsrörelse bidra till en starkare central ledning men återigen blir det svårare att koopera andra rörelser för värnpliktsrörelsens vinning. Sist utgör motstånd från stora delar av samhället en stor svaghet gällande insamlingen av externa kulturella resurser, då negativa reportage, även om det kan ha gjort värnpliktsrörelsen mer synlig, begränsar rörelsens möjlighet att uppnå sina mål.

I *Aftonbladet* presenteras militieombudsmannens (MO) och den dåvarande försvarsministerns synpunkter på ett fackförbund för värnpliktiga som svar på telefoninsändare från tidningen. MO Hugo Henkow var tveksam till förmågan att organisera en fackförening men signalerade stöd för en sådan i det fall den skulle lyckas representera alla värnpliktigas åsikter. Henkow välkomnade värnpliktigas syn på samtliga frågor inom försvaret, och var tydlig med att beslut inte endast kunde tas från toppen ner. Samtidigt var Henkow kritisk mot ett sådant fackförbunds rätt till stridsåtgärder som strejker, då de värnpliktiga hade ”en lagstadgad skyldighet att fullgöra sin värnplikt och då kan man inte utan vidare tänka sig att ge dem rättighet att gå i strejk för en intressekonflikt.”²⁹⁵ Den socialdemokratiske försvarsministern Sven Andersson var mindre positivt inställd. Andersson stöttade att politiska ungdomsorganisationer skulle engagera i värnpliktsfrågan men var tveksam till att ett fackförbund skulle fungera av praktiska skäl. Andersson menade snarare att utredningar fortsatt skulle fungera för att tillgodose värnpliktigas behov.²⁹⁶

Till samma telefoninsändare som ovan svarade fyra värnpliktiga på frågan: ”Vilka uppgifter anser ni är viktigast för en fackförening för värnpliktiga?”²⁹⁷ En värnpliktig skrev att den viktigaste uppgiften var att ”en värnpliktig i 1968 års Sverige inte tvingas tillbaka in i medeltiden bara för att han blivit 21 år.” En annan såg det som viktigt att se till så ”att reglementena efterföljs och att kollektiva straff inte dyker upp maskerade på olika sätt.”²⁹⁸ En annan ansåg att det var viktigt för fackförbundet att arbeta mot att en fascistisk militärkupp drabbade Sverige, och hänvisade till den nyligen etablerade militärjuntan i Grekland. Den sista värnpliktiga skrev:

---

²⁹⁵ Nordin, Sten. ”MO: Generalerna kan inte själva bestämma allt!” i *Aftonbladet*. 1968-02-27.

²⁹⁶ Nordin, Sten. ”MO: Generalerna kan inte själva bestämma allt!” i *Aftonbladet*. 1968-02-27.

²⁹⁷ ”De värnpliktiga: — En fackförening behövs!” i *Aftonbladet*. 1968-02-27.

²⁹⁸ ”De värnpliktiga: — En fackförening behövs!” i *Aftonbladet*. 1968-02-27.

Viktigast och svårast blir att förhandlingsvägen få befälet att förstå att ungdomen av i dag inte kan kommenderas i blind lydnad utan ifrågasätter allt.²⁹⁹

Ovan nämnda citat verkar ha reflekterat en bredare tendens hos dåtidens ungdom att motsätta sig rådande *status quo*, något som bör ses som grundläggande för värnpliktsrörelsens etablerande och framgång. Denna ungdomsradikalism speglar vad Salomon beskriver som en period av vänsterrenässans där intresset för annars bortglömda frågor väckte intresse hos unga svenskar.³⁰⁰

I *Arbetet* framhålls att SSU medvetet försökte bli ”de värnpliktigas fackförbund” genom att organisera värnpliktsriksdagen.³⁰¹ Rollen SSU spelade betonas, bland annat genom att författaren till en motion som motsatte sig opinionsbaserad brevcensur beskrevs som medlem i SSU, dels genom att den dåvarande ordföranden för SSU öppnade den första värnpliktsriksdagen onsdagen den 28 februari 1968.³⁰² Samtidigt är det tydligt att trots SSU:s roll som organisatör fanns det ett visst statligt erkännande för värnpliktsriksdagen. Försvarsministern Sven Andersson och en rad civila tjänstemän och officerare från Krigsmakten bildade tillsammans en ”imponerande panel”.³⁰³ Blotta faktumet att regeringen och försvaret deltog på detta vis är tecken på att värnpliktsrörelsen var framgångsrik med att koptera externa socio-organisatoriska och kulturella resurser. Motioner om krav på en fackförening värnpliktiga, stöd till du-reformen, yrkesvägledning för värnpliktiga på förbandsnivå, och motstånd till att pensionerade officerare fick arbete som personalvårdskonsulenter presenterades.³⁰⁴ Utöver ovanstående frågor behandlar *Arbetet* krav på att värnpliktiga inte ska behöva bära uniform i samband med permission och på en förhöjd dagpenning.³⁰⁵ Krav på ökad dagpenning, ökade bidrag till hyra för ”ungkarlar”, tandvård till värnpliktiga med sämst tandhälsa först, stopp på brevcensur, avskaffande av hälsningsplikten, rätt till civila kläder under permission, och allmänt ökat medbestämmande i försvaret var alla frågor värnpliktsriksdagen ställde sig bakom, enligt *Arbetet*.³⁰⁶ Dessa krav kan ses som försök att attrahera nya mänskliga resurser genom att vinna stöd från värnpliktiga som kanske inte annars hade varit intresserade av att ansluta sig till rörelsen.

---

²⁹⁹ ”De värnpliktiga: — En fackförening behövs!” i *Aftonbladet*. 1968-02-27.

³⁰⁰ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 93.

³⁰¹ Olander, Håkan. ”Värnpliktsriksdagen angriper brevcensur” i *Arbetet*. 1968-02-28.

³⁰² Olander, Håkan. ”Värnpliktsriksdagen angriper brevcensur” i *Arbetet*. 1968-02-28.

³⁰³ Olander, Håkan. ”Värnpliktsriksdagen angriper brevcensur” i *Arbetet*. 1968-02-28.

³⁰⁴ Olander, Håkan. ”Värnpliktsriksdagen angriper brevcensur” i *Arbetet*. 1968-02-28.

³⁰⁵ ”Värnpliktiga önskar permis utan uniform” i *Arbetet*. 1968-02-29.

³⁰⁶ Olander, Håkan. ”Spola militära befälet – låt civila undervisa” i *Arbetet*. 1968-03-01.

Kravet på ett fackförbund för värnpliktiga presenterades fortfarande som ett slutgiltigt mål men man tryckte i *Arbetet* ytterligare på att staten i framtiden skulle organisera årliga värnpliktsriksdagar snarare än SSU.³⁰⁷ I *Arbetet* framförs dessutom kravet på att låta civila undervisa värnpliktiga om försvaret. Respekt för värnpliktsriksdagens motioner skulle enligt motionärernas själva leda till att värnpliktiga tillhörande besiktningsgrupperna 3 och 4 – kallade ”malajer” – skulle uppleva sin tjänstgöring som mer meningsfull.³⁰⁸ Motionen kan kopplas till den höga grad av psykisk ohälsa bland besiktningsgrupperna 3 och 4 presenterade i uppsatsens avsnitt om mentala sjukdomar bland värnpliktiga.

I *Svenska Dagbladet* behandlas värnpliktsriksdagen kort men effektivt. Inledningsvis beskrivs SSU:s egna önskan om att framtida värnpliktsriksdagar skulle organiseras i statens regi. Även kritiken mot detta som gjorts tydlig i både *Expressen* och *Dagens Nyheter* presenterades, inklusive att man från högern föredrog att framtida riksдagar skulle organiseras tillsammans av samtliga politiska ungdomsförbund. Till skillnad från i *Arbetet* presenteras även statens svar på de värnpliktigas motioner. Modernisering av försvarets alla arrestlokaler samt en vilja till investering av 70 miljoner kronor mellan 1969 och 1972 i att förbättra värnpliktigas sociala och ekonomiska stöd presenterades som svar från militären. Av samtliga ekonomiska och sociala förbättringar ansåg värnpliktiga själva att helt fria hemresor var viktigt att finansiera. På sikt svarade även försvarsminister Andersson att värnpliktiga skulle få samma ersättning som motsvarande civila yrken, men att det till en sådan punkt var långt kvar att gå. Du-reformen beskrivs som oproblematisк med stöd från både de värnpliktiga och från försvarsministern. En sondering från de värnpliktiga om minskad exercis möttes enligt *Svenska Dagbladet* av ett svar från major Robert Lugn från arméstaben, som hävdade att svenska värnpliktiga hade betydligt mindre svår exercis än värnpliktiga i andra länder. Sammanfattningsvis stod värnpliktsriksdagen enligt *Svenska Dagbladet* bakom helt fria resor, ökade och indexreglerade bidrag till alla med försörjningsplikt, hyresbidrag till ungarlar med egna lägenheter, att värnpliktiga själva skulle utse repasanter till förbandsnämnderna som även bör få en centralorganisation, att utryckningstider bör spridas, avskaffning av hälsningsplikten, rätt till civila kläder under permission, och rätt till nattpermission för samtliga värnpliktiga.³⁰⁹

I en debattartikel i *Dagens Nyheter* kritiseras återigen värnpliktsriksdagen av författaren Finn Hedvall inledningsvis baserat på att den organiserats av SSU:

---

³⁰⁷ Olander, Håkan. ”Spola militära befälet – låt civila undervisa” i *Arbetet*. 1968-03-01.

³⁰⁸ Olander, Håkan. ”Spola militära befälet – låt civila undervisa” i *Arbetet*. 1968-03-01.

³⁰⁹ ”Hemskа arrester, sade hr Andersson ”Du” välkomnas, fria resor viktiga” i *Svenska Dagbladet*. 1968-03-01.

Det är inte riktigt att kalla något en demokratisk riksdag som leds, till hälften inkallas och betalas av ett enda parti. Det är inte riktigt att med kort varsel kalla samman en massa ”representanter” som inte kan anses representera de värnpliktiga, och som definitivt inte är valda av de värnpliktiga, och sedan kalla detta riksdag.³¹⁰

Samtidigt belyses fortsatt konceptet med en värnpliktsriksdag som positiv och nödvändig. Hedvall, som själv var värnpliktig när han skrev artikeln, redogör ingående för den struktur som existerade under dåtiden. Bland annat kritiserar han systemet med kompaniassistenter som odemokratiskt då valet slutligen faller till befäl, samt att det inte finns någon centralorganisation av assistenter på riksnivå. MO kritiseras indirekt genom att systemet med MO och vid kompaniet valda assistenter som enda ombud inte är tillräckligt. Hedvall rekommenderar en värnpliktsorganisation med lokala, regionala, och nationella organ, där en slags vald soldatriksdag sammankallad årligen och ett fast anställt kansli skulle vara nödvändigt.³¹¹ Om Hedvalls vision hade stor påverkan på värnpliktsrörelsen är svårt att säga, men det lär ha fungerat som ett närmande idén om ökat medbestämmande och värnpliktsdemokrati inom svenska försvaret som – åtminstone i formen av SSU:s värnpliktsdag – var oacceptabel för den politiska högern. Värnpliktsriksdagen behandlades av *Dagens Nyheter* även den 1 mars 1968. Bilden som målas upp är att organisationens hopp om årliga riksdagar i statlig regi ”krossades obarmhärtigt”³¹² av den närvarande försvarsministern, och att de värnpliktiga ”som plåster på såren” blev erbjudna social och ekonomisk förbättring.³¹³ Modernisering av kaserner och förbättrade fritidsanläggningar, fria resor, samt reform av bestraffningsformerna, lyfts alla fram som eftergifter från militärens håll till de värnpliktiga med syftet att göra värnplikten mer lik det civila livet. Några meningar spenderas även på Sven Anderssons replik på kritik från Högerpartiets partiledare Yngve Holmberg om förändringar i försvarsbudgeten snarare än värnpliktsriksdagen.³¹⁴

Denna blandade reaktion på SSU:s första värnpliktsriksdag öppnar för ingående tolkning enligt resursmobiliseringsteorin. Faktumet att man lyckades organisera mötet, och fick en form av statligt erkännande genom närvaro av statsråd och ledande officerare, pekar mot en tillgång till och ett effektivt bruk av mänskliga, materiella och socio-organisatoriska resurser. Samtidigt bör det noteras att sättet som riksdagen anordnas är otydlig, något som

³¹⁰ Hedvall, Finn. ”Fackförbund för värnpliktiga” i *Dagens Nyheter*. 1968-02-28.

³¹¹ Hedvall, Finn. ”Fackförbund för värnpliktiga” i *Dagens Nyheter*. 1968-02-28.

³¹² ”Vpl får ökade förmåner” i *Dagens Nyheter*. 1968-03-01.

³¹³ ”Militärlivet blir ”civilt”” i *Dagens Nyheter*. 1968-03-01.

³¹⁴ ”Militärlivet blir ”civilt”” i *Dagens Nyheter*. 1968-03-01.

flera tidningar - däribland *Expressen*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* reagerade på. Organisatorisk och demokratisk otydlighet, i kombination med en uppfattning av att projektet var en produkt av den dåtida socialdemokratiska regeringen med SSU som ombud, kan mycket väl ha motverkat organisations möjlighet att dra nytta av externa resurser genom nyrekrytering av medlemmar till värnpliktsrörelsen. Bara det att SSU som politisk ungdomsförbund med uppenbar ideologisk färgning ensamt organiserade mötet kan ha avskräckt annars intresserade värnpliktiga från att delta. Finn Hedvalls kritik, uttryckt i en insändare till *Dagens Nyheter*, är exempel på hur åtminstone en intresserad värnpliktig stöttes bort av SSU:s dominans trots ett uppenbart intresse för rörelsen. Intressant är samtidigt att flertalet tidningar verkar uttrycka ett generellt stöd för framtida organisering av värnpliktsriksdagar, och att motståndet till SSU:s ensidiga dominans, samt hoppet om att mötena ska hållas av staten, delas även på vänstersidan i *Aftonbladet* och *Arbetet* samt hos SSU själva. Utifrån RMT kan detta betyda att kostnaden för SSU att organisera riksdagen var stort sett till både mänskliga och materiella resurser, och att man genom statligt stöd såg en större möjlighet för värnpliktsrörelsen att växa. Samtidigt går det att tolka som att SSU genom att vara det enda inblandade politiska ungdomsförbundet saknade de moraliska resurser som bredare anslutning från ungdomsförbund skulle kunna innebära. Mer än demokratisk legitimitet baserad på rättvisa val av delegater kan det alltså ha varit en fråga om brist på legitimitet baserat på den resulterande bristen på representativitet.

Överlag går värnpliktsriksdagen att beskriva som ett effektivt bruk av externa kulturella resurser för SSU specifikt och värnpliktsrörelsen i allmänhet. Att flera stora dagstidningar skrev om riksdagen är bevis på detta och kompenserar i vissa drag för bristen på en soldattidning vilket senare skulle leda till grundandet av *Värnplikts-Nytt*, då med statliga materiella resurser men med värnpliktiga mänskliga resurser. Att det fanns en bred uppslutning bakom värnpliktsrörelsen bland värnpliktiga själva trots SSU:s dominans tyder på att rörelsen – åtminstone i detta skede – skilde sig från exempelvis Vietnamrörelsen genom att ha lett till mindre splittring.³¹⁵ Samtidigt är det inte osannolikt att, likt hur Kim Salomon beskriver Vietnamrörelsen, värnpliktsrörelsen efter en period av tillväxt senare splittrades efter ideologiska linjer.

3.2.2 Tidningsanalys: Värnpliktsriksdagen 1969

---

³¹⁵ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 93-114.

I morron [sic] förmiddag tänker försvarsminister Sven Andersson låta 151 värnpliktiga skjuta skarpt på sig. Det gör han under en fri frågestund inför SSU:s värnpliktsriksdag, som då öppnas på hotell Foresta. Den pågår till torsdag kväll.³¹⁶

SSU:s andra värnpliktsriksdag organiserad 1969 möttes av liknande stöd och kritik från de olika tidningarna, men det slutgiltiga svaret från staten och Krigsmakten var annorlunda. Det skulle visa sig vara den sista organiserad av ett ungdomsförbund allena och från 1970 framåt organiserades motsvarigheten genom värnpliktskonferenser- och kongresser på årlig basis av försvaret.

Åter 1969 stod alltså SSU för att representanterna var på plats, även om försvarsminister Sven Andersson och andra tjänstemän och officerare närvarade - men inte ÖB Torsten Rapp. Kopplingen mellan värnpliktsrörelsen och vapenvägrarrörelsen görs tydlig inte minst genom att *Expressen* en artikel presenterar att Bosse Ringholm, SSU:s ordförande och ansvarig för riksdagen, fem år tidigare vapenvägrat. Åtminstone en av representanterna, Jörgen Eklund, satt under mötet fängslad för totalvägran och nekades permission för att närvara.³¹⁷ Att vapenvägran var en viktigare fråga i värnpliktsriksdagen 1969 än 1968 framgår tydligt, inte minst genom att delegaterna avskaffa straff för värnpliktiga som vapenvägrar av ideologiska skäl.³¹⁸ Vid värnpliktsriksdagen var *Expressen* noga med att poängtera att fem representanter var vapenvägrare, samt att två av dessa motionerade för möjligheten till värnplikt först efter avslutade yrkesstudier och att man istället kan utföra ”u-landsarbete.”³¹⁹ En diskussion om vapenvägran mellan prästen Carl-Henric Grenholm på den värnpliktigas sida och statssekreteraren Sven-Göran Olhede och försvarsstabschefen generallöjtnant Stig Synnergren på statens sida beskrivs även den som en led i debatten.³²⁰ *Expressen* lyfter särskilt upp 25-årige Anders Berg, värnpliktig och kompaniassistent i Umeå, som var mycket aktiv under värnpliktsriksdagen ”och protesterade mot allt möjligt, men hann inte med att ge en snyting åt värden SSU som inte lyckats ragga upp ytterligare en vapenvägrare för debattbalansens skull.”³²¹ Att vapenvägrare var framträdande i värnpliktsrörelsens tidiga skede – och att vapenvägran som fråga behandlades – pekar mot en viss kontinuitet vapenvägrarrörelsen och värnpliktsrörelsen emellan. Utöver att ha ärvt mänskliga resurser som var kompetenta och erfarna kan värnpliktsrörelsen genom denna

³¹⁶ Ollén, Christina. ”Soldater får skjuta skarpt mot försvaret” i *Expressen*. 1969-02-27.

³¹⁷ Ollén, Christina. ”Soldater får skjuta skarpt mot försvaret” i *Expressen*. 1969-02-27.

³¹⁸ ”Värnpliktiga ska få byta till civila kläder på luckan, lovar försvarsministern” i *Expressen*. 1969-02-26.

³¹⁹ ”Röst från värnpliktsriksdagen ”Ska en neutral stat få bedriva väst-propaganda?”” i *Expressen*. 1969-02-27.

³²⁰ ”Hårda tag på värnpliktsriksdagen: Varför ska vi vara statister i åt befälet?” i *Expressen*. 1969-02-27.

³²¹ ”Hårda tag på värnpliktsriksdagen: Varför ska vi vara statister i åt befälet?” i *Expressen*. 1969-02-27.

koppling, vilken inte har gjorts i tidigare forskning, ha vunnit både materiella och kulturella resurser som annars hade gått förlorade.

Expressen noterar även att processen genom vilka representanter valdes till riksdagen hade förändrats sedan föregående år och var någorlunda mindre nära knuten till SSU, om inte mer demokratiskt. Till skillnad från 1968 då ungefär tre fjärdedelar av representanterna var medlemmar i SSU var endast cirka hälften med i SSU 1969. Vidare fanns det enligt *Expressen* ett större stöd bland regementschefer, där flera stöttat initiativet även utan att SSU efterfrågat detta. Vid P 7 i Ystad var man ensamma och att utlysa allmänt val bland de värnpliktiga för att välja två representanter, och om allt ”gått riktigt till så är dessa två de enda riktigt demokratiskt valda av de 151 delegaterna.”³²² Alltså hade det skett en viss förändring gällande uppfattningen av en värnpliktig riksorganisation både inom försvaret men även inom värnpliktsrörelsen i sig, där man frångått SSU:s dominans något till fördel för en till synes mer ideologisk disparat skara delegater. Att SSU organiserat värnpliktsriksdagarna 1968 och 1969 beskrivs i *Expressen* som positivt, även om de påpekar bristen på demokrati och att många värnpliktiga inte deltagit på grund av en ensidig politisk färgning av organet.³²³

Under värnpliktsriksdagen 1969 gav försvarsministern Sven Andersson enligt *Expressen* ett antal löften. Andersson höll fast vid föregående års löften om att spendera mer på värnpliktigas sociala och ekonomiska rättigheter, något som under budgetåret 1970 skulle resultera i omkring 40 miljoner kronor. Vid det faktiska beslutet lovade Andersson dessutom att ta värnpliktsriksdagens egna beslut i åtanke, men rekommenderade att pengarna skulle gå till ökad dagsersättning.³²⁴ Dessutom tillmötesgår försvarsministern enligt *Expressen* krav på få bära civila kläder på logementena, samt påpekar Andersson att föregående års värnpliktsriksdag var en succé bland annat genom den populära du-reformen, och framhäver vikten av att fortsatt göra militären mer lik det civila. En annan positiv aspekt som *Expressen* lyfter är att sjuka värnpliktiga sedan föregående års värnpliktsriksdag inte behövde uppge för sina truppbefäl vilken sjukdom de led av.³²⁵ *Expressen* är kritisk mot värnpliktigas sporadiska krav på högre löner, stöd för fredsforskning, närvarande av minst en värnpliktig vid straffutdömning mot värnpliktiga, reformerade bestraffningsformer, nattpermission, avskaffande av musik och tvång att göra honnör vid flaghissningar, samt avskaffandet av korum och andra religiösa företeelser inom militären samt begreppet ”kunglig” i militära

---

³²² Ollén, Christina. ”Soldater får skjuta skarpt mot försvaret” i *Expressen*. 1969-02-27.

³²³ ”Värnpliktiga får representation” i *Expressen*. 1969-02-26.

³²⁴ ”Värnpliktiga ska få byta till civila kläder på luckan, lovar försvarsministern” i *Expressen*. 1969-02-26.

³²⁵ ”Värnpliktiga ska få byta till civila kläder på luckan, lovar försvarsministern” i *Expressen*. 1969-02-26.

sammanhang.”³²⁶ Att värnpliktsrörelsen lade fram så utspridda krav är ett tecken på bristande centralisering inom rörelsen. Samtidigt visar exemplet att värnpliktiga delegater, även om de var ensamma om en viss hjärtefråga, kunde framföra denna och få respons från andra medlemmar i rörelsen.

Samtliga – och inte minst kraven på ökat stöd för fredsforskning – ovanstående förslag är tecken på ökad politisk medvetenhet bland de värnpliktiga. Detta betonas av *Expressen* genom att man i en artikel framför de värnpliktigas kritik mot en skrift för befäl som målade upp Folkrepubliken Kina som en ideologisk fiende till västvärlden och Sverige, något som den värnpliktiga menade stred mot svensk neutralitetspolitik.³²⁷ *Expressen* skriver att de värnpliktiga delegaterna ”tolkade skriften som att den ser ner på de strejkande och fredsdemonstranter och andra icke-konservativa.”³²⁸ Särskilt värnpliktige Anders Berg lyfts fram av *Expressen* för sitt stöd för vapenvägran även av ideologiska skäl och motstånd till att dessa misstänkliggörs, samt sin kritiska tolerans för militären.³²⁹ En annan värnpliktig delegat framförde kritik mot att sjukvårdare inom Krigsmakten förväntades ta till vapen snarare än utföra sjukvård vid markstrider, något som denne menade stred mot ”Génevekonventionen.”³³⁰ *Expressen* kritiserar indirekt dessa övriga förslag genom att betona att annan en motion om ökade investeringar i flygvapnet och arméns ingenjörkår samt en större integration av kvinnor som sjukvårdare och telefonister är ett ”verkligt militärt förslag”.³³¹ Trots *Expressen*:s motstånd kan Berg och den värnpliktige som kritiserade militären utifrån folkrätten ses som bevis på framgångsrik egenproducering av kompetenta mänskliga resurser inom värnpliktsrörelsen, då båda framförde nyanserade argument som inte undergrävde Krigsmakten som institution - och därmed inte riskerade att alienera prospektiva medlemmar, staten, eller befäl.

I *Aftonbladet* rapporteras värnpliktsriksdagen, och beskedet att staten i fortsättningen ska organisera sammankomsten, kort men positivt. Initiativet – vars ursprung hos SSU poängteras av författaren – ska ha ”betytt mycket för att för att dra fram de värnpliktigas problem.”³³² Vidare betonar man att ”Försvarsministern bör vara tacksam för att det öppnats en kanal också till de värnpliktiga på den militära sidan.”³³³ Fåtalet artiklar betydde troligtvis inte en brist på vänlig inställning till värnpliktsrörelsen: Redan den 3 februari publicerades

³²⁶ ”Värnpliktiga ska få byta till civila kläder på luckan, lovar försvarsministern” i *Expressen*. 1969-02-26.

³²⁷ ”Röst från värnpliktsriksdagen ”Ska en neutral stat få bedriva väst-propaganda?”” i *Expressen*. 1969-02-27.

³²⁸ ”Hårda tag på värnpliktsriksdagen: Varför ska vi vara statister i åt befälet?” i *Expressen*. 1969-02-27.

³²⁹ ”Hårda tag på värnpliktsriksdagen: Varför ska vi vara statister i åt befälet?” i *Expressen*. 1969-02-27.

³³⁰ ”Röst från värnpliktsriksdagen ”Ska en neutral stat få bedriva väst-propaganda?”” i *Expressen*. 1969-02-27.

³³¹ ”Värnpliktiga ska få byta till civila kläder på luckan, lovar försvarsministern” i *Expressen*. 1969-02-26.

³³² ”SSU:s värnpliktsriksdag” i *Aftonbladet*. 1969-02-27.

³³³ ”SSU:s värnpliktsriksdag” i *Aftonbladet*. 1969-02-27.

det i tidningen ett informationsblad från SSU som uppmanade samtliga värnpliktiga att skicka motioner till och ansöka om deltagande i årets värnpliktsriksdag.³³⁴

I *Arbetet* beskrivs en soldats motion om att värnpliktiga skulle få köpa mellanöl på förbandens marketenterier som oseriöst, medan samma soldats förslag om ökad dagersättning behandlas mer seriöst.³³⁵ Likt i *Expressen* behandlas debatten om vapenvägran utifrån debatten mellan Carl-Henric Grenholm, Olhede och Synnergren. Grenholm beskrivs ha framhållit sin egen totalvägran som ett medel för fred, och att en fredlig lösning mellan väst- och östblocken var av vikt för att på sikt lösa motsättningar mellan industri- och utvecklingsländer. Vidare uppmanade Grenholm övriga närvarande värnpliktiga delegater att vapenvägra.³³⁶ Olhede och Synnergren höll om det omoraliska med att döda men kritiserade Grenholms förslag som naivt, då de ansåg att väpnat våld i sig var nödvändigt för fred och självständighet.³³⁷

I en insändare till *Arbetet* undertecknad *Försvara Fäderneslandet* vänder sig författaren emot Grenholms stöd för vapenvägran och framhäver vapenfri sjukvård som ett exempel på hur man kan utföra sin värnplikt utan våld, samt kritiserar Grenholms påstådda positiva inställning till att en eventuell motståndsrörelse skulle bruka våld. Med detta – och nödvändigheten med värnplikt för fred och frihet – som grund argumenterar skribenten för att ”att alla utländska desertörer bör utvisas ur Sverige” och att ”acceptera dem är att propagera för vapenvägran.”³³⁸

I en tidigare insändare undertecknad *Iakttagare* kritiserar bristen på säkerhet under värnplikten. Det poängteras att värnpliktiga, varav majoriteten inte tillhör SSU, endast önskar ”att en dag få återvända hem med livet i behåll, och utan svårare fysisk eller psykisk skadeverkan.”³³⁹ Dåliga förhållanden, som långa avsnitt av cykeltolkning i svårt väder som resultat av brist på egentliga fordon, lyfts fram som direkt skadliga för värnpliktiga och god grund för värnpliktsvägran. Självaste värnpliktssystemet även genom frågan ”om det är rätt, att tvinga hela årsklasser tvångsinkallade att kasta skarpladdade handgranater och ha terrängövningar med skarpa skott i eldstrider.” Vidare klagar skribenten på att värnpliktsriksdagen och frågan om säkerhet inte lett till mer opinion i media eller i politiken. Detta grundar sig enligt författaren i ”att frågan är enbart humanitär, utan några aspekter,

---

³³⁴ ”Information till alla värnpliktiga” i *Aftonbladet*. 1969-02-03.

³³⁵ Karnbrink, Sigvard. ”Varför inte öl på markan? ”Vi går inte i blöjor”” i *Arbetet*. 1969-02-26.

³³⁶ ”Totalvägrare mot stabschef i debatt på vpl-riksdagen” i *Arbetet*. 1969-02-28.

³³⁷ ”Totalvägrare mot stabschef i debatt på vpl-riksdagen” i *Arbetet*. 1969-02-28.

³³⁸ ”Fäderneslandet måste försvaras” i *Arbetet*. 1969-03-11.

³³⁹ ”De värnpliktiga lever farligt” i *Arbetet*. 1969-03-06.

direkta eller indirekta, på de ideologiska frågeställningarna kring det militära försvaret.”³⁴⁰ Ovanstående argument är bevis på att psykisk ohälsa, osäkra förhållanden och dödsfall (vars statistik behandlas i kapitel 3.1) alla assisterade i att motivera värnpliktsrörelsens existens.

I *Svenska Dagbladet* är man kritisk mot värnpliktsriksdagen utifrån synen att den är odemokratisk. Den framhålls inte vara en representativ och demokratiskt vald organisation och SSU:s framträdande position kritiserar. Samtidigt beskrivs inte mötet som värdelöst, då många ”av de förslag som behandlades gällde väsentliga ting.”³⁴¹ Särskilt urvalet av delegater, som i vissa fall lett till att ”halvprofessionella debattörer med ytterst extrema åsikter” var överrepresenterade och att värnpliktiga utförande repetitionsövningar inte representerades alls var man negativ till.³⁴² Att endast nyinryckta värnpliktiga representeras beskrivs samtidigt som möjligt, men att en sådan organisation riskerar att bli ”ett slags rekryternas SECO.”³⁴³

I *Svenska Dagbladet* dras man för att kalla händelsen en värnpliktsriksdag och beskriver delegaterna som ”fräna frågare” som ”drog upp allting från värnpliktsvägran och freds-forskning till dagersättning och lite längre fritid.”³⁴⁴ Dessutom noterar man att endast ungefär en fjärdedel av delegaterna bar uniform under mötet. Försvarsminister Sven Andersson ska enligt *Svenska Dagbladet* ha utlovat mer differentierad tjänstgöringstid och ersättning av ”malajer” med civilanställda, civil klädsel på kasernen och ombyte på logementen för ”att förvandla de militära kasernerna till något som så mycket som möjligt liknar civila arbetsplatser.”³⁴⁵ Nästkommande värnpliktsriksdag meddelas även ha behövt ta ställning till hur statens bidrag av 40 miljoner kronor bör tillföras. Att en liberal delegat kritiserat SSU:s ordförande Bosse Ringholm och SSU:s dominans i riksdagen framhävs också, då genom att delegaten uttryckt att det fanns ett intresse även bland andra ungdomsorganisationer för en värnpliktsriksdag men att man saknade finansiellt stöd. Delegaten hävdade att SSU fått pengar från LO, något Ringholm kontrade med att pengarna kom från SSU:s egna lotterier.³⁴⁶ Fokus läggs på att en värnpliktig delegat kritiserade den ”militära propagandan” som enligt honom skulle leda till att militär återigen användes mot strejkande.³⁴⁷ Då försvarsministern blev frågad om värnpliktiga och ungdomsförbund kunde föra politisk debatt på förbanden besvarade Andersson att detta var omöjligt med hänvisning

³⁴⁰ ”De värnpliktiga lever farligt” i *Arbetet*. 1969-03-06.

³⁴¹ ”Värnpliktsriksdag?” i *Svenska Dagbladet*. 1969-03-04.

³⁴² ”Värnpliktsriksdag?” i *Svenska Dagbladet*. 1969-03-04.

³⁴³ ”Värnpliktsriksdag?” i *Svenska Dagbladet*. 1969-03-04.

³⁴⁴ Plogvall, Hans. ”Statsråd lovar stora reformer för värnpliktiga” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-27.

³⁴⁵ Plogvall, Hans. ”Statsråd lovar stora reformer för värnpliktiga” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-27.

³⁴⁶ Plogvall, Hans. ”Värnplikt...” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-27.

³⁴⁷ Plogvall, Hans. ”Värnplikt...” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-27.

till att befäl inte fick delta, men att debatt var fullt möjligt utanför förbanden.

Försvarsministern utlovade även reformer av malajtjänstgöring och försvarade Folk och Försvar arbete som nödvändigt för en debatt om försvarsfrågor.³⁴⁸

I en insändare undertecknad *Rall* behandlas Grenholms vapenvägran och argumenten om konflikten mellan rika och fattiga länder ingående. Vidare står det att Grenholm endast var ensam argumenterade för vapenvägran eftersom den andra möjliga kandidaten satt fängslad för totalvägran.³⁴⁹ Att Grenholm som kristen var emot alla former av våld förutom om det inte fanns några andra alternativ motsattes från statens sida, vilka erkände icke-våldets värde endast tillsammans med exempelvis militärt försvar.³⁵⁰ Många frågor beskrivs ha framförts, däribland straffreform och nya regler för bidrag, men frågorna om vapenfri tjänst och säkerhetstjänsten ledde enligt *Svenska Dagbladet* till ”intensiv debatt.”³⁵¹ Gällande vapenfri tjänst argumenterade man för och emot ideologiska som lika starka samvetsskäl som religiösa sådana, vilket resulterade i en uppmaning till staten att göra vapenfri tjänst mer lättillgänglig för värnpliktiga. Vidare diskuterade man en militär handbok om säkerhetstjänst som betraktades av vissa motionärer som anti-socialistisk, vilket andra motionärer ska ha avfärdat som överkänslighet och pekade mot att man från statens håll lovat att omarbete boken.³⁵²

Redan innan värnpliktsriksdagen öppnades skrev *Dagens Nyheter* om bland annat motionen som kräver att den militära handboken om underrättelsetjänst tas ur bruk. Därefter förmedlas även en lång lista av valda motioner som ofta ”berör vapenvägrarna, de militära straffen och tjänstgöringstidens längd.”³⁵³ Snarare än att direkt motsätta sig SSU:s dominanta roll i riksdagen framhäver man motionärernas egna krav på att framtida värnpliktsriksdagar inkluderar alla intresserade ungdomsförbund, inte minst för att det skulle ge de värnpliktigas framställda krav mer tyngd.³⁵⁴ Kraven på en mer representativ och demokratisk värnpliktsriksdag delas enligt *Dagens Nyheter* även av Sveriges liberala ungdomsförbund.³⁵⁵ Efter att värnpliktsriksdagen inletts rapporteras beslutet att kommande organisationer ska

---

³⁴⁸ Plogvall, Hans. ”Värnplikt...” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-27.

³⁴⁹ ”Värnpliktsriksdagen: ”Öst-väst-konflikten förlegad I-land mot u-land viktigare” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-28.

³⁵⁰ ”Värnpliktsriksdagen: ”Öst-väst-konflikten förlegad I-land mot u-land viktigare” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-28.

³⁵¹ ”Värnpliktsriksdagen: ”Öst-väst-konflikten förlegad I-land mot u-land viktigare” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-28.

³⁵² ”Värnpliktsriksdagen: ”Öst-väst-konflikten förlegad I-land mot u-land viktigare” i *Svenska Dagbladet*. 1969-02-28.

³⁵³ ””Militär handbok manar till angiveri” Värnpliktiga går till hårt angrepp” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-23.

³⁵⁴ ””Militär handbok manar till angiveri” Värnpliktiga går till hårt angrepp” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-23.

³⁵⁵ ”Riktig riksdag önskas för vpl” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-26.

hållas i statligt regi, samt diskussioner om framtida val av kandidater och politiska debatter inom värnplikten kan komma att se ut.³⁵⁶ Beslutet att hålla en årlig statlig värnpliktsriksdag välkomnas av *Dagens Nyheter*, något man skriver är överlägset ett fackförbund för värnpliktiga som saknar den ”personliga kontinuiteten” som är viktig för föreningslivet.³⁵⁷ Gällande debatterna skriver *Dagens Nyheter* att värnpliktiga föreslagit att ungdomsförbunden kan bjudas in, ”inklusive kommunisterna.”³⁵⁸ Detta vände sig försvarsministern emot, även om politiska debatt var möjlig utanför förbanden. Vidare framförs att SSU:s ordförande Bosse Ringholm hävdade att föregående års riksdag ledde till flera positiva förändringar, och att han krävde att värnpliktiga skulle vara mer involverade i militära utredningar. Försvarsminister Sven Andersson konstaterade enligt *Dagens Nyheter* även att han hade som målsättning att försvaret skulle bli mer lik en civil arbetsplats, och att den pågående utvecklingen i den riktningen behöver drivas på kontinuerligt.³⁵⁹ Man diskuterar även två olika militära publikationer som värnpliktiga menade stred mot svensk neutralitetspolitik, något militär personal ansåg ”kunde ha formulerats bättre”.³⁶⁰ Vidare kritiserade delegaterna enligt *Dagens Nyheter* den värnpliktiga sjukvårdsutbildningen, och man debatterade länge sociala frågor. Detta ledde *Dagens Nyheter* till att poängtera att de ”militära ordningsfrågorna som i fjol spelade en så stor roll vid värnpliktsriksdagen förekommer mycket sparsamt den här gången.”³⁶¹ Snarare än den i andra tidningar hävdade siffran på ungefär 150 delegater skriver man i *Dagens Nyheter* att cirka 50 delegater var närvarande.³⁶²

I en annan artikel från *Dagens Nyheter* skrivs att de 151 – inte 50 – värnpliktiga delegaterna ”klubbade i rask takt igenom det digra motionshäftet med dess många problem”, inklusive gratis mellanöl istället för mjölk vid måltider.³⁶³ Att mellanölen var en marginalfråga noterades, men det hotade enligt *Dagens Nyheter* ”ändå att splittra fronten.”³⁶⁴ Mer ord spenderas på Grenholms debatt till stöd för vapenvägran, något han försvarade genom att använda begreppen positiv kontra negativ fred från det för tiden nya fältet fredsforskning. Likt i *Svenska Dagbladet* poängteras Grenholms fokus på konflikten mellan rika och fattiga länder snarare än mellan väst och öst, samt hans accepterande av våld som medel för motståndsrörelser. Förslaget om tjänstgöring i utvecklingsländer formuleras mer

³⁵⁶ Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁵⁷ ”Vpl-riksdag” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-28.

³⁵⁸ Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁵⁹ Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁶⁰ Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁶¹ Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁶² Ericsson, Bo A. ”Värnpliktsriksdag blir statlig Valmöten tillåts på tjänstetid” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-27.

³⁶³ ”Icke-våld och mellanöl på värnpliktsriksdagen” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-28.

³⁶⁴ ”Icke-våld och mellanöl på värnpliktsriksdagen” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-28.

tydligt av Grenholm, enligt *Dagens Nyheter*, genom att använda läkarstudenters förslag om biståndstjänst i länder som Tanzania. Svaret på detta var från statens sida mycket kort: ”Vi har ett folkförsvar byggt på god demokratisk grund”.³⁶⁵

Likt 1968 går värnpliktsriksdagen 1969 att tolka som en framgång för värnpliktsrörelsen i enlighet med RMT. Mänskliga, materiella och socio-organisatoriska resurser brukades aktivt i förberedelsen för själva mötet och under och efter nyttjades externa kulturella resurser, aktivt eller inte, för att sprida rörelsens budskap och framgångar. Vidare har SSU något paradoxalt nått mer framgång genom att begränsa sin egen dominans, inte minst sett till partifärg bland delegaterna, och man brukar aktivt föregående års riksdag som bevis på en positiv påverkan inom värnpliktsystemet. Detta lär ha haft funktionen att attrahera nya medlemmar till rörelsen, alltså tillföra större mänskliga resurser. Statens godkännande av att organisera kommande riksdagar kan även det beskrivas som en vinst, då det leder till ett mindre anspråk på SSU:s materiella och mänskliga resurser samtidigt som en betydligt bredare bas av mänskliga resurser – alltså intresserade värnpliktiga med andra politiska uppfattningar än just SSU:s – görs tillgängliga. Aktiva diskussioner om vapenvägran görs till skillnad från föregående år – inte minst genom SSU:s ordförande Bosse Ringholm, som trots att han organiserade 1968 års värnpliktsriksdag endast beskrivs som vapenvägrare 1969 – och en omskriven debatt där vapenvägraren Carl-Henric Grenholm står i centrum. Rörelsen för vapenfri tjänst och vapenvägran kan därmed inte längre beskrivas som avskuret från den bredare värnpliktsrörelsen. Därmed kan man i någon mån tolka det som att vapenvägrarnas resurser även tillhör värnpliktsrörelsen, något som, trots att vapenvägrare var en relativt liten grupp av totala antalet värnpliktiga per år, för rörelsen lär ha varit avgörande. Intressant är även att kopplingen mellan psykisk ohälsa och olyckor på ena sidan och värnpliktsrörelsen på den andra tydliggörs genom en värnpliktigs insändare.

3.2.3 Delsammanfattning

I dagstidningar uttryckts ett brett stöd för att en rikstäckande värnpliktsorganisation som kunde framföra önskemål om förändringar från botten-upp samtidigt som det regelbundet framfördes kritik alternativt beröm för riksdagen utifrån dess nära koppling till SSU. Utifrån resursmobiliseringsteori utgjorde värnpliktsriksdagarnas existens i sig en yttring för värnpliktsrörelsens framgångsrika aktivering av tillgängliga interna och externa resurser. Att staten beskrivs ha gått rörelsen till möte på flera fronter, som statligt stöd för framtida

---

³⁶⁵ ”Icke-våld och mellanöl på värnpliktsriksdagen” i *Dagens Nyheter*. 1969-02-28.

riksdagar, löften om reformer, som gällande fria resor och utökad vapenfri tjänst, bör tolkas som positiva resultat av den mobiliseringen från värnpliktsrörelsens perspektiv. Genom att staten tidigt tog en framträdande roll i att stötta rörelsen kunde den växa utan att medlemmarna nödvändigtvis behövde ha vissa – och ofta extrema – ideologiska hållningar, något som för FNL-rörelsen ledde till splittring och problem med nyrekrytering och därmed avsevärda förluster av mänskliga resurser.³⁶⁶ Samtidigt är det troligt att värnpliktsrörelsen – likt FNL-rörelsen – gynnades av en allt mer ideologiskt medveten och till viss del extrem politiskt engagerad ungdom.³⁶⁷ Den påverkan som FNL-rörelsens organisationer hade på värnpliktsrörelsen är både underutforskad och sannolikt stor. Fortsatt statligt stöd för värnpliktsrörelsen ledde till soldattidningen *Värnplikts-Nytt*:s grundande 1971, genom vilket rörelsen kringgick det enskilda beroendet på allierat media och mer effektivt kunde propagera för förändring.

3.3 Analys av *Värnplikts-Nytt* 1971-1972

I följande kapitel analyseras de nio första numren av soldattidningen *Värnplikts-Nytt*, med fokus på välfärdsrelaterade frågor som går att anknyta till begreppet *warfare-welfare nexus*, alltså sambandet mellan civila och militära välfärdssystem mot bakgrunden av svensk militarism under kalla kriget.

3.3.1 *Värnplikts-Nytt*:s enda nummer 1971 och åtta nummer 1972

Tidningen *Värnplikts-Nytt* gavs först ut 1971 och den sista upplagan kom 2010. Den skrevs av värnpliktiga och satte värnpliktigas intressen i centrum, men finansierades av Försvarets personalvårdsbyrå och kontrollerades därmed i någon mån av Krigsmakten.³⁶⁸ Att döma från innehållet fanns det däremot ingen stor rädsla för censur, då man ofta och öppet kritiserade värnplikten som system och rekommenderar förändring.

Endast ett nummer av *Värnplikts-Nytt* gavs ut 1971. Det framgår att numret fungerar delvis som ett koncepttest, då olika typer av artiklar provas och tidningens *raison d'être* framhävs och försvaras av skribenterna. På första sidan beskrivs tidningen aktivt som ett verktyg för värnpliktiga att påverka och förbättra sin tjänstgöring, och man uppmuntrar bland annat tjänstgörande att skriva och skicka in motioner till årets värnpliktskonferens.³⁶⁹ Frågor

---

³⁶⁶ Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, s. 114-126.

³⁶⁷ Häggman, *Medlöparna*, 25-26.

³⁶⁸ Starrin, "Tidningen Värnplikts-Nytt", s. 16-28.

³⁶⁹ "Det gäller dej själv" i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

som behandlas kan kännas igen från dagstidningarnas rapportering av värnpliktsriksdagarna 1968 och 1969. Rätten att bära civila klädsel och försäljning av mellanöl på markententerierna behandlas.³⁷⁰ Svårigheter för värnpliktiga att finna arbete efter muck framgår genom arbete i Bergslagen för att bekämpa just det problemet.³⁷¹

I första numret 1972 för man fram flera bekymmer gällande värnpliktssystemet. För det första presenteras oroväckande siffror som belyser att det är svårt för värnpliktiga att inleda studier och/eller finna arbete efter slutförd grundläggande militär utbildning.³⁷² Dessutom diskuteras vapenfrinämnden – den organisation som behandlar frågor gällande vapenfri tjänst – som får in många ansökningar och har en stor orderstock av obehandlade ansökningar om att få utföra värnplikt utan att behöva bära vapen.³⁷³ Kopplingen mellan värnpliktsrörelsen och vapenvägrarrörelsens framhävs ytterligare i en syskonartikel där fredsforskaren Bo Wirmark intervjuas om eventuella reformer av värnpliktssystemet. Wirmark menar att anledningar till vapenvägran, oavsett om de beskrivs som politiska, etiska eller religiösa, i grund och botten är lika godtagbara. Wirmark ville dessutom se införandet av regionala vapenfrinämnder istället för den rådande centrala rikstäckande vapenfrinämnden.³⁷⁴

Vidare skriver man om att befäl tvingat värnpliktiga att klippa sitt hår kort, något som enligt information från JO var tillåtet i arbetarskyddslagstiftning.³⁷⁵ Från ett hälsoperspektiv framförs även information om hur värnpliktiga kan bära packning ergonomiskt och därmed undvika skador.³⁷⁶ Även buller presenteras som ett allmänt problem bland värnpliktiga och krav på högre utbildning om risker med buller, regelbundna hörselundersökningar, samt hårdare krav på att bära hörselskydd beskrivs ha framförts av två värnpliktiga vid I 17.³⁷⁷ Arbetet med hörselskydd var igång hos Försvarets sjukvårdsstyrelse åtminstone sedan 1959, då man vid vissa förband började utföra hörselundersökningar av värnpliktiga vid inryckning och utryckning.³⁷⁸ Dessutom presenteras en bild från Försvarets sjukvårdsstyrelse som visar en naken man iklädd hjälm, harnesk, kängor och bärande på en kulsprutepistol. Bilden, vars syfte var att upplysa om personlig hygien, har enligt tidningen fått en blandad mottagning bland värnpliktiga.³⁷⁹ I en debattartikel om att göra värnplikten allmän även för kvinnor

---

³⁷⁰ "Fortsatta försök med mellanöl Civila kläder även i Marinen?" i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

³⁷¹ "Där tar man kraffttag för att hjälpa värnpliktiga skaffa jobb" i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

³⁷² "28000 MUCKAR Men det är inte glädjens dag för alla..." i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷³ "Tusentals ansökningar har blivit liggande varje år" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷⁴ "Fredsforskare som kartlägger vapenvägrare: Vapenfrisystemet bristfälligt!" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷⁵ "JO ger besked: Klipp — annars kan det bli åtal!" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷⁶ "Vi bär fel — rädda våra ryggar!" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷⁷ "Försvaret måste bekämpa bullret" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁷⁸ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1959*, s. 4.

³⁷⁹ "En naken karl på väggen Effektiv hygienupplysning?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

presenteras en rad åsikter av författaren *Jämlik*. Argumentet att det är mer moraliskt rättvist om man inte gör skillnad på kön förs fram. Dessutom skriver man att kvinnlig värnplikt skulle betyda mindre ekonomisk belastning genom att manliga värnpliktiga inte längre tvingas försörja fästmän och fruar med sin magra inkomst. Vidare skriver man att kvinnlig värnplikt i ett integrerat system skulle innebära att den ”vanliga råa tonen mellan de värnpliktiga försvinner.”³⁸⁰

I andra numret av *Värnplikts-Nytt* täcks första sidan av underrättelsetjänstens övervakning av värnpliktskonferens i Örebro. Under värnpliktskonferensen i Örebro avslöjades fyra anställda av underrättelsetjänsten sittandes bland de värnpliktiga delegaterna, något som ledde till att konferensen avslutades i förtid.³⁸¹ Händelsen ledde dessutom till att man från de värnpliktigas håll krävde garantier mot upprepad åsiktsregistrering på kommande värnpliktskonferenser. I en artikel av redaktionen. poängterar man dessutom att övervakningen skadat värnpliktskonferensen legitimitet, skapat stor ilska bland delegaterna, och bidragit till existerande missförtroende mellan de värnpliktiga och militärledningen.³⁸²

Åter framförs problem med arbetslöshet bland värnpliktiga efter muck. A 3 i Kristianstad beskrivs ha uppnått framgångar gällande att bereda arbete för värnpliktiga, något som drivits av förbandets personalvårdassistent och regementschef tillsammans med myndighetspersoner i länet.³⁸³ Arbetet beskrivs samtidigt endast ha ”rört lite på ytan.”³⁸⁴ Snarare än att arbetsmarknadsmyndigheter skulle ansvara helt för arbetslöshet motionerade värnpliktiga för militärens ansvar och engagemang.³⁸⁵ I en artikel uppmanar *Värnplikts-Nytt* värnpliktiga att inte medföra sprängmedel, som granater, från förbanden till hemmet och påpekar risken för dem själva och deras familjer. Explosionerna jämförs med trafikolyckor och framhävs som negativa, inte minst för att de leder till att människor blir kostsamma för samhället att ta hand om.³⁸⁶ Artikeln pekar dels mot att den här typen av olyckor var relativt vanligt förekommande, dels mot att man – åtminstone inom *Värnplikts-Nytt* – hade en negativ och näst intill materialistisk syn på livslångt beroende av välfärdssamhället. Att den här typen av incidenter var vanliga tydliggörs ytterligare av senare nummer av *Värnplikts-Nytt*. På ett par sidor behandlas två fall: ett där Försvarets materielverk visade hur förödande borttappade

---

³⁸⁰ ”Kvinnan ska göra lumpen!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

³⁸¹ ”Då sprack värnpliktskonferensen ...och här försvinner papperen som vållade tumultet” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

³⁸² Jönsson, Hans. ”Garantin de värnpliktiga väntar” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

³⁸³ ”När alla ”ställer upp” blir det resultat — därför lyckades A 3 klara arbetslösheten” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

³⁸⁴ ”Anders Thunberg lovar åtgärder för alla som muckar” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

³⁸⁵ ”Anders Thunberg lovar åtgärder för alla som muckar” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

³⁸⁶ ”Ett kul minne från militärtiden...som kan kosta miljoner” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

granater kunde vara om de detonerade av misstag i personbilar;³⁸⁷ På samma sida behandlas även ett fall där en värnpliktig medförde sprängmedel som exploderade ombord en båt seglande från Gotland, vilket ledde till att totalt tre värnpliktiga fick brännskador.³⁸⁸

I *Värnplikts-Nytt* 1972 nummer 3 dominerar värnpliktigas ekonomiska situation förstasidan.³⁸⁹ Kort behandlas ett misslyckat förslag om månadslön för värnpliktiga.³⁹⁰ Därutöver täcks fortsatta försök mellan den värnpliktiga arbetsgruppen och staten att förbereda fler värnpliktiga för arbete efter muck.³⁹¹

I tredje numret behandlas även att man inom försvaret hade läkarbrist, vilket i sin tur hade negativa konsekvenser för de värnpliktiga.³⁹² Läkarbristen var gällande trots att förbandsläkare tjänade mycket väl.³⁹³ För att motverka bristen och öka kvalitén föreslog värnpliktige Per Molin genom en insändare att man skulle införa ett system av värnpliktiga läkare. Molin beskriver den samtida militära läkarmottagningen som ett ”showroom” för simulerande värnpliktiga.³⁹⁴ Just att värnpliktiga simulerade sjukdomar och skador menar Molin hade dålig effekt både på vården och på kamratandan, då simulanter kunde undkomma svårare militärövningar genom att låtsas vara sjuka. En oro för simulering går att återfinna i Försvarets sjukvårdsstyrelses rapporterade statistik från 1964 och var alltså inget nytt inom militären.³⁹⁵ Även själva sjukanmälningssystemet kritiseras av Molin som ineffektivt, delvis för att läkare endast var tillgängliga under korta tider av dygnet och värnpliktiga fick konkurrera för den begränsade perioden. På ett förband provade man enligt Molin att bekämpa simulering genom belöningar och bestraffningar. Värnpliktiga som inte sökt vård på en månad fick minst en ledig dag, medan de som sjukanmält sig mer än tre gånger under en månad fick extra tjänstgöring. Molin beskriver systemet som fungerande, även om ”den verkligt sjuke kan bli lidande.”³⁹⁶

I *Värnplikts-Nytt* nummer 4 från 1972 är det centrala temat försvarsvilja och förstasidan täcks av en inledning till ett längre reportage om när svenska och sovjetiska värnpliktiga sjömän träffades.³⁹⁷ Att värnpliktigas utgifter var större än deras inkomster

---

³⁸⁷ ”Det skulle ha blivit en lampa...” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁸⁸ ”Åtal för smäll på gotlandsbåt Värnpliktig hade krut i väskan” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁸⁹ ”Hej då pappa... men hur ska vi klara oss ensamma i 13 månader?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹⁰ ”NEJ TILL MÅNADSLÖN FÖR VPL” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹¹ ”Samarbete inlett för att värnpliktiga ska få jobb” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹² ”Läkarbrist, avgångar, skapar problem i militärsjukvården” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹³ ”Så mycket tjänar de militära läkarna ... men tretton förband är helt utan egen läkare!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹⁴ Molin, Per. ”Värnpliktiga läkare bättre på förbanden” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹⁵ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1964*, s. 16.

³⁹⁶ Molin, Per. ”Värnpliktiga läkare bättre på förbanden” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

³⁹⁷ ”VN var med: Här möts ryska och svenska flottister - för första gången!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

framhävs av att de svenska sjömännen i mötet med sovjetiska värnpliktiga fick veta att de sistnämnda soldaternas hyror sänktes med 75% under tjänstgöringen.³⁹⁸ Att värnpliktigas utgifter var större än deras inkomster framhävs av att de svenska sjömännen i mötet med sovjetiska värnpliktiga fick veta att de sistnämnda soldaternas hyror sänktes med 75% under tjänstgöringen.³⁹⁹

Dessutom ska beslut om att förkorta utbildningen för handräckningsvärnpliktiga, eller så kallade malajer, ha tagits. Detta skulle innebära att handräckningsvärnpliktigas tjänstgöring förkortades med 90 dagar från ursprungliga 389, och därmed kommit något närmare andra utbildningar på 250 dagar.⁴⁰⁰ Reformen innebar även förändringar i handräckningstjänstens utformning, då färre värnpliktiga skulle få arbete som kunde skötas av professionella bevakningsbolag och yrkesanställda städare. Säkerhetsuppgifter beskrivs som rent av farliga utförda av handräckningsvärnpliktiga, troligen både för de värnpliktiga själva och personerna de kan komma i kontakt med. Vidare skulle man begränsa antalet värnpliktiga som fick handräckningstjänst vid olika staber, då det riskerade att slösa bort annars överkvalificerad personal. Samtidigt skulle kraven på allmänmilitär utbildning höjas för handräckningsvärnpliktiga med målet att göra dem mer jämställda övriga värnpliktiga. Misslyckande att utföra denna utbildning skulle enligt en pågående utredning leda till frikallning.⁴⁰¹ I årets femte nummer diskuteras läkarvakanser, något som har sporrat Försvarets sjukvårdsstyrelse till att utreda möjligheten till ytterligare integration mellan militär och civil sjukvård.⁴⁰² Arbete med integrering av denna art ska ha pågått åtminstone sedan 1969.⁴⁰³

Intressant nog behandlas även trafikolyckors påverkan på arméns personal baserat på statistik från försvaret. *Värnplikts-Nytt* framhåller att, mellan 1961-07-01 och 1971-05-30, skadades eller omkom 5 143 personer tillhörande armén i trafikolyckor. 4 614 av dessa skadades under tjänstgöringstid, medan 89 av totalt 129 omkomna dog under tjänstgöringstid. Totalt 43% av alla olyckor i armén var trafikolyckor, medan vapenolyckor motsvarade ungefär 15%. 85 omkom till följd av trafikolyckor jämfört med 22 i vapen- och

---

³⁹⁸ Arosenius, Thomas & Karlsson, Berndt. ””När vi rycker in sänks hyran med 75 procent”” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

³⁹⁹ Arosenius, Thomas & Karlsson, Berndt. ””När vi rycker in sänks hyran med 75 procent”” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

⁴⁰⁰ ”GRATTIS ALLA VÄRNPLIKTIGA I HANDRÄCKNINGSTJÄNST Det kan bli muck 90 dar tidigare!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁰¹ ”Hårdare utbildning – och mindre städning” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁰² ”Sjukvårdsutredningen igång Samordning militärt—civilt?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁰³ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Hälso- och Sjukvård vid Försvaret år 1969*, s. 7.

ammunitionsrelaterade olyckor.⁴⁰⁴ Artikelns existens bevisar dels att värnpliktiga hade ett intresse av trafikolyckor som drabbade militären, inte minst baserat på att de tillhörde just den gruppen. Samtidigt bevisar artikeln att det inte var allmänt känt exakt hur många värnpliktiga som drabbades av trafikolyckor.

Sist diskuteras kritiskt Försvarets forskningsanstalts utveckling av myggmedel. Tidigare medel menar *Värnplikts-Nytt* ha varit annat en försäkran mot myggbett, och risken med överförda sjukdomar som malaria och harpest betonas. Samtidigt beskrivs läkares råd för att undvika myggbett komiskt: värnpliktiga uppmanas att undvika att svettas; att klä sig ordentligt, och; att smälla myggor med ihoprullade tidningar.⁴⁰⁵

Därutöver behandlas alternativa tjänstgöringsmöjligheter. En värnpliktig, Bo Nilsson, intresserad av utvecklingsländer, och som tidigare varit aktiv i både SSU och FNL-rörelsen, fick möjlighet att utbilda sig inom biståndsarbete vid Sandöskolan.⁴⁰⁶ Även kvinnor kunde enligt *Värnplikts-Nytt* kallas in till värnpliktig biståndsutbildning, vilket Helen Jacobsson blev till en utbildning i Kramfors.⁴⁰⁷

Återvändande är fokuset på arbetslöshet efter tjänstgöringen, något som tagit form i den värnpliktiga arbetsgruppens fortsatta engagemang för att exempelvis hjälpa värnpliktiga att kontakta arbetsmarknadsmyndigheter, och liknande.⁴⁰⁸ Dessutom behandlas värnpliktiga befälselevers klagomål mot försvaret för att deras utbildningspremie sänkts betydligt, från 810 till 2 025 svenska kronor, utan att det fått information om det tidigare.⁴⁰⁹ Vidare förs kritik mot försvaret för att handräckningsvärnpliktiga fått i uppdrag att tjänstgöra på en kadettbal vid Karlberg, något de beskrev som förnedrande.⁴¹⁰ Kadettkårens ordförande svarade genom en insändare i ett senare nummer med att försvara ordningen, då Karlberg, enligt honom, var framåtriktad med stort medinflytande och medbestämmande samt präglad av respekt för värnpliktiga i närheten. Kårordförande uttryckte dessutom stöd för billigare resor för värnpliktiga.⁴¹¹

I *Värnplikts-Nytt* sjunde nummer från 1972 dominerar diskussioner om tjänstgöringstid, dagsavlöning, och fria resor. Handräckningsvärnpliktigas tjänstetid skulle

---

⁴⁰⁴ ”85 trafikoffer i Armén under senaste tio åren” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁰⁵ ”Nu slår FOA till mot myggen – därför får dom kalasa på forskarens arm” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁰⁶ Karlsson, Berndt. ””Det här är bättre än militärtjänsten” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁰⁷ Karlsson, Berndt. ”Nu pluggar hon u-land för sju kronor om dan” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁰⁸ ”OM SEX MÅNADER ÄR DET MUCK... Det här ska göras för att hjälpa vpl som saknar arbete” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁰⁹ ”Nu jäser det bland vpl under befälsutbildning - VI KÄNNER OSS LURADE PÅ 1 000 KR” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴¹⁰ Arosenius, Thomas. ”Värnpliktiga kommenderade till att blanda drinkar på bal” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴¹¹ Björck, Johan. ”Här svarar kadetterna: - Karlberg svartmålas medvetet!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

enligt uppgifter från regeringen förkortas, även om förkortningens exakta tid inte var bestämd ännu.⁴¹² Löften om ytterligare förmåner beskrivs ligga i limbo, då Forsvarsdepartementet tidigare hänvisat till pågående utredningar snarare för att undvika att införa förändringar - något *Värnplikts-Nytt* i en artikel undertecknad H. J. vänder sig emot, då utredningen nu är över.⁴¹³

Den intima kopplingen mellan värnpliktsrörelsen och det civila tydliggörs genom förbättringar framförda av riksdagsledamoten Sven Mellqvist utifrån värnpliktigas egna krav. Mellqvist föreslog bland annat frikort för SJ-resor, höjd dagspenning, höjt uttryckningsbidrag, och värdesäkring av såväl dagspenningen som övriga bidrag. Detta motiveras av Mellqvist utifrån att studenter, trots att de ofta är lika gamla som värnpliktiga och beräknas ha jämförbara utgifter, får mer pengar. Fria resor, justering av bidrag efter inflation, höjd familjepening, höjt uttryckningsbidrag och höjda premier tillsammans med höjt förplägnadsersättningar prioriterades alla högre än dagspenningen - delvis för att den reformen skulle kosta mest.⁴¹⁴ Forsvarsministern själv framhöll familjebidrag och näringsbidrag som viktigast, samt ersättning för ensamstående värnpliktigas bostadskostnader.⁴¹⁵ Detta verkar låta sunt för *Värnplikts-Nytt*, då man framhäver ett fall med en värnpliktig och dennes fru i en senare artikel där bidragen beskrivs som alldeles för små. Familjens budget var för varje månad 873 kronor, medan bidrag tillsammans med dagspenning uppgick till 900 kronor.⁴¹⁶

Föregående nummers artikel om plutonbefälenselevernas protester mot en mindre utbildningspremie än lovat beskrivs ha lett till handling från Forsvarsdepartementets håll, vilket ämnar höja bidraget närmare den utlovade siffran. *Värnplikts-Nytt* bedömde att premien inte skulle underskrida 1 400, i linje med ett förslag från arméchefen Carl-Eric Almgren.⁴¹⁷ Vidare beskrivs ett system för värnpliktiga att kursutvärdera varje utbildningsmoment, utvecklat av Militärpsykologiska institutet och Arméstabens utbildningsavdelning.⁴¹⁸

En relativt lång diskussion om bespisningen sker i 1972 års sjunde nummer. Ett index presenteras där priser på föremål från olika förbandsmarketerier jämförs.⁴¹⁹ Av särskilt värde att rapportera är prisskillnader för mellanöl och tobak, men författaren betonar även att

⁴¹² "Besked till handräckningsvpl MINST EN MÅNADS KORTARE TJÄNST!" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹³ "Nya förmåner – men vad kan genomföras?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁴ "Förbättringar för 200 milj. Höjd dagspeng i sista hand" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁵ "Forsvarsministern till VN: Vi förbereder redan reformen" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁶ "-Vi klarar oss inte ett helt år på de bi-drag staten ger oss" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁷ "Protesterna gav resultat Ökade premier för PBS-eleverna" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁸ "Nu kommer kursvärdering för vpl" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴¹⁹ "VN kollade priserna på 19 marketerier Vad kostar det på ditt förband?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

andra varor skiljer sig.⁴²⁰ I en insändare till *Värnplikts-Nytt* kritiserar ”IB” den varje torsdag återkommande ärtsoppan med pannkakor ”som antagligen bevarats från den mörka medeltidens knappa förhållanden” men som ändå är populär bland de värnpliktiga, något ”IB” menar har sina rötter i att den betraktas som en viktig del av värnplikten snarare än att den är aptitlig.⁴²¹ Detta möttes av en lika komisk artikel som stöd för ärtsoppan av mediapersonen Åke Söderquist.⁴²² Till stöd för ärtsoppan rapporterades även en anställd i bespisningspersonalen vid I 1, Inge-Maj Olsson, och flera värnpliktiga.⁴²³

Fortsatt arbete med att utreda jobb för värnpliktiga beskrivs ha lett till en enkätundersökning av Arbetsmarknadsstyrelsen och Försvarsstabens personalvårdsbyrå, inklusive direkta tips från Arbetsmarknadsstyrelsens byrådirektör Ulf Karlsson. Karlsson uppmuntrade värnpliktiga till att söka hjälp från hemkommunens arbetsförmedling under juledigheten. Företagsträffar, ytterligare arbetsmarknadscentriska publikationer, samt ansvariga kontaktpersoner i varje län för värnpliktiga var alla aktiva och förslagna åtgärder från Arbetsmarknadsstyrelsens håll.⁴²⁴

För att spara pengar vid besök i Stockholm rekommenderar *Värnplikts-Nytt* ett hotell, Drottning Victorias Örlogshem, som bedrevs som stiftelse. Då hotellet inte var vinstdrivande uppmuntrades värnpliktiga att dra nytt av tjänsten, som endast var utformad för just värnpliktiga, för att göra hotellet billigare för samtliga.⁴²⁵

Ingående behandlas även Helge Sonntag, som blev placerad i försvarsarrest och senare överflyttad till ett annat förband. Sonntag själv hävdade att beslutet togs för att han var i processen att organisera de värnpliktiga fackligt, och befälen ville göra ett exempel av honom. Samma nekades av Värnpliktsverket, som menade att Sonntag var omogen och till skada för utbildningen, samt att det inte var politiskt motiverade, och att Sonntag troligen skulle trivas bättre vid det nya förbandet.⁴²⁶ Detta rapporteras mot bakgrunden av ett beslut vid värnpliktskonferensen att uppmuntra värnpliktiga till att organisera sig fackligt, men att befäl dock skulle få delta och övervaka processen. Otydliga direktiv är något värnpliktiga arbetsgruppen ställt sig emot, då det skapat förvirring bland befälet och felaktiga beslut att försöka hindra fackliga organiseringsprocesser.⁴²⁷ Det skrivs även att värnpliktiga åtnjuter en

---

⁴²⁰ Dahlgren, Hans. ”40 PROCENTS SKILLNAD PÅ MELLANÖLET” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²¹ Karlsson, Berndt. ”Det kom ett brev till VN... TA BORT ÄRTSOPPAN” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²² Söderquist, Åke. ”NEJ – men det ska vara punsch till” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²³ Karlsson, Berndt. ”Det kom ett brev till VN... TA BORT ÄRTSOPPAN” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²⁴ ”Till jul får AMS besked HUR MÅNGA SAKNAR JOBB VID MUCK?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²⁵ Arosenius, Thomas. ”Vpl på stockholmsbesök? Här är stans billigaste hotell En säng för 7 kr natten mitt i sta’n” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²⁶ ”FALLET SONNTAG VN berättar vad som hänt” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²⁷ ”Fackliga möten lagliga- men befäl får delta” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

inskränkt version av tryckfrihetsgrundlagen, vilket ledde till grundandet av olika förbandstidningar som ofta hade fackliga lutningar. Motstånd från befälen tvingade enligt *Värnplikts-Nytt* vissa aktiva inom tidningarna att arbeta underjordiskt, och bara processen att dela ut tidningar – även om de inte innehåller uppvigling – kunde vara otillåtet enligt förbandsspecifika bestämmelser.⁴²⁸ Försvarsminister Sven Andersson själv ska ha beskrivit de värnpliktiga fackrörelser som försvarsfrämjande, och därmed talat emot försök att begränsa dem, förutsatt att de inte försökte undergräva Krigsmakten som institution.⁴²⁹ Arbetsgruppen förespråkade vid en militärområdeskonferens i Boden aktivt en bredare rätt till facklig organisering, likvärdig med civilt anställda, för värnpliktiga. Detta delvis för att frågå medbestämmande endast genom organisationer i militärens regi.⁴³⁰ Liknande budskap gavs av arbetsgruppen vid en militärområdeskonferens i Visby, där politiska diskussioner inte var välkomna, enligt befälet, men där det inte fanns några problem med rent fackliga rörelser.⁴³¹ I en intervju av Sveriges första kvinnliga militärpastor, Tove Ekegren, blir Ekegren utfrågad om hon mött vapenvägrare under sin tid tjänst. Detta ska hon ha gjort, och menade att inte spelade roll vilka skäl en värnpliktig hade att vägra och att det egentligen grundade sig på ”rädsla och ångest för vad som ska möta honom i det militära.”⁴³² Vidare betonar Ekegren vikten av att följa värnpliktiga som hemförlovas även ut i det civila, även om hon inte förklarar varför.⁴³³

Vidare beskrivs krav på bättre utbildning för befäl, inklusive en gemensam grundutbildning för samtliga befäl.⁴³⁴ Uppföljning görs även på frågan om kortare handräckningstjänst, som nu har blivit konkret: handräckningsvärnpliktiga inom armén får 70 dagar kortare utbildning, inom Kustartilleriet 65 dagar kortare, inom flygvapnet 32 dagar kortare, och inom marinen 14 dagar kortare. Även plutonbefälslevernans utbildningspremie har utretts och fått fast svar, och snarare än att sänkas får somliga ”PBS-are” högre premier än tidigare utlovats, då både grundbelopp för utbildningspremie efter 230 dagars tjänstgöring och tjänstgöringspremie efter 270 dagars tjänst hade höjts medan den överhängande beräkningsgrunden sänktes till 230 dagar.⁴³⁵

⁴²⁸ ”Tryckfrihet -men det är en begränsad rättighet” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴²⁹ ”Fackliga grupper kan kallas försvarsfrämjande” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴³⁰ ”Ingen demokrati utan organisationsrätten” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴³¹ ”Inget hindrar er bilda fackföreningar!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴³² Karlsson, Berndt. ”Första kvinnliga militärpastorn: Jag är emot religiös korvstopning” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴³³ Karlsson, Berndt. ”Första kvinnliga militärpastorn: Jag är emot religiös korvstopning” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴³⁴ Ganneby, Peter. ”BEFÄLEN ÄR ENIGA: – Enhetlig officerskår med samma utbildning” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴³⁵ ”TVÅ GLADA BESKED för handräckare ...och PBS-are” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

Som uppföljning av utredningar angående arbetslöshet efter muck presenteras att många – och ungefär hälften av värnpliktiga i östra militärområdet – inte hade jobb redo efter sin tjänstgöring.⁴³⁶ Denna förändring ses av en värnpliktig mot kontrasten av ständigt ökande investeringar i just arbetsmarknadspolitik för just värnpliktiga. Mot bakgrunden av bristfälliga åtgärder ska två värnpliktiga vid Väst kustens örlogsbas i Göteborg, där arbetslösheten efter muck beräknades till 54%, ha hjälpt sina kamrater söka arbete - och där fått stöd från örlogsbasens befäl. Då försöket beskrivs som framgångsrikt rekommenderas det även till andra värnpliktiga på olika håll i landet.⁴³⁷

På Lv 5 hävdade värnpliktiga att man i kontrast mot andra förband åtnjöt gott medbestämmande, delvis på grund av en vänlig inställning från befälet, och för att förbandet var litet.⁴³⁸

Skadegörelsen inom försvaret ska dessutom ha ökat, något som enligt *Värnplikts-Nytt* ofta skyllts på Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (revolutionärerna) eller KFML(r), grundat 1970.⁴³⁹ Försvarsstabschef generallöjtnant Gunnar Eklund ska efter utfrågning av tidningen dock ha svarat att man inte visste vem som låg bakom skadegörelsen, även om det var bekymmersamt att man i dåläget hade över 100 anmälda fall av skadegörelse.⁴⁴⁰ I en rapport av Försvarsstaben ska dock KFML(r) och andra vänstergrupper ha pekats ut direkt som misstänkta för sabotage, vilket inkluderar allt från åverkan på militärfordon till bränder. Det påpekas att grupper som KFML och KFML(r) hade uppmanat sina medlemmar till att infiltrera militären genom värnpliktstjänstgöring. Bland de vanligaste formerna av motstånd inkluderas bojkotter av förbandsnämnder, blockader av marketenterier, studiecirklar, namnlistor med populära krav, strejkaktioner, ordervägran, kollektiv sjukmönstring, stöld av handlingar, och tidningsförsäljning samt flygbladsutdelning.⁴⁴¹ Liknande diskussioner – och misstankar om vänstergrupper – verkar inte nya i debatten, då de förekom redan i *Värnplikts-Nytt*:s första nummer från 1972.⁴⁴²

---

⁴³⁶ ”HAR DU JOBB EFTER MUCK? Dystert för värnpliktiga – så här många var utan arbete i december” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴³⁷ Nyrén, Arne. ”Gör som Adriansson och Ek HJÄLP KOMPISAR ATT SKAFFA JOBB” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴³⁸ Hansson, Per-Åke. ”Vadå problem...? På Lv5 har vi vpl något att säga till om!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴³⁹ Engblom, Gustafsson, & Jonsson, *Den svenska pressens historia IV*, s. 218.

⁴⁴⁰ Dahlgren, Hans. ”Varför har skadegörelsen i försvaret ökat så kraftigt, försvarsstabschefen?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴⁴¹ Dahlgren, Hans. ”Skolade krafter bedriver undergrävande verksamhet” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴⁴² Grubbström, Ante. ”Bo Westin och ”sabotageverksamheten”” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1

3.3.2 Bidragssjungen

Att det civila bidragssystemet var otillräckligt för värnpliktiga tydliggörs i ett reportage om en 20-årig värnpliktig med fästmo och barn vars ekonomiska situation beskrivs som svår. Myndigheter existerade för att erbjuda välfärd till både värnpliktiga och deras familjer, däribland Försvarets civilförvaltning och diverse civila sociala myndigheter, men ”bidragssjungen är snårig, det finns orättvisa regler och informationen är bristfällig.”⁴⁴³

Den värnpliktige, Lars Nordlander, fick bidrag för att försörja sin fästmo, Barbro Bozaeus, och deras barn. Utöver detta erhöLL de bostadsbidrag och Barbro havandeskapslön, vilket efter betald hyra skulle betyda att den under värnplikten ensamstående mamman hamnade på minimigränsen för godtagbar inkomst på vad som då var 700 svenska kronor. Eftersom den värnpliktige och fästmon var ogifta försvårades bidragssökandet. Samvetsäktenskap, idag mer allmänt som samboförhållande, hade enligt Försvarets civilförvaltnings byrådirektör ökat oväntat och i den snabbare takt än rådande bestämmelser - något *Värnplikts-Nytt* presenterar som en del av förklaringen bakom svårigheter i bidragssökande.⁴⁴⁴ Att bidragssystemet var byggt kring äktenskap är i sig intressant. Fram till 1987 saknades specifik lagstiftning för sambor och därmed även officiellt juridiskt igenkännande av förhållandetypen i samband med bidrag.⁴⁴⁵ Lars klagar enligt *Värnplikts-Nytt* på en överhängande brist på information om bidragssystemet, och Barbro beskriver deras ekonomiska situation som mycket sårbar för oväntade utgifter. Utöver bidragen har paret behövt låna pengar från närstående. Den information som värnpliktiga fick om bidrag täcktes på en halv sida i ett häfte man fick tillsammans med övrig information om inskrivningen, och där stod ”det i stort sett att ansökningar om familjebidrag bör insändas till familjebidragsnämnden en månad före inryckningen.”⁴⁴⁶ Försvarets civilförvaltning ska utöver fasta bidrag ha haft möjligheten att dela ut pengar till extra behövande familjer.⁴⁴⁷ Huruvida väl det systemet fungerade i praktiken framgår inte.

Som svar på Lars klagomål om brist på tydlig information om bidragen värnpliktiga var berättigade till, med förklaringen att Lars och Barbros situation var vanlig, skrev *Värnplikts-Nytt* i en artikel.⁴⁴⁸ Där framgår det att värnpliktiga kunde söka om familjepenning som då skulle höjas med några kronor, bostadsbidrag som bestämdes utifrån hyreskostnader,

⁴⁴³ ”En ung pappa vinkar adjö – nu väntar ett år som värnpliktig” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁴⁴ ”Vilken hjälp kan Barbro få för sig och barnet?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁴⁵ SFS 1987:232. *Lag om sambors gemensamma hem*.

⁴⁴⁶ ”Vilken hjälp kan Barbro få för sig och barnet?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁴⁷ ”Vilken hjälp kan Barbro få för sig och barnet?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁴⁸ ”Snårig djungel – men den här hjälpen kan man få” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

bränslebidrag, flyttningsbidrag, och bidrag för förvaring av möbler. Värnpliktiga hänvisades att göra sin ansökningar till familjebidragsnämnder i sina hemortskommuner och att dra hjälp av personalvårdskonsulenter och värnpliktiga personalvårdsassistenter som vid den här tiden skulle finnas vid förbanden. Hyresbidrag var tillgängliga även för ensamstående värnpliktiga om de saknar föräldrar eller andra anhöriga, om de snart skulle gifta sig, eller om han är ”relativt gammal när han gör sin grundutbildning.”⁴⁴⁹ Även om en värnpliktiga både hemma hos en ensamstående föräldrar och hade försörjningsplikt, här beskrivet som någon form av finansiell skyldighet att betala hyra, kunde han få bostadsbidrag.⁴⁵⁰ Beslut gällande bidrag beskrivs kunna överklagas till länsstyrelsen. Ogifta sammanboende pars svårigheter att få bidrag poängteras återigen, och den så kallade havandeskapslönen för blivande eller nyblivna ogifta mammor – till skillnad från gifta mammors tilläggssjukpenning – beskriv som skattepliktig.⁴⁵¹ Utöver generella bidragsbestämmelser skrev *Värnplikts-Nytt* om att studerande värnpliktiga fick väldigt lite studiemedel, något man från myndigheterna menar berodde på begränsade resurser överlag.⁴⁵² Inslaget om Lars och Barbro tilldrog sig uppmärksamhet även från officerare. En kapten vid A 4, Sten Bredberg, kallade artikeln ”en snyftartikel.”⁴⁵³ Bredberg menade att hans egen inkomst bara var 300 kronor högre per månad än Lars och Barbro och att den räckte gott och väl för honom. Det var acceptabelt att ”värnplikten måste innebära ett ekonomiskt offer för den enskilde, ett offer som varje svensk skall genomlida och som med lite planering kan klaras av utan större problem.”⁴⁵⁴ Bredberg vänder sig även mot beskrivningar av belöningssystemet och fokuset på att utbilda befäl bättre, något han menar grundar sig i en ovetenskapliga utredning från *Värnplikts-Nytt*:s sida.⁴⁵⁵ Redaktionen besvarade Bredbergs insändare genom att betona att artikeln om Lars och Barbro skrevs just för att belysa ett socialt problem som drabbade värnpliktiga, inte att väcka medlidande, och ifrågasätter om Bredberg förstår varför *Värnplikts-Nytt* existerar.⁴⁵⁶

Lars och Barbro ekonomiska situation uppföljs i ett senare nummer av *Värnplikts-Nytt* där deras rädsla för plötsliga utgifter visar sig ha varit korrekt:

Nu har Lars Nordlander, 20 år, legat inne på Ing 1 lite mer än en månad.

⁴⁴⁹ ”Snårig djungel – men den här hjälpen kan man få” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁵⁰ ”Snårig djungel – men den här hjälpen kan man få” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁵¹ ”Snårig djungel – men den här hjälpen kan man få” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁵² ”Varför får jag så lite studiemedel när jag är värnpliktig?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁴⁵³ Bredberg, Sten. ”SNYFT OM DÅLIG PLANERING” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁵⁴ Bredberg, Sten. ”SNYFT OM DÅLIG PLANERING” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁵⁵ Bredberg, Sten. ”SNYFT OM DÅLIG PLANERING” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁵⁶ Jönsson, Hans. ”SNYFT OM DÅLIG PLANERING” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

Han har kvitterat ut sin första ”lön” — 66 kronor!⁴⁵⁷

Familjen ska ha drabbats av en oväntad utgift i formen av en stor telefonräkning, och hjälpen från kommunen ska – trots flitig kontakt från Lars och Barbro – ha varit undermålig.⁴⁵⁸

Från ett *warfare-welfare* perspektiv belyser reportaget ett överhängande problem med den civila välfärden som även har påverkan på värnpliktiga, vars behov ska ha blivit mött av samma system som existerade för övriga medborgare. Bidraget var knapert och restriktivt, med familjebidrag som begränsades av att Lars och Barbro inte var gifta – något som skulle ändras delvis genom sambolagstiftning – och en ojämlikhet genom att hemkommunerna förväntades erbjuda bidrag till behövande värnpliktiga. Lars och Barbro hamnade som redovisat under en slags minimigräns för fattigdom, något som var en direkt effekt av Lars minskade inkomst genom värnplikten. Kapten Bredbergs reaktion är också intressant eftersom den belyser värnplikten som en medborgerlig plikt samtidigt som samhället i övrigt inte, enligt Bredberg, kunde förväntas bidra för att hjälpa värnpliktiga och deras familjer i knapra ekonomiska förhållanden. Att *Värnplikts-Nytt* tar upp familjens situation är ett tydligt tecken på hur värnpliktsrörelsen ämnade påverka direkt förändring för värnpliktiga genom ett utbyggt militärt välfärdssystem och indirekt påverka icke-värnpliktiga genom att samma system i stor grad (åtminstone gällande familjebidrag) var gällande även för dem.

3.3.3 Resor

Ett återkommande, och därmed för värnpliktiga viktigt, element i *Värnplikts-Nytt* är rätten till fria resor. För värnpliktiga med redan svaga ekonomier framgår det att deras begränsade kostnadsfria resor inte var tillräckligt för att möta behovet för hemresor. Denna begränsning kändes allra svårast för värnpliktiga tjänstgörande vid isolerade förband långt ifrån hemmet.

I *Värnplikts-Nytt*:s första nummer från 1972 kräver man reseersättning för resor till och från förlägningsorten, och klagar på bristfällig tillgång till nöjesliv utanför tjänstgöringen på avlägsna förlägningsorter, här med Boden i centrum.⁴⁵⁹ Som för att understryka vikten av reseersättning presenteras ett fall där en värnpliktig tvingats resa i 40 timmar för att komma till och från sitt förband.⁴⁶⁰ Kraven ska ha fått ett visst bemötande från befälet, och långa resor hem från förlägningsorter som Boden beskrivs som ett viktigt men

---

⁴⁵⁷ ”Här får Lars första lönen Samtidigt: Barbro får en teleräkning på 355 kr” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

⁴⁵⁸ ”Här får Lars första lönen Samtidigt: Barbro får en teleräkning på 355 kr” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

⁴⁵⁹ ”3000 BODENSOLDATERS NÖJE: EN PUB FÖR 30 PERSONER” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

⁴⁶⁰ ”Han har 40 timmars restid för att komma hem på permis” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

svårlost problem.⁴⁶¹ I *Värnplikts-Nytt*:s allra första nummer 1971, med trafiksäkerhet som grundorsak, diskuterade man införandet av motorvårdslokaler på samtliga förband för vård av värnpliktigas egna fordon, något som även skulle betyda mindre ekonomisk belastning för berörda.⁴⁶² Sett mot svårigheter med att hitta jobb kan motorvårdslokaler även ha utgjort ett sätt för värnpliktiga att utveckla färdigheter som mekaniker. Även resekostnader- och ersättning behandlas 1971, och man skriver utvecklingen av fler busslinjer, inklusive sovtåg till förläggningssorter som Boden, som en stor framgång.⁴⁶³

Frågan om resor återvänder i andra numret 1972. På Gotland hade förhandlingar mellan förband, inklusive värnpliktiga, försvarets civilförvaltning och trafikföretag resulterat i billigare tur- och returesor mellan Visby och hemmet.⁴⁶⁴ Exakt vilken och hur stor roll värnpliktiga spelade i förhandlingarna framgår inte, men det är inte osannolikt att de haft en påverkan då resultatet i första hand gynnade dem själva.

I fjärde numret 1972 diskuteras det växande nätverket av resemedel för värnpliktiga, inklusive utökade busslinjer. *Värnplikts-Nytt* skriver att värnpliktiga bedrivit frågan om fria resor men att detta blev avslaget som opraktiskt, både baserat på tidtabeller och kostnader. Försvarets civilförvaltning skall dessutom ha lagt ett förslag om att värnpliktiga själva skulle få disponera sina resor till försvarsdepartementet. Den värnpliktiga arbetsgruppen betraktade detta som otillräckligt och krävde bland annat ett obegränsat antal kostnadsfria resor för värnpliktiga.⁴⁶⁵

I femte numret 1972 beskrivs debatten ha lett till framgångar, då värnpliktiga i framtiden skulle få bestämma själva över disponeringen av kostnadsfria resor.⁴⁶⁶ Det fria resekortet som behandlades i detta nummer tas åter upp i sjätte numret, här med kritik från värnpliktiga att man som regel inte får ta ut resor innan 1 augusti, då de nya bestämmelserna skulle börja inträda.⁴⁶⁷ Förbättringar beskrivs vara under utveckling av riksdagsledamoten Sven Mellqvist i sjunde numret 1972, som föreslog ett frikort för SJ-resor. Fria resor och andra reformer prioriterades över dagspenningen - delvis för att den skulle kosta mest.⁴⁶⁸

---

⁴⁶¹ ” — Visst har ungdomarna rätt om nöjeslivet” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

⁴⁶² ”Motorvårdslokal för värnpliktiga på alla förband” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁶³ ”Allt fler åker buss hem Här är alla busslinjerna” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁶⁴ Olsson, Karl-Erik. ”Förhandlingsseger för värnpliktiga ”Nu har vi fått råd att resa hem!”” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

⁴⁶⁵ ”Jättelikt reseföretag för vpl 100 bussar på 90 linjer” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:4.

⁴⁶⁶ ”ÄNTLIGEN! Nu går det att spara resorna” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁶⁷ ”Helt fritt resekort?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁶⁸ ”Förbättringar för 200 milj. Höjd dagspeng i sista hand” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

Frikortet för resor beskrivs cyniskt av värnpliktsrörelsen, då *Värnplikts-Nytt* beräknar att helt fria resor med SJ är osannolikt, och att det blir troligare med chartrade resor.⁴⁶⁹ *Värnplikts-Nytt* föreslår snarare än frikort en slags resebyrå genom vilken överflödiga pengar kunde riktas mot att erbjuda fler resor även för dem som tjänstgör mest avlägset från bostaden.⁴⁷⁰ Samtidigt har den värnpliktiga arbetsgruppen krävt ut rätten till flygresor för värnpliktiga i Norrland.⁴⁷¹ Värnpliktiga vid I 1 i Kungsängen krävde 50-kort – en föregångare till SL-kortet som gav tillgång till gratis resor i Stockholmsregionen⁴⁷² – snarare än fria resor, något som fick gehör även vid andra Stockholmsförband. SL (Stockholms Lokaltrafik) beskriv sig som villiga att förhandla med regeringen om ett sådant avtal.⁴⁷³ En budgetexpert kontaktad av *Värnplikts-Nytt* menade samtidigt att det skulle gå för familjen att få ner sina avgifter genom att köpa billigare och mindre.⁴⁷⁴ Samtidigt kritiserades den cykeltolkning som var i fortsatt bruk inom försvaret som farliga.⁴⁷⁵

I sista numret av *Värnplikts-Nytt* 1972 rapporteras det att en värnpliktig och svensk mästare i stavhopp 1966, Karl-Gustaf ”Lillen” Burlin, fick en resa till familjen bosatt i Hollywood, USA. Dessutom anmärks det att familjen fick familjebidrag från Försvarets civilförvaltning skickade till USA. *Värnplikts-Nytt* försökte samtidigt avskräcka övriga värnpliktiga att söka fria resor utomlands, då de betonar att det var mycket ovanligt att den typen av resor betalades av försvaret.⁴⁷⁶

Rätten till fria resor kan tolkas som ett väldigt viktigt steg i riktningen att göra värnplikten mer lik det civila livet. I enlighet med *warfare-welfare nexus* speglar det dessutom en utbyggnad av den militära välfärden, troligen inspirerad av det civila. Exemplet med 50-kortet belyser ett samhällsligt arbete med att tillgängliggöra kollektivtrafik för samtliga medborgare, och de värnpliktigas krav på tillgång till samma kort speglar deras agens och krav på liknande reform inom militären. På samma vis speglar det utbyggade nätverket med exempelvis busslinjer ömsedigi påverkan mellan värnpliktiga på ena sidan och staten på den andra.

⁴⁶⁹ ”Så här vill ut-redaren ha det: FRIKORT SOM GÄLLER PÅ TÅG OCH BUSS ...men det kan bli så här istället: ‘RESEBYRÅ’ SOM CHARTRAR FRI-RESOR FÖR VPL” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷⁰ ”– Pengar över till andra förmåner” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷¹ ”FRITT ANTAL FLYGRESOR RÄTTVISEKRAV FÖR NORRLANDSVPL!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷² Regionarkivet Stockholm. En röst från landstingsfullmäktige.

<https://www.regionarkivet.regionstockholm.se/vara-arkiv/fynd-i-arkivet/roster-i-arkiven/50-kortet.html> (Hämtad 2026-05-14)

⁴⁷³ ”Byt fri-resa mot 50-kort!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷⁴ ”– Hemkonsulenterna ger råd om billig mat” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷⁵ ”Försvaret behåller cykeltolkningen ”Ett strategiskt och bekvämt sätt att transportera vpl” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁴⁷⁶ ”Försvaret betalar hans USA-resan” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

3.3.4 Fritid

Utöver kraven på bättre bidrag och fria resor framställs fritid som en viktig fråga hos värnpliktiga.

Rätten för värnpliktiga att bära civila kläder under fritid behandlas redan i *Värnplikts-Nytt*:s första nummer.⁴⁷⁷ Nöjeslivet utanför tjänstgöringen är en annan fråga som behandlas. Soldathemmens existens hyllas, även om de värnpliktiga önskar större tillgång till resurser och lokaler.⁴⁷⁸ Nöjeslivets begränsning på avlägsna förläggningssorter framhävs genom exemplet KA 3 i Fårösund på Gotland.⁴⁷⁹ I Fårösund arbetade man aktivt för att bygga ett fritidshem för lokala ungdomar och de värnpliktiga.⁴⁸⁰

I femte numret av *Värnplikts-Nytt* från 1972 ligger stort fokus på ett nytt belöningsystem under provning inom försvaret. Med systemet, utformat som svar på bristande motivation bland värnpliktiga, hoppas försvaret förbättra utbildningssystemet. Ledighet för god prestation och kompletterande utbildning för efterslänrare framhävs som belöningsmedel.⁴⁸¹ Systemet ska ha prövats vid I 1 sedan 1970 innan dess applicering på andra förband, och erfarenheterna ska där ha varit positiva. Där fick värnpliktiga repetera träningsmoment många gånger innan genomförandet av prov med betyg på en 5-gradig skala. Godkända betyg resulterade i en extra ledig dag förlagd till helger vid slutet av utbildningsperioder, medan icke-godkända får spendera samma dag på att öva momenten de fick underkänt i. Förutom enskilda övningar innefattade systemet även förbandsövningar där kravet på närvaro var 85%, något en officer menar krävdes för att värnpliktiga inte skulle sjukanmäla sig i onödan. Ett överhängande problem med systemet var det stora kravet på befäl, dels för att leda och övervaka övningarna, dels för att betygsätta enskilda soldater.⁴⁸² Någon reflektion över att man redan innan belöningssystemets införande hade en brist på befäl görs inte.⁴⁸³ Trots systemets problem beskrivs det – kanske inte oväntat – av överstelöjtnant Inge Werner, systemets upphovsman, som mer effektivt än föregående träningsmetod.⁴⁸⁴ Uppfattningen att systemet fungerade väl verkar ha delats inom försvaret, då man vid numrets utgivning arbetade för att expandera det till övriga förband - och ungefär

---

⁴⁷⁷ ”Fortsatta försök med mellanöl Civila kläder även i Marinen?” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁷⁸ ”Två soldathem – men vilken skillnad?” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁷⁹ ”Här ligger vår utpost mot öster – landets mest isolerade regemente” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁸⁰ ”SÅ GÖR MAN DET BÄTTRE” i *Värnplikts-Nytt*. 1971:1.

⁴⁸¹ Karlsson, Berndt. ”BEHÖVER SOLDATER MORÖTTER?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸² Karlsson, Berndt. ”I 1:s ”morotssystem” efter två år:—Vi har upplevt högtidsstunder” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸³ ”En ändlös rad soldater och ett ensamt befäl...” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸⁴ Karlsson, Berndt. ”I 1:s ”morotssystem” efter två år:—Vi har upplevt högtidsstunder” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

hälften av samtliga arméförband hade implementerat någon form av belöning. Major Torbjörn Tillman inom arméstabens utbildningsavdelning menade att värnpliktiga saknade mogenhet i jämförelse med soldater som utförde repetitionsövningar, något som nödvändiggjorde belöningar. Tidigare motivation genom bestraffningar och ”rädslan för befälen” var inte längre tillräckligt.⁴⁸⁵ För att öka motivationen ansågs inte heller löneökningar vara fungerande, och istället behövdes prestationsbelöningar knutna direkt till utbildningens moment.⁴⁸⁶ Detta belyser en paternalistisk inställning till de värnpliktiga från befälets sida. Att öka fokuset på piska-eller-morot snarare än genomföra mer grundliga reformer av militärväsendet för att motarbeta bristfällig motivation tyder även på en viss rigiditet. Samtidigt är det högst problematiskt att motivationen var så pass dålig att den här typen av system behövde införas, och att man från de värnpliktigas håll saknade respekt – eller ”rädsla” – för sina officerare. För en militär organisation är detta anmärkningsvärt. Samtidigt kan införandet av betygssystem och extra ledighet ses som genuina försök från försvarets sida att gå de värnpliktigas krav till mötes, och inte minst arbetade med att göra värnplikten mer lik det civila livet.

De värnpliktigas reaktion på systemet var enligt *Värnplikts-Nytt* mindre positiv. Proven ansågs för svåra, och utformades aktivt för att högst hälften skulle klara av dem. Risker att en enskild soldats underpresterande skulle dra ner övriga soldaters betyg vid förbandsövningar viftas bort av överstelöjtnant Inge Werner.⁴⁸⁷ Värnpliktiga vid I 1 var generellt kritiska mot systemet, och många beskriver ha undvikit att sjukanmäla sig för att säkra den extra lediga dagen. Befäl vid I 1 var betydligt mer positivt inställda.⁴⁸⁸ Vid Ing 1 införde man ett något annorlunda belöningssystem under våren 1972. För soldater som sjukskrivits gjordes det inga undantag, och de skulle enligt reglementet komplettera resterande utbildning efter sin frånvaro. Efter att en värnpliktig personalvårdsassistent fått vetskap om situationen vid Ing 1 skrev han till JO, varpå svaret var att bestämmelserna var helt acceptabla. Personalvårdsassistenten sade enligt *Värnplikts-Nytt* att systemet var lätt till värnpliktiga var rädda för att sjukanmäla sig, något som inte är en orimlig slutsats då förbandschefen vid Ing 1 såg systemet som nödvändigt för att bekämpa höga grader av sjukanmälningar.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁵ Karlsson, Berndt. ”—Det krävs något mer än rädslan för befäl” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸⁶ Karlsson, Berndt. ”—Det krävs något mer än rädslan för befäl” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸⁷ Karlsson, Berndt. ”Svåra prov?—Det är bara bra!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸⁸ Karlsson, Berndt. ”Här gör soldaterna på I 1 sina första prestationsprov HAR DE LÄRT SIG NOG FÖR ATT FÅ EXTRA LEDIGHET?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁸⁹ ”Den som går till sjukan måndag—tisdag MISSAR NATTPERMISEN” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

Arméchefen generallöjtnant Carl-Eric Almgren utfrågades av *Värnplikts-Nytt* gällande belöningssystemet. Almgren hävdade att motivationen i dåläget var bristfällig och att sjukanmälningar hade ökat. Samtidigt menade Almgren att problemet med motivation hade djupare rötter, och ifrågasatte att "grabbarna är så enkla att man [kan] köpa sig framgångar på det viset."⁴⁹⁰ Almgren svarade på en fråga om motivationen att den verkligt omotiverade gruppen värnpliktiga var en högljudd minoritet som inkluderade människor som "över huvud taget anser att det existerande samhället inklusive försvaret är helt fel och bör omstörtas" som gjorde sin brist på motivation mer tydlig än andra.⁴⁹¹ Majoriteten, menade Almgren, var motiverade. Vidare ansåg Almgren att det fanns en risk att redan duktiga soldater skulle gynnas mest av belöningssystemet, men att sådana fall aktivt motarbetades genom att få in rätt värnpliktig i rätt befattning redan från utbildningens grundskede. Almgren svarade även att han var beredd att ta hänsyn till kommande års värnpliktskonferens kritik, förutsatt att den var baserad på sakliga skäl, och framhöll organisationen som positiv, men sade att det hade varit bättre om man behandlade sakfrågor på kompani- och regementsnivå medan principiella frågor fick större fokus under värnpliktskonferenser, och att "valdeltagande och urval har varit litet för varierande."⁴⁹² Därutöver meddelas att kompaniassistenter börjat hålla informationsdagar där tidigare kompaniassistenter kunnat dela med sig av tidigare vunnen kunskap.⁴⁹³

I sjätte numret av *Värnplikts-Nytt* från 1972 fortsätter diskussionen om belöningssystemet. Bland värnpliktiga själva är reaktionen blandad.⁴⁹⁴ I åttonde och sista numret 1972 uppföljs belöningssystem, och det redogörs att man på I 1 – som ett resultat av värnpliktigas kritik – omarbetat systemet. Förändringarna inkluderar på betyg baserat på kollektiva – inte individuella – insatser, avskaffande av spärrar för sjukskrivning, bättre tillgång till information om systemet, samt kortare komplettering på just de moment man misslyckats på.⁴⁹⁵

Fokus placeras även på nattpermission, som enligt *Värnplikts-Nytt* skulle prövas och därmed utöka värnpliktigas fritid. Detta menade försvaret skulle fungera eftersom soldater

---

⁴⁹⁰ Karlsson, Berndt. "Behöver soldater belöningar för att göra sitt bästa, arméchefen?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁹¹ Karlsson, Berndt. "Behöver soldater belöningar för att göra sitt bästa, arméchefen?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁹² Karlsson, Berndt. "Behöver soldater belöningar för att göra sitt bästa, arméchefen?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁹³ "Kom igen efter muck och gav nya tips" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁹⁴ Karlsson, Berndt & Hansson, Per-Åke. "VILL NI HA PRESTATIONSBE-LÖNINGAR PÅ ERT FÖRBAND?" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁴⁹⁵ Karlsson, Berndt. "MINNS NI "MORÖTTERNA"? Nu har I 1:s vpl gjort om belöningssystemet" i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

själva var mogna nog att bestämma över sin fritid, och exempel med liknande förhållanden i Norge presenterades som målbilder.⁴⁹⁶

Åttonde och sista numret av *Värnplikts-Nytt* från 1972 inleds med en text av redaktionen om en strejk av värnpliktiga på I 3 genom massjukskrivning efter att befälet inte gick deras krav på nattpermission till väga.⁴⁹⁷ Strejken ska enligt befälet på I 3 ha orkestrerats av kommunistiska KFML(r).⁴⁹⁸ Detta faller i linje med en bredare rädsla för att militären skulle infiltreras av sabotörer från den yttre vänstern.⁴⁹⁹ Att så skulle vara fallet vänder sig *Värnplikts-Nytt* emot, även om de håller med om att befälen endast följt rådande bestämmelser i sitt motstånd till de värnpliktigas krav.⁵⁰⁰ De värnpliktiga själva hävdade att KFML(r) inte haft något med strejken att göra. Befälen menade att kraven på nattpermission hade kunnat ge resultat om de presenterats mer konstruktivt, och motsatte sig att strejk var första alternativet för de värnpliktiga efter att kravet slagits ned.⁵⁰¹ Överlag ska nattpermissionen ha varit lyckad nog att man från försvarsledningen inte ämnade inskränka den mer, och att den utbredd sig på olika förband i landet. Värnpliktiga arbetsgruppen ställde sig kritiskt mot både försvaret och befälet vid I 3, då man menat att för mycket fokus lagts på vem som orkestrerat strejken snarare än att utreda orsakerna.⁵⁰²

Försök med ständig nattpermission i Göteborg ska ha lett till att värnpliktiga sov bättre, och reaktionen i övrigt presenteras som god bland både värnpliktiga och befäl. Beslutet ledde till att värnpliktiga som bodde på förläggningssorten kunde sova hemma, vilket verkar ha uppskattats.⁵⁰³ På Gotland bemöttes ständig nattpermission positivt eller neutralt av de värnpliktiga.⁵⁰⁴ Liknande reaktioner fick förändringen bland värnpliktiga i Hässleholm, där man påpekade att de med bil eller boende i närheten gynnades mest.⁵⁰⁵ Även vid förband i Umeå betraktades beslutet neutralt eller rent av negativt baserat på att det gynnade boende i närheten orättvist mycket.⁵⁰⁶

Exemplen med belöningssystemet och nattpermission belyser olika vinklar av det då utvecklande militära välfärdssystemet. Belöningssystemet, som ämnade belöna skötsamma

---

⁴⁹⁶ ”20 förband får ständig nattpermis på försök i höst” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁴⁹⁷ Jönsson, Hans. ”NEDSÄTTANDE och NEGATIVT?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴⁹⁸ Karlsson, Berndt. ”MASSJUKSKRIVNINGEN PÅ I 3 I 3-översten KFML(r) ligger bakom” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁴⁹⁹ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 172-175.

⁵⁰⁰ Karlsson, Berndt. ”MASSJUKSKRIVNINGEN PÅ I 3 I 3-översten KFML(r) ligger bakom” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰¹ ”VPL OM SJUKMÖNSTRINGEN — Flygbladet har inget med här att göra” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰² ”Ingen skärpning av nattpermisen” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰³ ”VI SOVER MER NU!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰⁴ ”HÄR ÄR ALLT SOM FÖRUT” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰⁵ ”FRUKOST I CIVILA KLÄDER” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

⁵⁰⁶ ”DE FÅR SOVA PÅ TRÄBRITS – om de kommer för tidigt!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:8.

soldater med ledighet på individuell basis, möttes direkt av kritik från de värnpliktiga, något som på sina håll bidrog till förändring. Att erbjuda ledighet snarare än högre löner kan tolkas som försvarets bästa tillgängliga morot – inte minst för att bättre monetära förmåner antagligen betraktades som för dyra – vilken värnpliktiga, och värnpliktsrörelsen i övrigt, var ovilliga att acceptera på enligt erbjuda villkor. Exemplet med nattpermission belyser en annan aspekt av *warfare-welfare* som verkar förhållandevis unik för Sverige, men inte för välfärdshistoria i övrigt, där soldater strejkat för att få igenom krav på utökad fritid. Befälets ovilja att gå värnpliktiga till möte, och värnpliktigas ovilja att låta det stävja förändring, är anmärkningsvärd. Likadant är befälets försök att svartmåla strejken som kopplat till en politisk extrem organisation snarare än att se objektivt på kraven – och statens resulterande stöd för de värnpliktiga – symptomatiskt för mötet mellan ett föråldrat tillvägagångssätt och en ny, förhållandevis radikal, värnpliktsrörelse.

3.3.5 Psykisk ohälsa bland värnpliktiga

Psykisk ohälsa som ämne förekommer begränsat men tydligt i *Värnplikts-Nytt*, då med fokus på rådande förhållanden som drabbade värnpliktiga och värnpliktsrörelsen påverkar i att försöka skapa positiv förändring.

Omgående diskuteras avskaffandet av arreststraff, något som enligt författarna av *Värnplikts-Nytt* kunde leda till psykologiska besvär och hade orsakat självmordsförsök bland värnpliktiga. Straffet beskrivs dessutom som ”oförenligt med vår moderna samhällssyn” av en värnpliktig.⁵⁰⁷ *Värnplikts-Nytt* intervjuade en militärläkare som motsatte sig arreststraffet och beskrev tre fall där arrest lett till värnpliktiga skadade sig själva eller försökte begå självmord. Förutom att straffet var ”rena katastrofen för psykiskt sjuka och nervösa människor” ansåg läkaren att arrest krävde bättre bevakning av de arresterade, och att ett avskaffande av straffet, samt att den militära rättsvården skulle skötas av civilsamhället, var i ordning. Läkaren framhöll att personer som hamnade i problem i det militära troligen haft problemet även tidigare i det civila livet, och ställde sig kritiskt till att han och hans kollegor inte fick mer information om värnpliktigas medicinska historik för att på så vis kunna göra bättre insatser.⁵⁰⁸ En rättsvårdsofficer som intervjuades av *Värnplikts-Nytt* höll med om att straffarrest var föråldrat men försvarade ändå den typen av bestraffningar som nödvändiga för vissa värnpliktiga.⁵⁰⁹ Tre värnpliktiga som intervjuades beskrev straffet som resultat av

⁵⁰⁷ ”Allt fler kräver: Arreststraff bort! Men en statlig utredning säger nej – efter ett tioårigt arbete” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

⁵⁰⁸ ””Arrestanten försökte beröva sig livet...” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

⁵⁰⁹ ”Rättsvårdare: – En del biter bara buren på” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

bagatellartade brott, som ovärdigt och svårt psykiskt påfrestande för de drabbade. Förutom den psykiska effekten svarade en av de värnpliktiga att man under arresten gick miste om sin dagpenning, något som satte ännu större krav på värnpliktigas redan svåra ekonomiska situation.⁵¹⁰ En proposition om att avskaffa arrest som straff röstades igenom i juni 1972.⁵¹¹ Lagförslaget behandlas i tidningen, även om det inte framgår hur viktig värnpliktsrörelsen var för framgången.⁵¹²

Stigande avgångar bland värnpliktiga, inte minst orsakat av psykisk ohälsa, ledde enligt *Värnplikts-Nytt* till att försvaret prövade nya metoder.⁵¹³ Trots att ett nytt inskrivningssystem med noggrannare undersökningar av värnpliktiga under två dagar infördes 1969 – delvis som svar på redan då förekommande problem med manbortfall – ska allt fler värnpliktiga ha blivit friskrivna under följande år. Problemet framhävs inte minst som ett ekonomiskt sådant, då tomma utbildningsplatser kostar stora summor pengar utan att producera några för försvaret nödvändiga soldater.⁵¹⁴ Förbandsläkaren Bertil Söderberg anmärkte bristen på kuratorer vid förbanden och svårigheter att anpassa den militära vården för att likna den civila. Vidare ska beslut att skicka värnpliktiga till psykiatriker ofta leda till att denne frikallades. Söderberg hävdade dessutom att värnpliktigas psykiska ohälsa kan förklaras av två huvudsakliga orsaker. Den ena var utbildningsförhållandena, något som kunde åtgärdas genom att omplacera den värnpliktige.⁵¹⁵ Gällande förhållandena ska Söderberg ha sagt följande:

Det har ju blivit så i vårt moderna försvar att maskinernas skötsel verkar gå före människans.⁵¹⁶

Huruvida skadade militärfordon behandlades mer noggrant än sjuka värnpliktiga är inte något som besvaras i den här uppsatsen, men, åtminstone under perioden som ledde upp till 1972, går det utifrån avsnittet om psykisk ohälsa att konstatera att vården var bristfällig. Möjligen berodde detta på att pansarfordon var dyrare att producera än den stora mängden nästintill gratis arbetskraft som tillfördes försvaret genom värnpliktssystemet. Det är även detta som Söderberg poängterar som andra viktigaste bidragande orsak till bortfallen av värnpliktiga,

⁵¹⁰ ”Civila bagateller blir ”brott” i det militära” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:1.

⁵¹¹ Proposition 1972:138. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i brottsbalken, m.m.*

⁵¹² Dahlgren, Hans. ”Arresten bort - längre KOMPANIFÖRBUD” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:6.

⁵¹³ ”— VI HAR VETAT FÖR LITE OM VÄRNPLIKTIGA MED PROBLEM” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁵¹⁴ ”Noggrannare inskrivning – men allt fler skickas hem” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁵¹⁵ ”— VI HAR VETAT FÖR LITE OM VÄRNPLIKTIGA MED PROBLEM” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁵¹⁶ ”— VI HAR VETAT FÖR LITE OM VÄRNPLIKTIGA MED PROBLEM” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

alltså bristen på resurser för identifiering och behandling av bland annat psykologiska besvär. Bristen på kontakt mellan inskrivningscentralerna och förbanden, samt mellan hemmet, skolan och arbetsplatsen, är något Söderberg menar är negativt då man vetat för lite om värnpliktigas hälsa. Kuratorn Sven-Åke Fröjdeberg förvånades av att hans yrke inte funnits inom försvaret tidigare, då den gett goda resultat på civila arbetsplatser.⁵¹⁷ Nummer fem från 1972 innehåller dessutom en artikel om hur mycket lugnande läkemedel, däribland valium, som införskaffades av försvaret 1971. 125 540 svenska kronor spenderades föregående år på den typen av läkemedel, något *Värnplikts-Nytt* beräknar kan ha gått till 488 000 valiumtabletter. *Värnplikts-Nytt* kritiserar bristen på information om hur många som brukat lugnande läkemedel och kritiserar försvaret för användningen av just valium, något man menar är skadligt. Samtidigt redovisas att försvarsmaktens personal motsvarade cirka ”0.9 procent av befolkningen och de förbrukar ungefär 0.9 procent av de lugnande medel och sömnmedel som säljs.”⁵¹⁸ Trots en bristfällig kunskap om psykisk ohälsa var det alltså relativt vanligt att man medicinerade värnpliktig och anställd personal. Möjligen var detta korrekt enligt tidens medicinska sed, men, som samtidens *Värnplikts-Nytt* påpekar, tes tillförseln av läkemedel ha varit skadlig och möjligen ett försök från försvarets sida att dölja eller mitigera den stora frekvensen av psykisk ohälsa.

Problemet med att värnpliktiga i stor utsträckning blivit frikallad till följd av psykisk ohälsa presenteras också, även om de minskat något, vilket, enligt *Värnplikts-Nytt*, är ett resultat av det nya inskrivningssystemet. Värnpliktiga över 20 år beskrivs vara överrepresenterade bland avgångarna, och psykisk ohälsa representerade 47% av avgångar, 72% av frikallelser, och 59% av undantagna. Detta åtföljs av led- och muskelsjukdomar, som orsakat stora antal nedgrupperingar till handräckningstjänst.⁵¹⁹

Kopplat till uppsatsens diskussion om psykisk ohälsa bland marinens värnpliktiga behandlar *Värnplikts-Nytt* värnpliktigas situation i en örlogsförläggning på ön Stabbo i Stockholms skärgård, som beskrivs vara fullkomligt isolerade vintertid. Trots att de på grund av förläggnings isolerade geografiska position inte kunde nyttja nattpermissionen ersattes denna inte för de värnpliktiga. Inte heller fick de sjö tillägg, som tjänstgörande ombord fartyg hade rätt till. Isoleringen, i kombination med bristfällig tillgång till bidrag och bekvämligheter, beskriver de värnpliktiga som påfrestande.⁵²⁰ Befälet på Stabbo beskrivs som tillmötesgående med maktlösa när det kommer till att lösa problemet, men kaptenen utlovade

⁵¹⁷ ”— VI HAR VETAT FÖR LITE OM VÄRNPLIKTIGA MED PROBLEM” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:3.

⁵¹⁸ Jörle, Anders. ”Är han legal missbrukare?” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁵¹⁹ ””Nervösa besvär” vanligaste orsak till frisedel för vpl” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:5.

⁵²⁰ Arosenius, Thomas. ”VI VILL ILAND från isoleringen på skärgårdsön” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

att chartra en båttur till Berga varje onsdagskväll.⁵²¹ Dessutom ska en kommendörkapten ha sagt följande till *Värnplikts-Nytt*:

Det är alltid någon som bryter ihop där ute. Vi har haft ganska många fall. I somras bröt tre stycken samman. Vi studerar och följer upp dessa fall, för att söka klarlägga orsakerna. Jag hade samtal med två av de drabbade. Vad just de här två fallen kan ha haft för inverkan på grabbarna som är på Stabbo nu, vet jag inte.⁵²²

Tragiskt nog, och med belägg i statistiken, var sannolikt inte situationen på Stabbo särskilt olik många andra värnpliktigas. Tjänstgöring på avlägsna orter var vanligt inom samtliga försvarsgrenar och oavsett om det berodde på en ovilja eller en brist på resurser var det, som redovisat, ovanligt att befälet och staten gick de värnpliktigas önskemål till väga. Förbättringar förtjänades successivt och med stor möda, inte minst med stöd från *Värnplikts-Nytt*, och värnpliktsrörelsens segrar på samtliga fronter kom ofta trots snarare än på grund av det civila välfärdssystemet.

För värnpliktiga kunde psykisk ohälsa betyda skillnaden mellan liv och död. Troligen berodde nämnda fall av självmord – och inte omöjligt även en andel av de varje år förekommande trafikolyckorna – till stor del av psykisk ohälsa. Förutom problemet att unga, psykiskt sjuka män inte fick den vård de var berättigade till, utgjorde psykisk ohälsa ett uppenbart problem för Sveriges militära personalförsörjning. Självmord hade från sett endast utifrån bortfall av personal en begränsad påverkan, medan det är tydligt både i *Värnplikts-Nytt* och från Försvarets sjukvårdsstyrelses statistik att avbruten tjänstgöring till följd av psykisk ohälsa var ett stort problem. För värnpliktiga var psykisk ohälsa och självmord en viktig fråga redan innan värnpliktsriksdagarna 1968 och 1969. 1963 visades en film gjord av svenska pacifister som gjorde en direkt koppling mellan självmord och värnplikt.⁵²³ Samtidigt kan psykisk ohälsa mycket väl ha fungerat som ett medel för Krigsmakten att reglera intaget av värnpliktiga efter rådande efterfrågan.⁵²⁴ Tidigare forskning som påvisat en koppling mellan arbetslöshet och psykisk ohälsa bland värnpliktiga är relevant även för denna period.⁵²⁵ Att värnpliktiga hade problem med och var oroliga för sysslolöshet efter muck kan mycket väl ha varit en faktor som påverkade och påverkades av

⁵²¹ Arosenius, Thomas. ”Stormöte på Stabbo: Befälet håller med de vpl, ”men vi kan ju inget göra...” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁵²² Arosenius, Thomas. ”Stormöte på Stabbo: Befälet håller med de vpl, ”men vi kan ju inget göra...” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:7.

⁵²³ Säkerhetstjänstkommissionen, *Den farliga fredsrörelsen*, s. 162.

⁵²⁴ Larsson & Starrin, *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet*, s. 21-23.

⁵²⁵ Larsson & Starrin, *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund*, s. 12-13.

den höga graden av psykisk ohälsa. Att värnpliktiga drev på förändring, och att detta blev tillmötesgått av Krigsmakten, kan tolkas som ett exempel på hur militären påverkar tillväxt och utveckling av välfärdssystem. Införandet av specialiserad personal som kuratorer är symptomatiskt för detta. *Värnplikts-Nytt*:s roll i att synliggöra och påverka arbetet med psykisk ohälsa utifrån ett militärt välfärdsperspektiv kan här ha varit betydande, inte minst för att nå ut med informationen till värnpliktiga själva, vidare till befäl, och till regeringen.

3.3.6 Sprängningsolyckan 1971

På ett hörn till första sidan på andra numret av *Värnplikts-Nytt* från 1972 finns en kort inledning till en längre artikel om en sprängningsolycka från föregående år.⁵²⁶ Den 8 september 1971 dödades två värnpliktiga under skjutning med en pansarvärnskanon.⁵²⁷ Värnpliktiga från förbandet i fråga krävde under 1972 års värnpliktskonferens en utredning av försvarsministern och fick löftet om svar innan deras tjänstgöring var över. I bristen på detta gjorde de värnpliktiga en egen utredning baserad på vittnesmål som ”hade granskats och godkänts av samtliga på plutonen” och därefter rapporterats av *Värnplikts-Nytt*.⁵²⁸ Pansarvärnskanonens eldrör ska ha sprängts vid ett av de första skotten, varefter två värnpliktiga som bemannade vapnet skadades svårt. Ambulansen som nådde olycksplatsen 55 minuter efter olyckan och var vid tillfället utrustad endast med en hushållsrulle, en tom syrgastub och en chaufför utan utbildning. En äldre ambulans tillhörande förbandet, och förhoppningsvis utrustad med utbildad personal, var upptagen med att hämta en sjukskriven värnpliktig. På olycksplatsen hade man endast en första förbandslåda. Anledningen till att ambulansen anlände så sent var att värnpliktiga på plats saknade utbildning på radioutrustningen. Regementsläkaren anlände enligt rapporten relativt snabbt men hans akutväska, som var låst, hade gått i baklås och behövde slås upp. Innevarande utrustning var inte organiserad och man kunde ej hitta det nödvändiga för att ge de skadade dropp. Skadekommissionens egna utredning var vid tillfället artikeln skrevs sekretessbelagd, då ett rättsfall aktivt bedrevs mot militären. De värnpliktiga uttryckte en rädsla för att deras muck skulle betyda ett minskat tryck på försvaret och medföra en risk att de inte fick svar på hur olyckan kunde ske. Vidare motsatte de sig en paragraf i rådande säkerhetsinstruktion som tillät regementschefer att frångå säkerhetsbestämmelser om nödvändig sjukvårdsberedskap inte var möjlig att bereda, något som de värnpliktiga beskrev som ”helt vansinnig.”⁵²⁹

⁵²⁶ ”KANONOLYCKAN Värnpliktiga får besked före muck!” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

⁵²⁷ Försvarets sjukvårdsstyrelse, *Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga*, s. 216-217.

⁵²⁸ ”Värnpliktigas krav: Vi vill ha alla papper på bordet före muck” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

⁵²⁹ ”Värnpliktigas krav: Vi vill ha alla papper på bordet före muck” i *Värnplikts-Nytt*. 1972:2.

Ovan nämnda sprängningsolycka är intressant av många olika anledningar. För det första utgör det ett tydligt exempel på hur dåligt säkerhetstänket var inom försvaret. Utrustningen var farlig, och man saknade – och tolererade – en brist på sjukvårdsexpertis. Att utbildad sjukvårdspersonal saknades på plats vid skarpskjutning med pansarvärn är minst sagt ansvarslöst. Vidare är incidenten ett bevis på hur värnpliktiga kunde organisera sig och faktiskt organiserade sig för att framtvinga och skapa förändring. I brist på en tillmötesgående försvarsledning utförde de värnpliktiga själva en utredning som spred medvetenhet om olyckan till alla *Värnplikts-Nytt*:s läsare. Detta är ett tydligt tecken på hur bristen av ett fungerande militärt välfärdssystem – här för att garantera värnpliktigas säkerhet och utreda olyckor som riskeras upprepas – kompenseras av värnpliktiga själva. Utifrån *warfare-welfare nexus* fanns det därmed en brist på regleringar som värnade om värnpliktiga, vilket ledde till att värnpliktiga själva drev på förändring. Händelsen, vars komponenter hade kunnat beskrivas som komiska om två unga män inte mist sina liv som resultat av den, antyder mot ett möjligt större problem med säkerhet inom Krigsmakten och en alltför stor tillit på att värnpliktiga skulle förebygga, undvika och lösa eventuella olyckor utan professionell expertis.

3.3.7 Delsammanfattning

Värnplikts-Nytt illustrerar den intima kopplingen mellan förändringar i det militära välfärdssystemet och värnpliktsrörelsen. I många fall belyses det civila välfärdssystemet, vilket gällde även för värnpliktiga, som otillräckligt. Exempelvis genom brister i tillgången till familjebidrag men även en mer överhängande brist på psykiatrisk kompetens i samhället. Mer unikt för de värnpliktiga är framgångsrika krav på fria resor och utökad fritid, vilka tidvis blev vunna genom strejkaktioner. Samtidigt stödjer *Värnplikts-Nytt* tidigare redovisad information om utbredd psykisk ohälsa bland värnpliktiga och undermåliga säkerhetsåtgärder för att förebygga dödsfall. Att tidningen ska ha varit ämnad som ett medel för försvaret att kontrollera kritik är inte osannolikt, men, även om så var målet, framgår det att redaktionen var långt ifrån rädd för att rikta ofta hård kritik mot Krigsmakten.⁵³⁰ Samtidigt, som Johansson och Trulsson skriver, ifrågasätts sällan värnplikten som system. Däremot är det inte tydligt att vanliga soldater var ivriga att underställa sig sina befäl eller att det fanns ett ihålligt fokus på plikt.⁵³¹ Snarare var värnpliktiga – inklusive redaktionen – duktiga på att

---

⁵³⁰ Starrin, ”Tidningen Värnplikts-Nytt”, s. 25-26.

⁵³¹ Johansson & Trulsson, *Ingen liten lort?*, s. 50-51.

kritisera både befäl och värnpliktens utforming, även om själva tjänstgöringen inte kritiserades.

4. Sammanfattande diskussion och slutsatser

Denna uppsats har undersökt skade-, sjukdoms- och dödsstatistik bland värnpliktiga i den svenska Krigsmakten 1959-1972 kvalitativt och kvantitativt i kombination med kvalitativa studier av svenska dagstidningars reaktion på värnpliktsrörelsens första riksdagar 1968-1969 och värnpliktigas välfärd som den fick uttryck i soldattidningen *Värnplikts-Nytt* 1971-1972. Specifikt har följande frågeställningar undersökts:

- Hur såg psykisk sjukdoms- och dödsstatistik ut bland värnpliktiga i Sverige perioden 1959-1972?
- Hur såg den politiska debatten kring SSU:s värnpliktsriksdagar 1968 och 1969 ut i svenska dagstidningar? Hur skildrar tidningarna värnpliktsrörelsen tillgängliga resurser för mobilisering?
- Vilka frågor relaterade till värnpliktigas välfärd behandlades i *Värnplikts-Nytt* 1971 och 1972? Hur speglar tidningen sambandet mellan militär och civil välfärd?

Som har redovisats omkom 366 värnpliktiga under den undersökta perioden. Ledande bland dödsorsakerna var trafikolyckor, men även självmord och flyghaverier var framträdande. Detta fynd är viktigt inte minst eftersom man i tidigare forskning huvudsakligen intresserat sig för flyghaverier, där värnpliktiga offer antingen ignorerats eller fogats samman med statistik för anställda piloter. Att Alf Ingesson Thoor och Göran Jacobsson i *De som aldrig kom hem* fokuserade på pilotdöden är samtidigt så klart inte negativt. Ingesson Thoor och Jacobssons studie har på ett banbrytande sätt behandlat en enorm mängd data och offentliggjort ett tragiskt bortfall av svenska piloter under kalla kriget. Ovanstående studie ämnade tillföra ett i förhållande till studien om pilotdöden nytt fokus på värnpliktiga offer under en förhållandevis kort period av kalla kriget. Detta liknar Simon Olssons fokus på dödsfall inom Krigsmakten under beredskapsåren i *Härmed får jag vördsamt meddela*, men uppsatsen har lagt ett större fokus både på att kartlägga överhängande statistik och psykisk ohälsa.

Mental ohälsa var relativt vanligt bland värnpliktiga under hela perioden 1959-1972 och ökade nästan kontinuerligt, samtidigt som dess behandling i tidigare forskning är begränsad. Åtminstone 42 värnpliktiga, och sannolikt betydligt fler, begick självmord under perioden. Troligt är att den stigande sjukdomsfrekvensen speglar dels en

bredare samhällelig utveckling, antingen genom en ökning av psykisk ohälsa eller helt enkelt förbättrad kunskap om ett redan utbredd fenomen, dels praxis inom Krigsmakten som försämrade redan sjuka människors tillstånd. Militärpsykiatrien var troligen inte ensam om utveckling under perioden då psykisk ohälsa sannolikt var ett bredare samhälleligt problem och, i enlighet med *warfare-welfare nexus*, drev sannolikt förbättringar inom det civila välfärdssystemet på utvecklingar inom det militära. Det är även möjligt att frekvensen av psykisk ohälsa som reflekteras i Krigsmaktens statistik till viss del är förvrängd, då, likt vad Larsson och Starrin beskrev under tidigt 1980-tal, psykiska sjukdomar kan ha fungerat som ett medel för militären att reglera antalet antagna värnpliktiga efter efterfrågan och tillgängliga resurser. Arreststraff var en traditionell bestraffningsform som värnpliktiga själva pekade ut som skadligt för den psykiska hälsan, något som psykiatrisk personal kom att hålla med om. Genom uppsatsen har värnpliktiga kritik gällande just försvarets behandling av och inställning till psykisk hälsa presenterats, och exempelvis avskaffandet av arreststraff påverkades mycket sannolikt av värnpliktsrörelsens agitation. Att marinens manskap och värnpliktiga var överrepresenterade bland psykiskt sjuka är tydligt och beror sannolikt på att tjänsten var mer isolerad än övrig, vilket delvis framgår genom *Värnplikts-Nytt*:s reportage om värnpliktiga på ön Stabbo. Tjänstgöring på isolerade förläggningssorter var samtidigt inte unikt för marinen, och krav på bättre nöjesliv och fritid var framträdande från de värnpliktigas håll även inom armén. Möjligen var denna överrepresentation även ett resultat av att värnpliktiga med historik av psykisk ohälsa i större utsträckning blev placerade inom marinen.

Den politiska debatten i svenska dagstidningar påvisade ett brett stöd för värnpliktsrörelsen och värnpliktsriksdagen som koncept samtidigt som kritiken mot SSU:s dominans var betydande. Vidare speglar tidningarna värnpliktsrörelsens framgångsrika mobilisering, egenproduktion av interna resurser och kooptering av externa resurser inom ramen för resursmobiliseringsteorin. På detta plan var SSU:s framträdande roll positivt i den mån stora mängder resurser gjordes tillgängliga, samtidigt som statens ökade ansvar – vilket i sig var ett resultat av värnpliktsriksdagarna – gjorde det möjligt för värnpliktsrörelsen att växa förbi ursprungliga ideologiska gränser och bli en bredare, mer slagkraftig, och centraliserad organisation. Något som inte har behandlats i tidigare forskning är kopplingen mellan värnpliktsrörelsen och den tidigare vapenvägrarrörelsen. Många framträdande medlemmar i värnpliktsrörelsen var vapenvägrare och det är troligt att mänskliga resurser från den första rörelsen gick i arv till den senare. Det problem med FNL-rörelsen som Kim Salomon beskriver i *Rebeller i takt med tiden*, vilken förblev relativt liten och var sårbar för

ideologisk splittring, lyckades värnpliktsrörelsen undkomma under sina formativa år inte minst genom att staten tidigt tog ansvar för att stötta upp och på så vis fungerade som en utomstående, men inte neutral, part. Den politiskt engagerade ungdom som Bertil Häggman i *Medlöparna* beskriver som nödvändig för FNL-rörelsens framväxt var sannolikt grundläggande även för värnpliktsrörelsen, både som inspirationskälla och genom arv av olika typer av resurser enligt resursmobiliseringsteorin. Just kopplingen mellan 1960- och 1970-talens olika rörelser är något Salomon och Häggman och övriga forskare har lagt anmärkningsvärt lite tid på.

I *Värnplikts-Nytt* åren 1971-1972 skildras denna mer slagkraftiga rörelse genom att värnpliktiga gång på gång identifierat gemensamma problem och skapat positiv förändring. Utifrån *warfare-welfare*-perspektivet kan det civila välfärdssystemet tolkas som välutvecklat men otillräckligt för både värnpliktiga och övriga medborgare, och det är troligt att förändring för värnpliktiga påverkades av och påverkade det allmänna välfärdssystemet. Samtidigt, enligt samma perspektiv, skapade värnpliktiga positiva förändringar som genom avskaffandet av arreststraff och introduktionen av generellt bättre förmåner samtidigt som de belyste praktiska – och livsviktiga – problem med säkerhet. Som exempel på utveckling inom det militära välfärdssystemet figurerar psykisk ohälsa som en återkommande fråga, vilken behandlades direkt eller indirekt genom att värnpliktiga presenterade att exempelvis arrest eller tjänstgöring på isolerade orter hade en negativ effekt på deras mentala hälsa samtidigt som de presenterade möjliga förbättringar. Psykisk ohälsa och självmord bland värnpliktiga var sannolikt en mobiliserande fråga långt innan värnpliktsrörelsens grundande, då, enligt Säkerhetstjänstkommissionen i *Den farliga fredsrörelsen*, svenska fredsrörelser redan 1963 visade upp filmer som gjorde en koppling mellan tjänstgöring och självmord hos unga män. Som Klas Kronberg skrev i *Lumpen: Från mönstring till muck* ledde värnpliktsrörelsen till att värnpliktiga inte längre bara hade skyldigheter utan att de även vann rättigheter, men värt att poängtera är att samma rättigheter – som uppenbarligen inte var självklara under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet – kom genom långsamma och hårdnackade strider. Även om tidningen – som Bengt Starrin hävdar i sammanfattningen av sin forskning – var utformad av försvaret för att kontrollera kritik är det tydligt att *Värnplikts-Nytt*:s redaktion inte var rädd för att kritisera Krigsmakten och att försöket till kooptering var misslyckat. Att det i tidningen, som Edvard Johansson och Linnea Trulsson skriver, saknades kritik gällande värnpliktens utformning i allmänhet och mot befälen i synnerhet stämmer inte för perioden 1971-1972, då majoriteten av innevarande artiklar gör just detta. Samtidigt har Johansson och

Trulsson rätt i att värnplikten som system inte undergrävs även om dess komponenter ifrågasätts.

Sammanfattningsvis utgjorde alltså åren 1959-1972 en viktig övergångsperiod för det svenska värnpliktssystemet. Det svenska samhället under rekordåren upplevde ekonomisk tillväxt som omsattes i långtgående social reform, något som belyste hur föråldrat och underutvecklat värnpliktssystemet var i jämförelse. Mot bakgrunden av dödsfall och psykisk ohälsa, inklusive bredare samhällelig politisk förändring, växte värnpliktsrörelsen alltså fram för att överbrygga gapet mellan förhållandet för värnpliktiga och medborgare i övrigt. Rent praktiskt fick det här effekt i välfärdsreformer som erbjöd bättre tillgång till allt från fria resor och fritid till långsamma reformer i den militära psykiatrin och det överhängande säkerhetstänket. Där militären fallerade spelade värnpliktiga själva en bokstavligen livsviktig roll för att skapa förändring.

För samtiden, under en period där Sverige återigen satsar på militären och där allt fler svenskar beräknas utföra värnplikt, är det viktigt att se tillbaka på värnpliktens utveckling i allmänhet och särskilt de problem som gjordes tydliga under kalla kriget. Det är långt ifrån omöjligt, och tvärtom mycket sannolikt, att liknande problem har drabbat, drabbar, och kommer drabba det moderna värnpliktssystemet. Värnpliktsrörelsen existerar än idag för att skydda värnpliktigas intressen och det är av största vikt att staten och försvaret fortsatt visar intresse för problem som rörelsen lyfter och positionerar sig för att skapa positiv förändring. Som uppsatsen har visat fanns det 1959-1972 ett relativt stort motstånd till att fullgöra värnplikt bland unga svenskar, ett problem som mycket väl kan vara gällande än idag och som sannolikt kan bli mer problematiskt i takt med att värnpliktskullarna ökar - och inte minst om förhållanden inte förbättras utifrån värnpliktigas egna krav. Ytterligare forskning på området är nödvändig för att kartlägga värnpliktssystemets och värnpliktsrörelsens utveckling i större detalj. Inspirerat av arbetet med pilotdöden under kalla kriget är det dessutom i sin ordning att värnpliktiga fall av sjukdom, skador och dödsfall behandlas mer utförligt och under längre tidsperioder. Skillnaden i dödsfall mellan 1959-1972 med 366 fall bland värnpliktiga och 2014-2024 med totalt 8 fall bland samtliga Försvarsmaktens anställda är stor – och kan till viss del förklaras av att Försvarsmakten är en betydligt mindre organisation idag än under kalla kriget – men 8 dödsfall är ändå 8 för många.

Käll- och litteraturförteckning

Källförteckning

Arkivmaterial

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 1 C I-26.

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1959 2 C I-27.

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1960 1 C I-28

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1960 2 C I-29

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 1 C I-30

Försvarets Sjukvårdsstyrelse Diarium 1961 2 C I-31

Försvarets sjukvårdsstyrelse serie E III Dödsfallsuppgifter 1962-4 vol nr Ia 1962.

Försvarets sjukvårdsstyrelse serie E III Dödsfallsuppgifter 1962-4 vol nr Ia 1963.

Statistikböcker

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1959*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1961.

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1960*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1961.

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1961*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1962.

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1962*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1964.

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1963*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1964.

Sveriges officiella statistik - Hälso- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälso- och sjukvård vid Försvaret år 1964*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1965.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1965*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1966.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1966*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1967.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1967*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1969.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1968*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1970.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid Försvaret år 1969*. Arkivexemplar. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, 1970.

Sveriges officiella statistik - Hälsa- och sjukvård. Försvarets sjukvårdsstyrelse. *Hälsa- och sjukvård vid försvaret: Redovisning av sjukdomar och skador bland värnpliktiga under utbildning tidsperioden 1970.01.01-1972.06.30*. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1973.

Tidningar

Aftonbladet. 1968-1969.

Arbetet. 1968-1969.

Dagens Nyheter. 1968-1969.

Expressen. 1968-1969.

Svenska Dagbladet. 1968-1969.

Värnplikts-Nytt. 1971-1972.

Förarbeten, lagar, myndighetsskrifter, internetbaserade källor

Bergholtz, Karl. ”Sebastian gör värnplikten under ytan: ”Måste vara lite knäpp” i *SVT Nyheter*. 2026-03-24.

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/sebastian-gor-varnplikten-under-ytan-maste-vara-lite-knapp> (Hämtad 2026-04-08)

Försvarmakten. *Bilaga Försvarmaktens årsrapport arbetsskador 2024*. FM2025-13124:1. 2025-05-12.

Kungl. Medicinalstyrelsen. *Klassifikation av sjukdomar - Del 1: Systematisk förteckning*. 6:e upplagan. Stockholm: Civiltryck, 1965.

Motion 1969:29. *Av herr Sörenson m. fl., om inrättande av ett institut för förebyggande av självmord*.

Motion 1972:1205. *Nr 1205 av fru Jonäng m. fl. om åtgärder för att främja trafiksäkerheten*.

Proposition 1901:3. *Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition No. 3*.

Regionarkivet Stockholm. En röst från landstingsfullmäktige.

<https://www.regionarkivet.regionstockholm.se/vara-arkiv/fynd-i-arkivet/roster-i-arkiven/50-kortet.html> (Hämtad 2026-05-14)

Riksförbundet för sexuell upplysning. *Viktiga årtal och reformer*. 2023.

<https://www.rfsu.se/om-rfsu/om-oss/rfsus-historia/viktiga-artal-och-reformer/> (Hämtad 2025-03-23)

SFS 1941:967. *Värnpliktslag*.

SFS 1966:293. *Lag (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall*.

SFS 1974:615. *Lag om beteckningen Försvarmakten*.

SFS 1987:232. *Lag om sambors gemensamma hem*.

SFS 1994:1809. *Lag om totalförsvarsplikt*.

Socialstyrelsen. *Klassifikation av sjukdomar m m 1968*. [ICD8].

<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/dokument-webb/klassifikationer-och-koder/icd8-ks68-klassifikation-sjukdomar.pdf> (Hämtad: 2026-05-14)

Trafikverket. *Vilka dödsfall i vägtrafiken är suicid? Metodbeskrivning samt analys av åren 2010–2013*. 2014:113.

Litteraturförteckning

- Ahlbäck, Anders & Sundevall, Fia. ”Värnplikt, rösträtt och kön: Värnpliktsstreckets i debatt och praktik” i *Allmän rösträtt?: Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*. Stockholm: Makadam Förlag, 2021, s. 41–63.
- Andersson, Jenny & Östberg, Kjell. *Sveriges historia 1965–2012*, Dick Harrison (huvudred.). Stockholm: Norstedts, 2013.
- Björkman, J., Hirdman, Y. & Lundberg, U. *Sveriges historia 1920–1965*, Dick Harrison (huvudred.). Stockholm: Norstedts, 2012.
- Buechler, Steven M. ”Beyond Resource Mobilization? Emerging Trends in Social Movement Theory” i *The Sociological Quarterly*, vol. 34, nr. 2, 1993, s. 217–235.
- Cronebäck, O., Hultan, I. & Olofsson, S. *Värnplikt: Den värnpliktiges situation militärt socialt ekonomiskt*. Stockholm: Bokförlaget Forum, 1964.
- Edwards, Bob & Gillham, Patrick F. ”Resource Mobilization Theory” i *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, red. Snow, D. A., della Porta, D., McAdam, D. & Klandermans, B. Chichester: Wiley-Blackwell, 2013, s. 1–9.
- Engblom, Lars-Åke, Gustafsson, Karl Erik & Jonsson, Sverker. *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.). Stockholm. Ekerlids Förlag, 2002
- Ericson Wolke, Lars. *Medborgare i vapen: Värnplikten i Sverige under två sekel*. Lund: Historiska Media, 1999.
- Forssberg, Anna Maria & Kronberg, Klas (red.). *Lumpen: Från mönstring till muck*. Stockholm: Atlantis, 2014.
- Huddie, Paul & Carney, Amy. ”Military welfare history: what is it and why should it be considered?” i *War & Society*, vol. 42, nr. 4, 2023, s. 305–316.

- Hägg, Göran. *Välfärdsåren: Svensk historia 1945–1986*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2005.
- Häggman, Bertil. *Medlöparna*. Stockholm: Contra, 1991.
- Ingesson Thoor, Alf & Jacobsson, Göran. *De som aldrig kom hem: Omkomna flygare i Flygvapnet under kalla kriget 1946-1989*. Kristinehamn: Norlén & Slottner, 2020.
- Johansson, Edvard & Trulsson, Linnea. *Ingen liten lort? – en textanalys om manlighet i Värnpliktsnytt åren 1971–1991*. Linnéuniversitetet, 2013.
- Kronberg, Klas. "Den svenska värnpliktens historia" i *Från mönstring till muck*, Anna Maria Forssberg & Klas Kronberg (red.). Stockholm: Atlantis, 2014, s. 20-51.
- Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Den psykiatriska praktiken vid inskrivningen – Generering av en teoretisk modell av den psykologiska och psykiatriska beslutsprocessen vid frikallelse* (FOA C 55048-H1). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1981.
- Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Frikallelse från militärtjänst på psykiatrisk grund – Några konsekvenser för personperception* (FOA C 55038-H1). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1980.
- Larsson, Gerry & Starrin, Bengt. *Social struktur och psykiatrisk diagnostisk aktivitet – psykiatrin i försvaret*. Karlstad: Högskolan i Karlstad, 1981.
- Linderöth, Andreas (red.). "Som att åka buss på natten" – att tjänstgöra på svensk ubåt under kalla kriget" i *Det dolda hotet – 12 forskare om ubåtar*. Karlskrona: Statens Maritima Museum, 2014, s. 110–128.
- Obinger, Herbert, Petersen, Klaus, Schmitt, Carina & Starke, Peter. "War and Welfare States Before and After 1945: Conclusions and Perspectives" i *Warfare and Welfare: Military Conflict and Welfare State Development in Western Countries*, Herbert Obinger (red.) et al. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 426-462.
- Olsson, Simon. *Härmed får jag vördsamt meddela: Historien om de svenskar som omkom i försvarets tjänst 1939-1945*. Andra upplagan. Fjälkinge: Milnost AB, 2025.

Roth, Thomas. *Den svenska Krigsmakten under kalla kriget: Krigsplanläggning, förband och beredskap*. Stockholm: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, 2014.

Salomon, Kim. *Rebeller i takt med tiden*. Stockholm: Tiden Athena, 1996.

SOU 2002:88. Säkerhetstjänstkommissionen. *Politisk övervakning och personalkontroll 1945–1969. Säkerhetstjänstens medverkan i den politiska personalkontrollen*.

SOU 2002:90. Säkerhetstjänstkommissionen. *Den farliga freds rörelsen. Säkerhetstjänsternas övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och FNL-grupper 1945–1990*.

SOU 2002:91. Säkerhetstjänstkommissionen. *Hotet från vänster. Säkerhetstjänstens övervakning av kommunister, anarkister m.m. 1965–2002*.

SOU 2002:95. Lampers, Lars Olof. *Forskarrapporter till Säkerhetstjänstkommissionen Del 2: Sjukhusaffären i Göteborg. Värnpliktskonferensen i Örebro. Överskottsinformation från telefonavlyssning*.

Starrin, Bengt. *Innehållsanalys av tidningen Värnplikts-Nytt* (FOA C 55013-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977.

Starrin, Bengt. ”Tidningen Värnplikts-Nytt – Sammanfattning av en undersökning” i *Meddelanden från Förvarsstabens Personalvårdsbyrå*, Björn Lindqvist (red.). Stockholm: Förvarsstabens Reprocentral, 1978:7.

Starrin, Bengt. *Värnpliktigas konsumtion av och inställning till tidningen Värnplikts-Nytt* (FOA C 55012-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977.

Starrin, Bengt. *Värnplikts-Nytts status och betydelse inom det militära systemet – Ett försök till precisering* (FOA C 55014-H8). Stockholm: Försvarets forskningsanstalt, 1977.

Wahlström, Hugo. *Kan försvaret växa i sin gamla kostym? En jämförande studie av reglementen för mobilisering*. Militärhögskolan Karlberg, 2025.

Wildow, Robert & Salim Tamimi (red.). *Värnpliktsrörelsens historia – 40 år på barrikaderna*. Hägersten: Kamratföreningen Kanonen, 2011.